

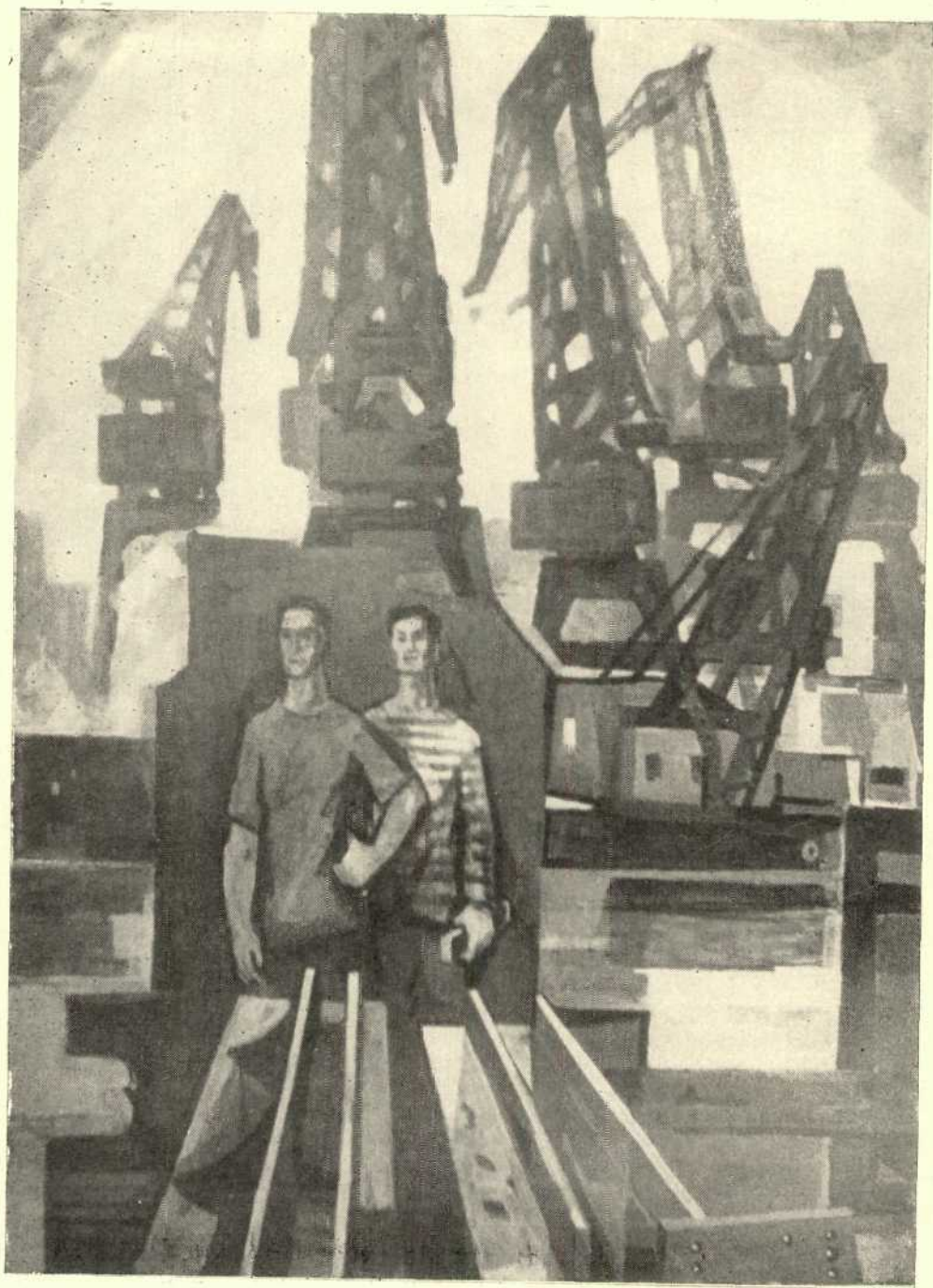
LOOMING

JUUNI 1970

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

6

Ü. Teder

Sadamas (Õli) 1969

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

6 JUUNI 1970

* * *

Sügis.
Udu.
Sadu.
Pori.
Hall.
Vihur vingub leheprügis
raagus võsastiku all
nagu koduta jäänd peni.
Venib,
venib,
venib,
venib
viril viinakuu, oktoober.
Pea peal meil ei kummugi
taevavõlv,
vaid tuhatoober,
mis on aetud kummuli.
Päev vaid kukesammu pikk.
Seegi ainult videvik.
Päikest pole ega tule.
Päike enda haigeks jõi.
Vihmaviin ta elutule
lämmatas ning läbi sõi.
Tahmavidu vajub maha,
tahmab nõgiseks mu naha,
silmad,
suu
ja südame.

* * *

Kirjadega kivid,
vee antud käsulauad,
valged käsud mustadel tahukatel,
mustad käsud valgetel.
Iga käsusõna eri kirja.
Iga tahukas erikujuline.

Mida te käsitate?
Mida te keelate?
Ei tunne ma teie märke.
Ei veeri ma teie pookstaveid.
Ei ole mul Moosest,
kes teid mulle seletaks.

Ainult ühe lause
arvan ma jõudvat
minu
kuldvasikast virvatud äratundmiseni,
üheainsa.
Ja seegi pole
ei käsk ega keeld,
vaid ainult:
on tulek, on minek,
on tulek, on minek —
sinu ajaarvamise järgi
igavene.

Hajjami ja Navoi'i jälgedes

*

Oled ainult tolmap savilagam, Buhhara,
milleks pottseppmeister sõtkunud on sinu maa,
pottseppmeister, kes on savi nõnda armastanud,
et ta paneb igäihe savvi armuma.

*

Siin, selle savitolmu sees Umar Hajjam kord käis
ja savist veinikanne kummutas ja kallas täis.
Siin soovis ta, et tema põrmust voolitakse kann.
Salom aleikum, kann, kus vein nii üpris kangeks käis!

*

Veinikannu savi olla tehtud elu algest:
põrmust, kalakudust, paabulinnuna valgest
ja veel kaameli ja eesli esimesest piimast.
Sestap eluhõög ei kaogi veinikannu palgest.

*

Ei tea, kas veinikanne tühjendas ka Navoi'i
või oli tema sellest patustusest päris prii,
kuid kaunikujuliseks treitud armastusekanne
ta olevat küll palju tühjendanud põhjani.

*

Jalg tõrgub tallamast su pinda, Samarkand.
Liig paljut oled sa tas saviks sepistand —
eks jubagi Iskandril Makedooniast
tas mehe südant, neiu silmi tallas kand.

Lugematud jäljepaarid võimuväelt ja vaimuväelt
lähenevad, kaugenevad hüvakäelt ja kurakäelt;
haruharva rööbikuti, ikka risti, ikka rästi,
ikka põrkudes ja kilde pillutades tandrimäelt.

Mis uhkeid pidusid on pidanud džamšiidid *,
mis verepulmi mustad khaanid, mongoliidid,
mis medresesid püstitanud timuriidid —
kas selleks, et turistile neist räägiks giidid?

Jah, mis suur ja vägev oli julmur Batu-khaan
ja mis suur ja vägev oli lonkur Tamerlan!
Jah, mis suuri, vägevaid impeeriume oli
ja mis suur on Kosmose impeeriumi plaan!

Tõeotsijad on püüdnud leida tõe viimset piiri,
valitsejad, võimukandjad — väe ja võimu viimset piiri,
tähetargad, teadmamehed — taevaranna viimset piiri.
Kõiki neid on otsimine toonud savist Gur-Emiiri **.

Muuseumiks saanud on Kaljani minarett,
Registan ja Šahh-i-Zinda, medrese, metšett ***.
Miks ja kust töid teatepulga Navoii, Hajjam?
Miks ja kuhu edasi viib selle estafett?

Kas tõesti, Muia, kõik see kära, sära
on ainult tühi töö ja vaimujära?
Kõik kuuldu-öeldu tuulde öeldud on
ja iga tulek — ainult ära, ära?

* Džamšiid — Iraani muinaskuningas.

** Gur-Emiir — kuningate haud.

*** Kultuurimälestusmärgid Buhharas ja Samarkandis.

Metšeti seinalt, pildilt keset läinud aja lagu,
Hajjam näib sõnuvat, suunurgas pilklik muigevagu:
«Oh saaks me oid me oma aja veidrustestki jagu —
aeg enne meid, aeg pärast meid on meile ajapragu.»

1969—1970

Kolme katku vahel*

VIIES PEATÜKK,

milles üks noormees, kelle riiete küljes sõrrusuitsu lõhn isegi nohusele nuusutajale tunda on, imelisel kombel satub otse keset suurte isandate kaardimängutuba ja hakkab nägema mängu, kus panusteks on terved provintsid, ja mängijate selja taga, aga varsti ka lausa mängulauas istuvad — Issand hoidku — kroonitud pead!

uidugi polnud selleks suure poliitika kaardimängutoaks see kunagise piiskopimaja kutsari- või pigem siiski vist majameistrikorter, kus Meuse ja Annika nüüd elasid. Ja veel vähem sai selleks olla piiskopi majameistri kunagine sahver. See ruum asus Meuse ja Annika köögi taga, ja kuigi ta valgeks lubjatud seintel oli kõrgust enam kui tarvis, oli ta vaevalt neli küünart pikk ja umbes niisama lai. Väikese toa võlvlagi oli ebamääraselt vildak, sest tegelikult oli see endine sahver lihtsalt kerge telliskivi-vaheseinaga köögist eraldatud konku. Ja kui Pall 57-nda aasta sügisel, kui koolitöö uuesti lahti läks, Meuse ja Annika juurde elama kolis, siis ei täidunud Annika talle seda köögitagust eluasemeks pakkudagi, vaid arvas, et ta ikkagi nende suurtuppa peaks oma elamise sisse seadma. Aga Pall oli tungivalt tahtnud nimelt sesse Meuse vähevarulises peres lihtsalt kolikambriks alandatud sahvrisse asuda. Ja oligi oma tahtmise saanud.

Ahju tema kambris ei olnud. Külmal ajal seisis madal laudne rohmakail sepahingedel uks kööki lahti ja mantelkorstna-alusest leetulest tuli siia parajasti niipalju sooja, et noorel mehel polnud kuigi sageli tarvis köögis tule kohal käsi soojendamaks käia. Ja magamislavatsil aitas Siimoni vanast voorikasukast kõigi külmade vastu. Kümmeakonna Meuselt ja Sumi-isandalt laenatud raamatu tarvis oli lavatsi peatsis hõõveldatud lauatükist riiulil ruumi küllalt. Ja kitsal lauaköksil, mille nad Meusega kahekesi puujuppidest sepanaelttega kokku klopsisid, tulid tema *exercitia styli* lauakonaruste kiuste alati kõige siledamad välja. Teinekord raputas härra Sum nende puhul küll muiates pead ja leidis nad ülemäära lopsakad olevat. Aga hindeks pani ometi *maxime*.

Annika ja Meuse juurde oli Pall kolinud kõigepealt muidugi sellepärast, et nende korterist oli tal kooliteed paljalt kolmsada sammu, aga isa juurest Kalamajast peaaegu pool penikoormat. Pealegi oli ta juba teist aastat Annika juures lõunakostil nagunii. Kõigele lisaks oli elu isakodus viimasel ajal vägagi igavaks kippunud. Raamatuid võis tarida küll sinnagi, aga maja oli pärast Annika äraminekut lihtsalt kuidagi tühi. Seitsmekümneaastane Truuta-eit, igavene tohe killingiveeretaja, kelle isa oli maja pidama palganud, ei muutnud kodu külgetõmbava-

* Algus «Loomingus» nr. 5.

maks. Isa ise oli talvel harva linnas. Ja Kalamaja noortrahvast peale Märteni siin suurt enam ei käinud. Vahel harva eksisid siia küll mõned koolivennad. Jaa: kord oli kuue-seitsmemeheline kamp, kaubaksapoegadest primaanid, kel mõned nooremad kaasas, koguni Hommikumaa Pask ehk Balzer Vegesack teiste seas, Pallu juurde ilmunud ja veininusalad kasukataskust lauale löönud. Pall oli olnud üpris ebamugavalt kahevahel, et mis nende sindritega teha...? Kas hüüda külastele laialt: «Oooo! No-no-noh, võtke aga istet! Võtke aga istet!» ja vanale Truutale peremehe häälega: «Hee-ei! Mulle tulid külalised! Lao aga paremat lauale!»? Kiusatus oli, peab ütlema, küllalt suur. Või ütelda poistele: «Kulla mehed, te ei roninud siia läbi hangede ju muu kui ainult selle pärast, et siin on nii kõrvaline koht ja klunkrijutt ei lähe siit kohe Sumi-isandale ette. Tänan usalduse eest, aga...»? Aga siis oli vana Siimon ootamatult just sel momendil koju tulnud ja hülgenahkseis püstninalistes saabastes harkisjalu keset tuba astunud ning Pallu ebamugavuse üpris lihtsalt pooleks käristanud: «Koolipoisid? Jaa — tere küll, aga jooma siin ei hakata.» Pallul oli hästi meeles, kuidas ta isa poole vaadates silmapilgu oli iseenesega võidelnud, kas öelda isale: «Oot-oot, kuule — näe, see noormees on ju Balzer Vegesack...!» Aga ta oli ometi vait olnud, kuigi tema täismehuehkus pisut kannatada sai, ja härras-skolaarid olid nohinal lahkunud. Aga vait oli ta olnud, päris omavahel ütelda, kartusest, mis võib-olla talle endalegi päriselt selge polnud: kartusest, et kui vana teada saab, et see jõmm Balzer Vegesack on, tõmbab ta oma toredasti harkis saapad viimaks viisakalt koomale ja ütleb oma kitsa suuga naeratades: «... Ah soo. No siis... muidugi...» ning et temal, Pallul, oleks niisugusel korral vanamehest kuidagi kahju. Ja iseenesest ka.

Üldse: mingi vaevuaimatav kahjutunne oli teda Kalamaja madalate lõhaspoolikuist lagede all seirama hakanud. Miski niisugune, mis õigupoolest oleks pidanud teda eriti selle madala maja külge köitma, aga tegelikult just seda enam linna põnevama maailma poole rebis. Ja millele järele andes ta tundis end kuidagi patustavat. Ja millele ta siiski järele andis.

Vanaga oli see asi üpris ruttu selgeks räägitud:

«Ah Annika juurde...? Kooli ligem? Muidugi.» Isa vaatas Pallule teraselt otsa ja siis temast mööda: «Nojah, üldse ju — varem või hiljem. — Hästi. Ma räägin Meusega, kui palju ta asemekoha ja täie kosti eest tahab.»

Meus tsiteeris vanale selle jutu peale parajat kohta Matteuse evangeliumist: *Ja tema läks ja ajas välja kõik, kes müüsid ja ostsid...* Selle peale hakkas vanamehe suunurk tuksuma ja ta ütles Meusele: «Ta-ta-ta-taa. See on seal pühakoja kohta niimoodi öeldud,» ja Pallule: «Nii et sina lähed nüüd jumalamuidu päris jumalakotta elama? Noh, mis siis ikka.» Rohkem vanamees Meusele rahapakkumisega peale ei käinud, sest Meus oleks ju võinud ka ümber mõtelda, ja asi oli sellega otsustatud.

Kui korteri küsimus klaar oli, lahenes ka korterinurga küsimus ruttu. Sest pastoripaari köögitagusel kolikambril oli üks Pallu meelet hunitu asi: sel ruumil oli kogu korteri ainus otse Vanale turule avanev aken. See asetseis ootamatul kombel maja toredas ja paavstiõpetuse-aegsete apostlipiltidega kaunistatud esiseinas kangialuse kohal. Ja kuigi see aken oli vaevalt ruutküünra suurune ning asus nii paksus müüris, et Pall pidi aknast väljavaatamiseks kivisele aknalauale kõhuli heitma,

oli kogu linn siit väljavaatajal otsekui pihu peal. Ja mitte pihu peal kuidagi kõrgelt ja kaugelt ja üleüldse, vaid *pars pro toto* küll, kuid ligiligidalt ja imeselgelt.

Pööra nina paremale: suurem osa neist, kes Raekoja ette Uuele turule lähevad, olgu müüjad, kes Viru värava kaudu linna tulnud, või ostjad, kes idapoolseist linnajagudest sinna teel on, kõik lähevad üle Vana turu su akna alt mööda — Lasnamäe- ja Ülemiste-taguste külade talumehed kobisevais pasteldes ja kägisevail vankritel kirnude, püttide ja kottidega, ruigavate põrsastega, määgivate talledega ja mögisevate ohvakestega, ja naabertänavate antvärgisellid ja meistrid ja nende emandad ja Viru ja Munkade ja Karja tänava hallides seelikutes teenijatüdrukud, ja hilisemal poetundidel kaubasaksaprouad, kes siidiseid seelikusabasid sõrmustatud näpuga kõrgel hoides peenikestes ummiskingades seerivad õlgede ja prahi ja lehmasõnniku ja hobusepabulate vahel. Suurelt jaolt voolab see rahvas siit küll ainult läbi ja kaob Pakkhoone nurga taha, aga paljud ei lähe üldsegi edasi, vaid jäävad siiasamasse otse su akna alla platsile tiirlema ja ajavad oma asjad siinsetes kraamipoodides aetuks.

Kuid pööra nina vasakule ja lugu on vaat et veelgi põnevam. Seal saabuvad Pakkhoone ette raskete ratastega koormavankrid sadamast äraarvamata sisuga tünnide ja vaatide ja kastide ja kaubapallidega, mis levitavad mõnikord hoopis imelisi lõhnu ja mõnikord on märjad mündrikupaatides neist ülemühanud lainest. Aga vankrite vahel saalivad higise näoga ja vimmas seljaga kärumehed oma uskumata laiade kaubakärudega ja Pakkhoone sulased tarivad, kes pääridel, kes turjal, kotte ja kaste kaarjatest ustest hoone sisesusse. Vaadid veerevad kõminal mööda veerpuid, kandjad ja voorimehed hõiklevad, naeravad, kiruvad ja hobused krõmpsutavad heinu. Aeg-ajalt astuvad mõned lühikeses peenest pruunist kalevist peleriinis ja mustas sametmütsis rae- ja kaubahärrad laokirjutajate saatel välja kaupade juurde ja takseerivad kaupu ja koormaid ja nende suud liiguvad, kui nad noogutavad või pead raputavad või vehivad, ja nende suude liikumises võib läbi turuhäälte aimata nimesid ja koguseid ja hindu:

«Danzig...»

«Breemen...»

«Amsterdam...»

«Kahlid...»

«Malvaasia...»

«Tuhat kakssada tükki...»

«Viisteist marka vaat...»

Mõnikord juhtub, et Pakkhoone nurga takka tuleb Karjavärava suunas üle Vana turu rongkäik, mille möödumisel askeldajad oma tehingud ja äri ja õiendamise peatavad ja turukära äkitselt vakatab: seal saadavad kohtusulased süngelt ükskõiksust teeseldes mõnd vaestpatust tema viimsel teel, ja timukas Brun kõnnib natuke jalalt jalale õõtsudes ta kannul, punane jakk paljal karvasel rinnal lahti, ja vilistab tasa ning heidab tururahvale väljakutsuvaid pilke — niisugusel päeval ei löö ta silmi maha, sest niisugusel päeval on ta ometi linnale tarvilik. Ja vaikusel silmapilgul — ainult hobused krõmpsutavad ühtesoodu — võib kuulda eitesid vaesepatuse poole tänitamas: «Oh misuke lojus...!» või tüdrukuid ohkamas: «Oh kui ilus mees...!» — kord nii, kord naa. Ja siis hakkavad kerjused rahva seas hoogsamalt käsi sirutama ja haledamalt mütsi raputama, ja penne ning killingeidki kõlksatab neile pihku

ja mütsi, sest patupalga masendava eksempli ees ehmuvad linnarahva karmanilõuad hõlpsamini paokile.

Ohtu poole vaibub askeldus. Taluvankrid sõidavad minema. Poodidele pannakse luugid ette. Kerjused loevad väravaõõnsuste varjus külgi sügades päevateenistuse üle ja valguvad laiali, kes kõrtsi, kes seeki, ja oktoobrikuu hallid vihmasagarad peksavad platsi päris tühjaks. Ainult näljased krantsid nuusivad poris ja turuprahis ja urisevad suuremate suutäite kallal. Aga kui siis sinised lapid jälle taevasse tõusevad ja vihm vahet peab, hakkab Suure Gildimaja poolt püsside ja sõjatrummide paukumist ja pasunate hüüdmist kostma. Isegi siin Vanal turul hakkavad hoovivärvad kolksuma ning uudishimulik teenijarahvas ruttab tänavale ja pistab parinal sinnapoole jooksu. Ja kära kasvab, sest Tallinna pasunameestele on seal Haapsalu omad lisaks palgatud ja linnakompanii trummidele lossi trummimehed Toompealt appi võetud. Ja siis hakkab kostma hobusekapjade plaginat, nagu oleks mööda Munkade tänavat paras ratsalipkond täie ajuga tulemas, ja kloostri poolt ratsutab Vanale turule kõrgeaulise rüütlinoorhärä Diter Kruse ja kõrgeaulise rüütlipreili Elsebet Anrepi pulmarong. Või esmalt öieti pulmarongi peigmehepoolne kogu. Peigmees on vaevalt kahekümnene helleda peaga ja vintis silmadega poiss ja sõidab toreda kimli seljas oma vaeka härä papa ja uhke mamma, *geborene* Katharina von Tisenhuseni kõrval, sadakond kõige uhkemini kuldkeede ja suletuttidega ülesmukitud aadlikku rongis nende järel. Ja kõigil on kõrged ja rasked täkid ja erksad ratsud, niisama kuldkeede ja suletuttidega ja igal muul moel ehitud, istumise all keksimas ja tantsimas, igal loomal enam kui üheksa säilitise rukki hind ja iga loom ei muuks kui paljalt niisuguseks kekutamiseks pruukida. Peigmees on muidugi rõõmsa näoga, nagu peigmees olema peabki. Aga ka peigmehe härä papal on üpris lõbus nägu peas, ja see on juba hoopis mõtlemapanev asi. Jah, Kruse-härä *senior* — ta on ju küll alles napilt nelikümmend — naerab nii, et valged hambad laias veinist õhetavas näos välguvad, ja vahib ablaste hallide silmadega uhkelt ringi, ja ta näost pole üldsegi näha, mis tema kohta räägitakse: et tema'p see on, kes mõne nädala pärast piiskop Hermann'i saadikute eesotsas hirmus vastutusrikast ülesannet peab täitma asuma. Tema peab need kuuskümmend tuhat hõbemarka Moskvasse viima, millega Liivimaa enesele selle hirmsa Iivani käest seks korraks jälle Jumala abiga rahu ostab. Tõsi, need kuuskümmend tuhat ei ole veel koos. Aga maapäev on otsustanud nad kokku panna, sest Liivimaa hukatust ei ole muidu mitte kuidagi tagasi tõrjuda. Ja eriti raske ei tohiks selle raha kokkusaamine ka ollagi. Sest kui üksi see pulmarahvas, kelle pruudi-pool Anrepi-preili ja tema vanemate järel niisama toredana teispidi üle Vana turu ratsutab ja lärmiga Suure Gildimaja suunas kaugeneb, — kui jah see pulmarahvas üksi oma kuldketid ja kaelavalgused, sõrmused, hõdilad, pärlid, oma kallid raudrüüd, kiivrid, suled, kannused ja naastud siia platsile hunnikusse laoks ja oma hobuste hinna sinna kõrvale paneks, oleks pool sellest kuuekümnest tuhandest julgesti koos.

Parajasti, kui Pall nende mõtete veeretamisega ametis oli, kääksatas kõögiuks ja Meus astus Pallu kambrisse sisse. Ta juhtus siia näälu majjatulekust saadik üsna sageli, jah, hoopis sagedamini, kui Oleviste pastorihärrast oleks oletada võinud. See matsipoiss oli tema õpilasest ta hõimlaseks saanud, aga viimase ajal kippus ta Meusele hõimlasest

sõbraks kujunema. Pallule pakkus õemehe sõprus kõigepealt teisaltulnud ja nüüd ka seisundi poolest teisale-kuuluva inimese teisiti-nägija kogemust. Kurglal juurduva koduse pärandi, ladinakooli ja linna-keskkonna koostoimel oli Pallus siginenud veendumus (mis aegajalt küll sisemisest tõrkest tuksatas), et kõik, mis on maa-rahva tehtud ja mõeldud, võib ju härdaks tegevvalt lähedane olla, aga on sakslaste asjaga võrreldes ikkagi üks armetu asi. Hariduse poole pürgiva maamehe olukorda ja tema kohal rippuvat ühiskondliku ülekohtu pilvelaama, millest peremehetunde päike nii tõrges oli kiikama, aga millest nii sageli langes solvangute välke ning aina tihedas alanduse seenevihma — seda pilvelaama tundis Pall muidugi omaenese nahaga. Aga et see pilv pole tegelikult üldsegi Issanda seatud paratamatus, vaid on nimelt inimeste tehtud ülekohus, seda kuulis ta nüüd Meuselt peaaegu et veel selgemini, kui ta seda vanalt Siimonilt iial oli kuulnud. Ja Meuselt kuulduna veenis see teda rohkem. Sest kuigi Kalamaja hüttides nii sageli kiruti viinatopsidesse ja õllekappadesse sakslaste kitsidust ja kõrkust, juhtus seal ju sedagi, et kergitati ninad kapast ja söandati küsida: *kellel kuradil neid sakslasi siin Maarjamaal ülepea tarvis on?!* Või tõsteti ninad hoopis kõrgele üle kappade ja kukuti kiitma maamehe turja toekamaks, laulu lahedamaks ja nutti nõtkemaks kui puistel Pommeri ja Vestfaali sakslastel... Viieteistkümnendaastane jõmm eeslinnast, mis oli küllalt «matslik», et kadestamise kõrval ka hoolega nõökida edukamat, antvärgistuvat ja päriissaksastuvat katersaslust, kujundas kuulnud humalauhkuselugude järgi endale rahvusliku iseteadvusemüüdi. Triviaalkooli abiturient, kes oli saanud kaksikümmend üks täis ja lugenud mitte ainult Lutherit, Melanchtoni ja Liviust, vaid ka Sebastian Münsteri «*Cosmographia universa't*», tunnistas, et tema jõmmiea lohutusemüüt oli *hale enesekiitus*, ja loobus sellest natuke valuliselt ja natuke üleolevalt. Sest mis olid kümme põlve tagasi meie maalinnad saksa kivilinnade vastu?! Mis on Harju eitede leelutused Ovidiuse heksameetrite kõrval?! Mis on Kalamaja kambrite kandlekõkats oreli vastu Oleviste kirikus?!

Aga ennäe — sealt tuleb sellesama Oleviste sakslasest pastor köögikukse kääksudes tema kambrisse, ja kui ta saksa keeles õemehe poole pöördub: «*Du kommst zu spät die Krusesche Hochzeit zu schau'n,*»* ütleb see: «Räägime maakeelt, tead.»

«Hea küll.» vastab Balthasar, «sa tahad muudkui harjutada!»

«Harjutada — jah,» ütleb Meus, «aga see on ka ilusam keel.»

Ja Balthasari uskmatu pilgu peale tõstab ta näpu kambriakna hallikasse valgusevihku ja ütleb:

«Kuula ometigi: *Kyll onn se yx imeline ilos keel* — see kõlab ju otse nagu Pindaros!»

Muuseas, Pall teab: maamehed on Meuse meelest ka töökamad kui sakslased. Ja Meus arvab, et kui nendega ausad oldaks, oleksid nad keskeltläbi ka vähemalt siitmaa sakslastest ausamad. Ja kui nad nii hästi süüa saaksid ja nii lähedasti elaksid, oleksid nad neist ka tervemad — katkisi hambaid olevat neil praegugi vähem kui sakslastel. Ja nende lõpsakad ja kangevõitu nisukarva juuksed (need, mida Pall omaenese peas pisut häbeneb, sest kui ta sakslaste hulgas on, torkavad need siinmaal otseteed silma) — need juuksed on Meuse meelest lihtsalt toredad... Muidugi: sest nad on ju ka proua Annika Frolinki omad. Ja

* Tuled liiga hilja Kruse pulmi vaatama. (Saksa k.)

kõik maarahva head omadused ja kõik maarahva väarikus on ka tema naise omad. Sestap ta seisabki nende eest üpris väga valvel. Ja Pall imeb Meuse tunnustavaid sõnu oma nooruskriititsismi kiuste januselt endasse.

Muide, oleks liialdus öelda, et Meuse poolt kuue aasta eest tehtud t e m p on pastorile mingeid suuri seltskondlikke vapustusi kaasa toonud. Nii Oleviste uus ülemõpetaja härra von Geldern, küllalt uhke isand muuseas, kui ka Niguliste Walther suhtuvad temasse peaaegu et laitmatult. Aga ometi on aeg-ajalt tunda, et mingi tõsiseltvõetavuse viimane sammuke jääb temasse suhtumises astumata. Rääkimata sellest, et mõningatel perekondlikkudel veinijoomistel, millest ka pastoriprouad osa võtsid, toone kuuldus, mida ainult Meuse leebus jaheduseks võis nime-tada. Annika reageeris neile toonidele jälle omamoodi. Kui nad kord Niguliste Waltheri juurde külla olid kutsutud ja seal proua von Geldernit ja tema nelja tütart kohtasid ja proua von Geldern Annika muidugi mitte veatu saksa keele puhul nina kirtsu tõmbas, välgatasid Annika rohelised silmad äraarvamatult ja ta kõnetas proua nina all ühte ta tütardest nii, nagu oleks proua von Geldern mitte selle tüdruku ema, vaid vanaema (ja oleks ta seda siis viieaastase Magdalenaga teinud!, ei — ta valis selleks seitsmeteistkümnese Gertrudi...):

«*Ach ... wollen die Gnädigen mich entschuldigen ...* minu puuduliku keeletundmise juures sain ma undrehti aru ... Seda enam, et ... Nojah.»

Proua von Geldern oli Annika vastu sestast kivine kui suurtükitorn. Aga suurtükitorn tummade tükkidega.

Jaa. Annika sai niisugustest asjadest imeväärset hõlpsasti üle ja näis, et prouadepoolsed viited ta matsipäritolule teda riivama ei küündinud. Ta ei teinud neid üldsegi märkama ja jäi ka pärast ainsa, talle kolmandal abieluaastal antud lapsenäpsu peatset surma õitsvaks ja naeratlevaks. Hetketi, kui Pallul korda läks vaadata teda mitte oma vanema õena, vaid võõra noorprouana, sai ta aru, et Annika oli muutunud era-kordselt ilusaks ja enesekindlaks naiseks.

Meus hoidis naist ilmsesti hullupööra. Aga tema polnud sealjuures hoopiski nii enesekindel: aegapidi muretses ta Annika uhkest hoiakust sündivate pingete pärast aina enam. Ja see, mida kujunev sõprus Palluga t e m a l e esmajoones pakkus, polnudki muud kui kõigepealt turvaline puhkepaik kestvas ja vaevumärgatavas kaitselahingus naise väarikuse pärast.

Nagu öeldud: suuri seltskondlikke vapustusi polnud see lahing Meusele toonud, aga pisitasa siginevaid halle karvu küll. Neid oli ta kõhnadel mee-lekohtadel murettekitavalt palju, kui ta nüüd tõstetud näpuga oma naisevenna ees seisis ja tsipake kantslihäälset kordas:

«Kuula ometigi: *kyll onn se yx imeline ilos keel ...*»

Siis laskis ta näpu alla langeda ja küsis:

«Ah härra Elert ratsutas poja pulmadega mööda? Eeh ... Nad peavad pulmi ja prassivad ja veeretavad veeringuid ja viivitavad nii, et kui see raha neil ükskord koos on, mis nad Moskvasse tahavad viia, on Iivani isu juba kahekordseks kasvanud ... Jah, Balthasar: ma arvan, et igal juhul tuleb sõda.»

«... Miks sa seda arvad?»

«Härra Krumhusen kirjutas mulle Narvast. Tema on minu kandi mees, Treptow'st pärit. Ta on teinud, mis võimalik, et seda sõda ära hoida. Aga nüüd on ta Moskvas suurvürsti juures ära käinud ja aru saanud, et midagi pole teha. Ja, Balthasar — see sõda on orduriigi surm, sest —»

Meus jäi vait ja mõlemad kuulatasid. Enesekindlal kapakul lähenes läbi linna öhtupoolikurahu ratsu kabjaplagin, jõudis Raekoja platsilt Vanale turule, lähenes otsejoones ja peatus maja ees. Ja siis tegi koputi maja esiuksel kolks-kolks-kolks-kolks!

Härra Weselouwe oli suvatsenud just nädala eest oma teise, Ratas-kaevu tänaval asuvasse majja ümber kolida ja Piiskopimajas polnud peale Frolinkite ja Pallu praegu mitte hingegi.

«Mine vaata, kes seal on,» ütles Meus.

Pall sirutas kaela aknasse, kuid ei küündinud nägema muud kui hästidoidetud turkase ratsu tagumikku ja tühja sadulat. Koputaja oli etikul müüripaksuse varjus. Aga sadulateki mustkuldsest tikandist sai Pall aru, et see pidi olema tähtis isand, kellega polnud sünnis ülalt aknast hõiklema hakata. Pall haaras Meuselt vajalikud võtmed ja ruttas alla. Ta avas väikese tagaukse, mis viis kahe teenijatetoa vahelisse koridori, jõudis toredasse väikese kiriku mõõtu suurtuppa, kus seisis veel mõned Weselouwe Hollandist pärit uhkusekapid ja roosiliseks maalitud palklagi peaaegu et peegeldus valges Padise paekivist põrandas. Kolks-kolks-kolks-kolks! tegi koputi käskivalt ja Pall avas rutates ukse.

Seal seisis linnafüüsikus *magister utriusque medicinae* doktor Matthias Friesner. Muidugi — tema see oli, see keskmist kasvu, nõtkete ja tõmmu, pisut hallikate oimukohtade ja jahedate hallide silmadega lühikeses mustas peleriinis härra. Aga millegipärast tundis Pall ta vaevalt ära. Ta polnud kunagi tähele pannud, et füüsikuseisand on siiski nii mõjusat kasvu ja sealjuures nii lahkelt naeratav.

«Aga... härra doktor... siin majas ei ole keegi tõbiseks jäänud,» ütles Pall.

«Hoidku Jumal selle eest, noor sõber! Aga siin on selle maja uus peremees.»

Doktor astus kiirel sammul Pallust mööda ja peatus alles suurtoas sandlipuust hollandi laua ääres. Siin tegi ta vasakul kannal reipa *chaconne*'i-pöörde, kusjuures ta kitsas must habemekil sooritas hoogsalt kolmveerandringi, ja vaatas oma hallide silmadega naerdes Pallule silma:

«Jaa,» ütles ta ja koputas ratsapiitsa hõbenupuga vastu lauda kop-kop-kop!, nagu tahaks ta, ehkki ta seisis otse keset maja, end siia veel sisemale koputada, «ma ostsin selle maja ära.» Ta piitsanupp osutas kappidele ja lauale. «Koos Weselouwe kraamiga, mis siin veel sees on. Ja ma näen,» ta vaatas pealiskaudselt ringi, «siin on kõik nii kenas korras, et homme kolim ma siia sisse. Et kõik valmis oleks, kui minu proua Üksnurmelt linna tuleb. Ta on seal minu mõisas.»

«Ooo...» ümises Pall ehmatuselähedases üllatuses, «... kas meie peame siis... ma mõtlen Frolinkid ja mina — kas meie peame siis uue korteri otsima?»

«Aga ei!» hüüdis doktor peaaegu nõrdinult. «Minul on pastorihärra kohta kõige paremad andmed. Teda tunnevad siin linnas ju tuhanded inimesed. Ja tema tunneb tuhandeid. Mis pole vähem tähtis. Ja tal on nii ilus noor proua. Aga teie olete noore proua vend. Ma tean. Üldse — läki. Ma tahan pastoripaarile oma katuse all terekummarduse teha.»

Ta tõttas Pallu ees hoovitrepist üles, koputas Frolinkite uksele, astus vastust ootamata sisse, suudles Annika kätt, nagu rüütliid maapäevapidudel enne purjujäämist pidid tegema, teatas möödamines, et edaspidi maksab Jumalalaegas Frolinkite üüri temale kui uuele peremehele, ja jäi siis huvitatult Meuse kiriklikkude raamatute riulit silmitsema.

Aga kõiteid kätte võtma ja lehitsema ta ei hakanud. Ta tõmbas valge näpuga sups-sups-sups üle paksude raamatuselgade pruuni ja valge naha ning ütles ainult: «Jaa-jaa, sügav tarkus, sügav tarkus... Aga kumb siis pastorihärra öieti on — kas flatsiaan või melanhtoonlane?» Ning enne kui Meus vastata jõudis, vaatas doktor talle naeratades otsa ja vastas endale ise: «Melanhtoonlane, muidugi mõista. Ma otsustan lahkete silmade järgi... Oi, need sõjad, need tülid... Ma tean. Ma olen ju Kasselist pärit. Mu jõmpsikapõlv — see oli Talupoegade sõda. Ma tean. Mu isa oli Kasselis kaetorkajaks. Lõpmata osava käega mees. Aga doktorit temast ei saanud. Teate isegi: ülikoolid eelistavad kaubahärrade poegi, või neid, kel kõva ladinakool taga. Aga tema isa oli lihtsalt söekaevanduse kümnik. Kuid r i k k a k s sai ta lõppude lõpuks ometi. Sest sajast kaehaigest, keda ta torkas, sai kümme tõesti silmavalguse tagasi. Ja kui siis Laurenburgi krahv ka nende õnnelikkude hulka juhtus, kuldaski ta papa Friesneri tänumeeles üle. Nii et poeg,» doktor Friesner osutas valge näpuga iseenesele, «võis seitse aastat Marburgis ja Pariisis tuhteerida.»

«Ime tal siis kahekordne magister olla ja melanhtoonlaste ning flatsiaanide vahesid jagada...» mõtles Pall peaaegu pisut ebasõbralikult, ja tundis samas, kuidas doktori must habemekiil tema poole pöördus:

«... Ma ei mäleta, kes mulle kõneles... kas mitte teie Balderihärra — ta oli oma sügelistega minu patsient —, see noormees siin peab ju ka vist tuhteerima-sõitmise plaani, mis? Teoloogiasse, jah? Härra Frolinki kannul? Või viimaks hoopis Hippokratase jälile?»

Kogu doktori jutt oli isegi Meuse jaoks liiga vilgas, Pallust hoopis rääkimata, ja sellepärast ei jõudnudki nad enne vastata, kui doktor juba minema pöördudes oma tungiva pilguga ja rutaka naeratusega ütles:

«Aga küll me räägime sellest kõigest veel põhjalikult. Kui me oleme juba siin ühe katuse all. Ja kui me oleme sõpradeks saanud.»

Ühe katuse alla saamine sündis nüüd tõepoolest ruttu. Doktori teenijad tulid juba järgmisel päeval, ja see oli pühapäev, otse pärast kiriku-aega suure koristamise ja pesemise majja. Ja majakraam toodi viies või kuues kõrges hobusekoormas esmaspäeva ennelõunal päralt. Doktor ratsutas oma ronkjäl märal koos kraamikoormatega platsi ja jagas voorimehesulastele Piiskopimaja pühameestepiltide all üksikasjalised käsud kätte, mida, kuidas ja missugusesse ruumi kanda. Kui Pall lõuna järel koolist koju tuli, peatas doktor ta maja ees vankrite vahel:

«Tore, et te tulite, noor sõber! Teate, Johann — see on minu teenner — jäi just eile palavikuga pikali maha. Ma palun natuke teie abi, mis?»

«Noh... muidugi...»

«Mul on siin mõned õrnad kastid... Ja eriti üks, kuhu ma ei tahaks võõraid sisse lasta vaadata... Vaat, seesama... Ma viin selle laeka kohe ise üles ja siis viime kahekesi selle kasti. Oodake siin!»

Doktor haaras kahe jala pikkuse pruuni laeka, millele mõned punased lilled peale olid maalitud, kaenlasse ja läks vaekast kandamist tõtaka sammuga majja.

Pall seisis maja ees voorimehehobuste vahel ja silmitses kraamist tühjaks tõstetavaid vankreid ning piklikku ilustusteta kasti, mida tal oli valvata kästud. Mis tont seal sees siis võis olla? Ümberringi oli tururahva seast uudishimulikke seisma ja vahtima jäänud, nagu neid ju

igale poole jätkub, ja hobusemehe hõigete saatel sõitis lai heinakoorem Kuninga tänava poole nii ligidalt mööda, et vahtijad deywelitega kõrvale tõmbusid ja kõrred koormast kahinal üle Pallu selja ja kukla käisid. Pall astus kastile veel ligemale ja mõtles veel tungivamalt, mis seal sees küll võiks olla. . . . Kandjad olid nüüd viimased toolid vankritelt maha tarinud — kaheksa imeliste ja imeväärt nikerdustega tammepuust tooli. Mehed tõstsid need endale põhjupidi pähe, et toolijalad poriseks ei saaks, ja tassisid niimoodi majja. Keegi vahtijaist vilistas: «Mis need maksta võivad — üüü! Need on ju sellesama meister Andrease ja tema sellide tehtud, kes mullu Niguliste raetoolid valmis said. Aga need maksid tuhat kuussada ja kolmkümmend viis taalrit. Ma tean täpisealt.» Nüüd tulid kaks kandjat tühjalt tagasi ja asisid Pallule valvata jäetud kastist kinni. See kerkis nende käes juba õhku ja pulka, mis nähtavasti üsna lõdvalt oli torgatud kaane servast rippuvasse krampi, libises välja ning kukkus vankrisse. «Oodake, oodake!» hüüdis Pall, «selle me viime doktoriga kahekesi —» Sulased laskisid kasti nohisedes uuesti vankrisse õlgedele ja Pall pani käe lahtisele kaaneservale ning võttis teise käega pulga, et seda krambilisele tagasi pista. Nii nagu kord ja kohus. Aga magus uudishimusööst sai tast ometi võitu: «Nüüd ma vaatan järele, mis seal sees on. . .» Kuid sealjuures piilus ta igaks juhuks pead tõstmata ja silmanurgast maja poole — ja nägi (oh ehmatust!): doktor seis kirjutustoa parempoolse lahtise akna juures ja vaatas alla. Pallul oli kindel mulje, et doktori pilk oli suunatud otse ta käele, mis hoidis krambilpulka pihus ning oli ühtlasi kergitamas võõrastele keelatud kaant. Sujuvusega, mis oleks teda ennastki üllatanud, kui ta oleks sellele mõtlema hakanud, torkas ta pulga seplisse tagasi ja lükkas pihuga mõned heinapebred kastikaanelt ära.

Mõne hetke pärast oli doktor kohal ja nad tassisid mõnekümnenaelase, oma mõõtude kohta mitte kuigi raske kasti suurde kirjutustuppa ülemisel korral. Siin tiris doktor kalitsast võtme ning avas toanurgas rautatud ukse, mille taga oli müüripaksusse mahtuv konku. Punaselileline laegas oli juba seal ja doktor ütles, et see peab sinna jäämagi. Aga pikk kast selle kõrvale enam ei mahtunud. Niisiis tõstsid nad kasti ühele otsale püsti ja asetasiid sedaviisi konkusse seisma. Kui doktor oli rautatud ukse lukku keeranud ja võtme tasku pistnud, küsis Pall:

«. . . Aga . . . mis selles kastis siis oli. . .?»

«Aaa,» hüüdis doktor, «teie uudishimu sai teist ikkagi võitu!? Aga ilusasti seaduslikul moel. Jaa: ma nägin, kuidas te seal all vankri juures temast jagu saite.»

Pallul polnud aimugi, kas tal doktori sümpaatiat eluilmas tarvis läheb või mitte. Peab ütleva: ta ei tundnud ka erilist kiusatust seda võita. Muidugi polnud tal mingeid mõistlikke väiteid, mis kinnitanuksid, et ta nimelt niiviisi selle sümpaatia saavutab. Ta ei võtnudki endale mahti neid väiteid otsida, saati veel läbi arutada. Mõistagi teadis ta kui mitte elu-, siis koolikogemusest, et ta peaks nüüd silmad maha lööma, vasaku labajala pisut sissepoole pöörama ja vaikselt lausuma: «Aga Jeesus Siirak ütleb — üheteistkümnendas peatükis, üheksandas salmis: Ära sega ennast mitte võõra asja sisse. . .» Kuid ta ei teinud nii. Selle asemel vaatas ta oma ümmarguste hallide ja natuke pungis silmadega otse doktori kitsaisse tumedaisse silmadesse ja ta suunurkade tunaeilses vurrurases välgatas isepäine muie:

«See oli sellepärast, et ma nägin, et te nägite.»

Doktor astus sammu tagasi ja vaatas talle pika silmapilgu otsa. Nii

pika, et kindlasti oleks jõudnud kiiruga kümneni lugeda. Siis ütles ta väga kuuldavalt:

«Mmm...»

Inimkäitumiste asjatundja oleks mõistnud, et viiv, mille jooksul doktor Pallu silmitses, oli tema poolt üpris pingsat mõtlemist täis. Võib-olla tajus seda Pallgi. Igatahes tundus talle, et doktori toon oli korraga lausa liigagi lahe ja ladus. Ja nii otsemeelne, et selle taga paistis nagu midagi muud:

«Tahate teada, mis seal kastis on? Noh, mis siis ikka.»

Ta võttis võtme uuesti taskust, lögistas seda rõõmsasti lukuaugus ja tõmbas rautatud konku-ukse ristseliti lahti:

«Teid see vaevalt eriti üllatab. Khm. Aga ma palun: teistele mitte üht sõna. See tooks mulle tarbetuid sekeldusi.»

Doktor võttis püsti asetatud kastil pulga kaanekrambist ja tõmbas kaane nagu kitsa ukse valla.

«Mmmmm...» — Nüüd oli see Pall, kes oma üllatuse mõminaks moondas. Musta riidega vooderdatud kastis seisis hallikas peenekondiline luukere ja vaatas talle natuke norguspäi hiiglasuurtest tühjadest silmakoobastest otsa.

«Liivimaa on muidugi õnnelikult mõistlik maa,» ütles doktor oma ärritavalt kerge muigega. «Arusaadav. Minu armsal Saksamaal põletatakse mitusada nõida aastas. Aga siin pole seni mitte ühtegi hinge tule-riidale saadetud. Kuid — ka kalleid liivimaalasi ei maksa provotseerida. Kui linnas leviks jutt, et mul on siin niisugune võrdlemisi fantastiline asi, erutaks see tublide tallinlaste meeli siiski ülemäära. Nii et igaks juhuks veel kord: ärge sellest kellelegi rääkige.»

«Aga misjaoks ta teil siis on?»

«Kuulge... mitte nõidumiseks. Ta on kõigepealt kapitalimahutus. Ta maksab kolmsada taalrit. Ja-jaa. Ma lasksin ta omale Kopenhaagenist tuua. Teiseks — mulle meeldib, et mul on üks nii haruldane asi. Kolmandaks — teda võib mul kunagi asja eest tarvis minna: kui mõne patsiendi tervis nõuab, et tema arst talle sügava mulje jätaks.» Ta muie süttis hetkeks uuesti ning hajus taas. «Neljandaks — selle pealt saab tõesti teada, kuidas inimese luud üksteise suhtes täpselt asuvad — » Ta tõstis luukere vasaku käe ja liigutas seda Pallu nina ees üles-alla. «Ligamendid on hõbetaadist, aga luud on tipp-topp oma kohal, kõik kakssada nelikümmend kolm tükki.»

«... Niisugune... on vist hirmus haruldane asi... nagu ma kuulnud olen...?» ühmas Pall.

«V ä g a,» ütles doktor mõnuga, «nagu hindki näitab. Pariisi arstiteaduskonnal on neid küll kaks tükki, aga Marburgi omal pole näiteks ühtegi. — Noh, maga edasi, sõber,» ütles ta luukere poole pöördudes ja sulges kasti ning selle järel konku. «Ah jaa — teile teie vaeva eest,» ta surus Pallule terve hõbefärdingi pihku. «Minge sööge nüüd kõht täis, proua Frolink ootab teid juba lõunale, ja pärast, kui teil tahtmist on, tulge mulle veel veidi appi.»

Tõtt-ütelda: miks ei pidanuks Pallul tahtmist olema? Muidugi oli tal tahtmist. Ta tuli kohe pärast lõunasööki doktori juurde tagasi. Ta aitas doktoril tema kirjutuspuldi akna juurde kohale seada ja võttis temaga koos tema tosin-konna arstiteaduslikke raamatuid kirstust välja ning paigutas eraldiseisvale lauale kirjutustuppa. Need pidid olema kõik, nagu doktor ütles, erakordselt kallihinnalised köited. Mõne neist lõi ta Pallu nina ees ka lahti. Seal oli näiteks enam kui kuuekümmne aasta eest ilmu-

nud «*Hortus sanitatis*» ja pisut uuem «*Liber pestilentialis*» ja veel natuke uuem, 1528. aastal ilmunud «Haavatohtri sõjaväljaraamat», kõik imelisi puugravüüre täis. Ja oli ka peaaegu et ainult puulõikepiltidest koosnev Michael Hero «Tervise malemängulaud». Aga pildid, mida Pall küll ainult vilksamisi vaadata sai, kujutasid veidraid, mõnikord võikavõitu, kuid üpris põnevaid asju. Ühel pildil näiteks saeti kellelgi väikese raamsaega jalga maha. Saetav lamab äraseletatult rahulikult näol tugitoolis, rätt üle silmade, kuna jala kallal õiendas kaks tähtsailmelist meest. Jalg oli juba peaaegu lõpuni läbi saetud, aga suurde verepütti põrandal oli lõikekohast voolanud ainult sõrmkübaratäis verd. Ja õndsailmelise amputeeritava pea kohale õhku oli trükitud sõna *Serratura*. Teisal, odaokkaliste sõjavägede vahel toimuva lahingu taustal, istus keset aasa samasuguses tugitoolis vuntsidega sõjamees. Nägu oli tal peas niisugune, nagu istuks ta kirikus ja vaataks üles kantslisse imemagusat jutlust ütleva õpetaja poole. Ja samal ajal, kui välihaavatohtri abimees hoidis tal käsi kergelt õlgadel, tiris tohter ise ta paljaks võetud karvast rinnast hiiglakisulist noolt. Jne. jne. jne.

Õhtu poole otsis Annika poolt juhatatud Märten Pallu doktori kirjutustoast üles. Nad polnud teineteist mitu päeva näinud, ja sellal kui Pall hiiglasuurte pirnide moodi kuseklaase kättenäidatud riulile ritta seadis, ajasid nad tihedat juttu. Kuid kauaks polnud neil doktorist mahti:

«Aaaa — see on ju teie kena famulus... Kus sina õieti tööol oled? (Märteniga rääkis ta pikemata sina.) Ah Krumhuseni aitades? Mmmm. Noh, kas tema Novgorodi naaritsanahad on juba otsaga siin? Ah esimesed koormad tulid eile hommikul? Näed sa. Kuule, kuidas su nimi oli? Märten Bergkam? Jahah. Mmm. Kuule, Märten — mõned färdingid rohkem teenida ei teeks sulle vist üldsegi tuska, mis?»

Niisugusele asjale ei vaielnud Märten eluilmas vastu. Ja vähem kui poole tunni pärast oli ta Piiskopimaja hoovis kibedasti ametis. Ta juhatas siin kahte Üksnurmelt linna käsutatud külameest, kes pidid maailmatu lasu talvepuid peeneks lõhkuma ja kuuris üles laduma ja Piiskopimaja talli doktori ja tema proua sõidu- ja ratsahobuste tarvis korda seadma. Doktor jagas Märtenile siinsamas ka järgmise ja koguni ülejärgmise õhtupooliku töö sedamaid kätte: homme puhastada hoov — aga viimse kui nurgani! — prahist ja sügisestest lehtedest ja liivatada peene valge mereliivaga üle. Aga ülehommepanna korda piiskopi-isanda aegadel hoovinurka ehitatud palvekabel — vaat seesama — ja peaasi: nühkida kõige peenema liivaga puhtaks kabelis seisev valgest kivist, aga ajaga halliks tõmbunud inglireljeef — näed, see.

Ühesõnaga, mitte ainult Pall, vaid ka Märten oli vabadel tundidel üpris soodsa tasu eest doktori juures rakkes. Majasulane Paap, Üksnurmelt juba mõne aasta eest linna toodud selge aruga, aga tumm mees, oli doktoril küll ka olemas. Ja ka hallipäine ning kollasenäoline teener Johann oli nüüd uude majja üle kolinud, aga palavikuhaigus pidas teda ikka veel asemel, nii et doktoril polnud temast abi. Ning lopsakal majamamslil Magdalenal oli köögiga ja pesukirstudega ja doktoripaari baldahhiinsäangi linade ning padjapüüridega enam kui küllalt tegemist. Sest kõik pidi tipp-topp korras olema, kui proua Katharina Üksnurmelt linna tuleb. Aga neljandal või viiendal päeval sai doktor mitmete kirjade seas proua käest kirja, kus proua teatas, et ta veel Tallinna ei tulegi. Pallule tekitas see teade isegi tillukese pettumuse. Sest temagi oli ju Katharina-proua saabumise suurte ettevalmistuste osaline. Kuid doktorile endale

ei teinud see teade nähtavasti üldsegi tuska. Lausa vastupidi. Pall juhatus juures olema, kui doktor proua õunapuukujutisega pitseri lahti murdis ja kirja läbi luges. Ja kui ta siis Pallule tähendas, et proua esialgu hoopis Tartusse sõidab, vaatas ta ise aknast välja Vanale turule ja ta peened mustad vurrud näisid rahulolevalt ütlevat: *huvitav, huvitav, huvitav...*

Ohtul istusid Pall ja Märten üleval Pallu köögitaguses. Oktoobrisadu trummeldas vastu pimedat aknapõit. Märten kükitas Pallu lavatsil ja imes seasaba, mille Pall talle Annika leemepajast oli õngitsenud. «Aga raha on sel doktorihärral küll nagu raba,» arutas ta sinna juurde. «Kui Krumhuseni aidavalitseja mulle mu rühmamise eest niisama hästi maksaks nagu doktor selle natukese eest, mis ma tal siin õiendan, siis... hm...»

Pall pani oma kirjandile Marcus Claudius Marcelluse üle võiduka hanesulekaarega punkti. (Muuseas leidis ta seal, et Marcelluse õnn oli siiski väiksem kui tema õnnetus. Önn laskis tal võita küll Virдумaruse soomussärgi, aga mis oli see tema õnnetuse kõrval, mis saatis ta võitlusse nii suure mehe vastu nagu Archimedes, kes küll ise langes Marcelluse sõduri käe läbi, aga kelle tapmise häbi jäi igaveseks Marcelluse väejuhinime külge!)

«Ja miks tal siis raha ei peaks olema!» ütles Pall ja silmitses torusuuuli oma *exercitium*'i viimaseid ridu. «Sa mõtle, missugused haiged tal käivad!»

«Missugused?»

«Aina kõige tähtsamad. Ma olen juba mitut raehärrat näinud: Beel-holt, Loop, Bade, Vegesack — see pidi ta sugulane olema. Ja Clodti-isand on kaks korda käinud, ja üks rootslasest laevakapten, puha saarmahkades. Ja täna hommikul kutsuti ta tulistjalu Toompeale piiskop Mauritiuse enese juurde.»

«Tea, mis tõved neil suurtel sakstel nii korruga kallal on...?»

«Piiskopil pidi vett kõhtu kogunema. Ja Clodti kohta käib kõva kumu, et pidi olema kuritõppe jäänud. Teistest ei tea... Aga ükspuha, alla kolme või nelja marka ei liiguta niisugune doktorihärra väikest näppugi. Nii et...»

«Doktor küll, aga napakas on ta ka,» sõnas Märten oma seasaba juurde kaalukalt.

«Mispärast napakas?»

«Hm. Kometit teeb, noh. Asja ees, teist taga.»

«Mismoodi?»

«Eile pealelõunal laseb Magdalenal mu hoovist majja hõigata, et doktor tahab rääkida, et mingi ma kirjutustuppa. Ma nühin tossud lubjatolmust puhtaks ja lähen üles ja kirjutustuppa sisse — üks on lahti. Aga doktorit toas ei ole. Ma vahin seal hulk aega, et üks ta peab siis tulema. Aga teda ei tule. Ma tahan juba Magdalena käest küsima minna, et kuhu ta jäi, kui see rautatud uks, mis tal seal nurgas on, selle uue kahhelahju taga, — kui see hakkab äkitselt jõleda kriiksumisega liikuma ja läheb hiigla-pikkamööda lahti ja doktor seisab lävel, miskisugune mustvalgete põikvöötidega hõlsta seljas ja hiiglasuured ümmargused mustad prillid näos.»

«Ja siis?»

«Ja vahib mulle niisuguse näoga otsa, et mul peab tema meelest jube naljakas olema. Mina vaatan, et mis ta tembutab, ja ütlen, et doktorihärra oli kutsuda lasknud... Siis tema hakkab kõhinal naerma

ja küsib, et kas mul hirm ei hakanud. Mispärast hirm? Noh, et mine tea, kes siit uksest niimoodi tulla võib. No ütle, mis röövel sealt siis päise päeva ajal ikka tuleb? Narr...»

Peab ütleva, et selsamal silmapilgul hõikas Annika Pallu kööki ja palus õhtuseks leesoojaks puid kuurist üles tuua, ja kui Pall tagasi jõudis, oli Märten juba läinud. Nii et Pallul oli õigupoolest põhjus täiesti olemas, miks ta Märtenile doktori viguri mõtet ega tema konku saladust ära polnud rääkinud. Kuid ikkagi magas Pall sel ööl salatsemissüüdlase pisut santi und. Ja kui ta hommikul end kaevule pesema läks, meenus talle, et ta oli hommikupalve ära unustanud. Nägu alles külmast veest tulitav, astus ta piiskopi vanasse palvekabelisse (vähemalt palvetamiseks polnud ta siin seni kordagi käinud), põlvitas liuhkaltallatud paeastmele ja palus Märteni poolt eile valgeks nühitud inglilt oma vaitoleku andeks. Aga töotust, et ta doktori saladuse Märtenile esimesel võimalusel ära räägib, ei andnud ta siiski mitte inglile, vaid ainult iseenele. Ja ta ei täitnud seda teps, vähemalt esimestel võimalustel mitte. Sest iga kord, kui ta sellega alustada tahtis, tuli doktori hääl talle selgesti meelde — see küllalt mahe, aga siiski kuidagi ettevaatust sisendav hääl: *nii et igaks juhuks veel kord — ärge sellele kellelegi rääkige*. Ja tema polnud ju selle peale ütelnud: «Ei, härra doktor! Niisugusel tingimusel ei taha ma teie salakasti vaadata!» Vaid oli õhinal kasti poole vahtinud ja vait olnud. *Qui tacet, consentit**. Aga doktori usalduse saavutamisel oli ta selle eest enese teadmata tähtsa sammu edasi jõudnud.

Mõne päeva pärast andis doktor talle neli või viis retsepti ja käskis need apteeker Dycki juurde ära viia, nagu see nüüd igal pealelõunal Pallu ülesandeks oli jäänud. Aga sel korral ütles doktor enne, kui Pall nendega kirjutustoast lahkus:

«Muuseas... kas te Pozvoli lepingu üksikasju olete kuulnud?»

«Ei... Missuguseid?»

«Noh, meie armas ordumeistri-isand on Poola kuningaga kaitse- ja pealetungilepingu teinud.»

«Seda oli kuulda. Nii et nüüd ei targe siis moskvalane meile vist kallale tulla...»

«Aga selles lepingus on klausel sees, et leping jõustub alles nelja aasta pärast.»

«Soh... Mis see siis tähendab...?»

«Et meie armas ordumeistri-isand näitas Moskva poole tagumikku, kusjuures ta teadis, et ta raudpüksid lappimisel on. Ja et ta nad alles nelja aasta pärast jalga saab.»

«... Nii et nüüd...?»

«Nii et nüüd ei leiaks me enam ühtegi narri, kes meiega kihla tahaks vedada, kui me ütleva, et jõuludeks on sõda käes.»

«Moskvalane tuleb peale?»

«Tingimata.»

«... Tea, kas ta just pakaste ajal hakkab tulema...»

«Hm. Kas teie olete Moskoovias käinud? Ei ole? Aga mina olen. Venelasel on seal niisugused pakased, et Liivi omad on talle täiesti parajad käsi soojendada. Nii kui Narva jõgi ja Peipsi kandi sood kaane peale saavad, on nad platsis.»

* Kes vaikib, nõustub. (Ladina k.)

«... Aga need kuuskümmend tuhat, millega rahu pidi ostetama?»
 «Neid pole ju meie kitsipungadel ikka veel koos!»
 «Mis siis teie arvates sünnib, kui sõda lahti läheb?»
 «Moskvalane võtab Liivimaa üpris hõlpsa vaevaga ära. Kui me mitte väljastpoolt kõvasti toetust ei saa. Laenu, sõjariistu ja vägesid. Ja selle kõige läbi vastupanuvaimu. Sellest on meil õieti kõige suurem puudus.»
 «... Ja kelle käest me võiksime seda kõike saada?»
 «See sõltub teatud määral ka meist endast, üks ole. Sellest, kelle peale me mängime. Noh, mina olen siin ju nii-ütelda võõras. Aga teie kui sündinud liivimaalane — kelle käest teie abi küsiksite?»
 «... Liivimaa on nii haraline asi... Ordu, piiskopid, rüütelkonnad, linnad... Ja mis liivimaalane mina olen... Millal on eestlasi liivimaalasteks loetud?!... Tallinlane — see on veel iseasi.»
 «Siis teie kui tallinlane.»
 «Eks me ole siin ju aupärast Saksa keisririigi päramaa. Palume siis keiser Ferdinandil.»
 «Tema on sultaniga hädas, ja oma saksa riigivürstidega veel hullemini. Nii et temalt pole kröömigi loota.»
 «Siis Preisi hertsogit — kui Saksa ordu pärijat...»
 «Hertsog Albrecht on paljalt Poola kuninga läänimees. Tema ei otsusta midagi. Kui ta üldse mingit poliitikat teeb, siis intrigeerib ta salaja Poola vastu. See on kõik. Ja peale selle jageleb ta oma riiakate teoloogidega — Osiandrite ja Funkedega ja kes nad tal seal on.»
 «Siis jääb veel Hansa...»
 «Liivimaaga kui tervikuga pole Hansal pistmist. Aga Tallinn on kõigil Venemaaga kaubitsenud hansalinnadel liiga kaua pinnuks silmas olnud, et nüüd hakata tema pärast näppe kõrvetama.»
 «Siis Taani Kristjan. Fürstenbergi lootused pidid ju ka rohkem tema kui Poola peal olema.»
 «Õigus. Aga Kristjanil on vähk. Ma tean. Tal on Bornholmi kasekäsnaodega kaheksa aastat hinge sees hoitud. Aga ta on poliitikaga niisama ettevaatlik kui toiduga. Ma olen kindel: tema ei võta mitte midagi ette. Noh, siis jääb veel Poola, üks ole. Või pigem Leedu, kes on Liivimaale ligemal. Aga Sigismund ei astu enne nelja aastat ühtki tegelikku sammu. Sellest me ju nimelt lähtusime. Ja muuseas: põhimõttel *præmissum semper verum** peaks arvestama ka seda, et me otsime praegu mitte ainult orduriigi võimalikku abistajat, vaid ka tema võimalikku pärijat. Kas te ei tahaksite, et katoliiklik Poola päriks luterliku Liivimaa?»
 «... Ei... seda küll mitte... Siis ma eelistaksin vist näiteks luterlikku Taanit... või...»
 «Või?»
 «... Või Rootsit...»
 «Aaa...»
 «Aga see on ju tühi jutt. Sest minust ei sõltu see mitte kõige põhimõttelisel määral.»
 «Vale! Te võite öelda, et see ei sõltu teist kuigi suurel määral. Aga mingil määral saab igaüks oma variandile kaasa aidata. Kui ta oma variandi on valinud. Nii. Minge nüüd. Muidu ei jõua härra Dyck täna rohtudega valmis. Muidugi — te ei hakka ju apteegis ega mujal jutustama, et te otsite koos doktor Friesneriga Liivimaale uut pre-

* Eeldus on alati õige. (Ladina k.)

meest. Eks ole. See oli meil lihtsalt jälle üks väike — luukerevaatamise jutt.»

Vahepeal jõudis 57-nda aasta varane lumi maha tulla ja korra katset teha halli pori kujul loikude põhja ja prahilademeisse ja munakate vahele taas ära kaduda. Aga enne sai talv tal turjast kinni ja tõmbas ta hiirevööti selja tulikulma kämbлага kõvaks ja siledaks, nii et punetavate ninadega ja kõntikippuvate kätega inimesed muudkui libisesid ja kukkusid üleöö tekkinud kiilasjäakonaraail siuh ja mats ja põnts. Doktor Friesnergi sai sellest ülelinnalibedast mõned patsiendid juurde, aga siiski vähem, kui oleks võinud arvata. Sest millegipärast olid luumurrud ja liikmenikastused enamjaolt vaesema rahva hädaks. Ja vaesem rahvas tohterdas end teadagi soolapuhujate, saunanaiste ja habemeajajate pool. Kuid mis puutub doktor Friesnerisse endasse, siis tema ise liikus kiilasjäämügarais tänavail küll uskumata osavalt. Kui Pall temaga mõnel pealelõunal famuluse eest kaasas käis, oli tal doktori kannul püsimisega lausa tegemist. Ja muuseas, kui nad mõni aeg hiljem järgmise omavahelisema jutuni jõudsid, polnud Pallul hõlpsam doktori mõtteleenuga kaasas püsida:

«Nii et «Traktaat aadrilaskmisest» on teil juba läbi võetud? Tubli! Väga tubli! Võtke nüüd Vesalius käsile. «*De humani corporis fabrica*». See on kogu arstiteaduse alus. Kevadeks on teil kool valmis ja anatoomia põhi all. Siis veel aastapäevad minu juures praktikal ja mõned head raamatud — ja Marburgi meditsiini tuhteerima, marss! Niisuguse põhjaga ei lähe teil seal üle kolme aasta. Ma annan teile rektor Phrygiuse jaoks kirjad kaasa. Ja professor Braunsteini juurde paneme teid elama. Kuidas? Oh, lapsemäng... Ah kes maksab? Aga kes selle eest maksab, kui te ütlete Greifswaldis teoloogiat tuhteerite? Muuseas — te võite ju seks ajaks ka pisut isiklikku raha teenida. Mil viisil? Noh... mitmeti.»

Sinna nende jutt seekord jälle jäi. Aga nädalapäevad hiljem, kui Pall ühel pühapäeval ennelõunal pärast jumalateenistust doktoriga kirjutustoas nelja silma all oli, kandus see jälle hoopis poliitikale.

Rohekate laineliste tinaraamides aknaruutude taga sadas laia rahu-likku lund. Doktor, punased kitsenahksed tuhvliid jalas ja naaritsanahkse äärega punane toakuub üll, seisis akna juures, tõstis oma haigete kuseklaase vastu valgust, silmitses neid ja tegi puldil olevasse raamatusse sissekandeid. Kissis silmil läbi linnahärraste uriini lumesadu vaadates ütles ta:

«Noh, minu proua kirjutab Tartust, et meie saadikud on sealt tuna-eile viimaks Moskva poole teele läinud, Kruse ja Hörner ja teised.»

«Jumal tänatud, siis nad hoiavad selle sõja seekord ikka ära.»

«Vastupidi. Nad valavad nüüd viimase sähmaka õli tulle!»

«Kuidas nii?! Nad viivad need Iivani nõutud kuuskümmend tuhat talle kätte ja —»

«Just seda nad ei vii! See pole veel üldiselt teada, aga minu proua kirjutab konfidentsiaalselt: piiskop Hermann on nad ilma rahata Tartust teele saatnud. Sest seda raha ei saadud ikkagi kokku. Ergo: sõda on veel ainult päevade küsimus. See võib puhkeda niipea, kui saatkond Moskvasse jõuab ja kui selgub, et nad on sinna tühja kotiga lobisema saadetud. Sel puhul jäetakse nad sinna pantvangi — kui neil õnne on. Kõige paremal puhul puhkeb sõda kohe pärast nende tagasijõudmist.»

Ta pani järjekordse kollasepõhjalise klaaspirni lauale ja vaatas Pallule otsa:

«Noh, kas te olete oma partei ära valinud? Seda läheb nüüd õige varsti vaja.»

Pall naeratas pisut kohtlaselt. «... Jah... Ma olen selle üle mõtelnud... Aga mis te arvate, kui Issandast on ette määratud, et moskvalane selle maa tõesti ära võtab, kas peame meie siis üldse nii väga selle vastu seisma?... Ja kas see üldse nii väga hirmus saab olema...?»

«Hm,» kõhatas doktor, «muidugi: moskvalane mängib teatud määral ka sügava vaenu peale maarahva ja saksa isandate vahel. Nii et kui ta küllalt tark on, siis ei tarvitse ta teile kui eestlasele talumatu olla. Isegi kui arvestada Iivani kuulu järgi küll pöörast karakterit. Aga teile kui liivimaa alasele, kui Augsburgi allikast joonud kristlasele, kui Tallinna kodanikule,» doktor tõstis veikleva kuldse loksega klaaspirni uuesti õhku, «kui Marburgi arstiteaduse-doktorile *in spe* — oleks see ikkagi Öhtumaa hukatus! Nii et —?»

«Nii et...»

Jah, Pall oli asja üle vahepeal tõesti mõtteid mõlgutanud. Ja tõttütelda polnudki see ju esimest korda. Sellepärast ta vist oligi tookord doktorile vastates ringiga keisrist ja Preisist peale hakanud ja Rootsit alles viimasena nimetanud. Sest paistis, et polnud ju siin majas moeks asju liiga otse välja rääkida... Aga kui ta eneselt päris, miks ta õieti just Rootsit eelistama oli kaldunud, oli tal raske iseeneaselegi selgesti kosta.

Pall tajus kuidagi üsna häguselt Saksa keisri ja Preisi hertsogi ebamäärast kaugust ja samal ajal nende kuidagimoodi ebameeldivat lähedust. Mingit halvava põlguse ja tumma vihakisa ja roostese turvistekri-gina õhkkonda nende nimede taga. Küllap see oli nende saksluse oletatav sarnasus siinsete sakste kurjasti kogetud võimule. Pall tajus umbmääraselt võõrapärasuse ja kergluse, kõrkuse ja viiruki lõhna Poola nime ümber. Mis see muud oli kui Poola paavstiusklikkus, mis niimoodi lõhnas. Taani tundus talle olevat tulevaste võimaluste seas kõige ilmetum. Mine tea, miks. Ja kuidagi siiski ebameeldiv. Võib-olla sellepärast, et Fürstenbergi-härra ordule just sealtpoolt abi pidi ootama. Aga võib-olla hoopis sellepärast, et Taani kuningad — seda teadis siin iga laps — selle maa kord üheksateistkümne tuhande hõbemarga eest ordule maha olid müünud. See oli küll enam kui kaheksa aasta eest sündinud ega olnud sel praegu enam mingit tähendust, eks ole. Aga ikkagi...

Nõnda. Kuid mille poolest oli Rootsi neist teistest parem?

Esmajoones vist ei muu kui selle poolest, et rootslased olid sakslaste kõrval ainsad, kellega Pallul oli mingi isiklik kogemus. Ja tema sakslaste-kogemusest igatahes hoopis erinev.

Rootslane oli ju siinlinnas kõigepealt antvärk. Kingsepp, laudsepp, tündersepp või mis tahes. Kõige toredamal korral ka veel kullassepp. Ja muide: isegi niisuguste härrasrootslaste kohta oli ordumeister mõned head ajad tagasi raele hoiatuskirja saatnud, et ärgu neid ülemäära suurel arvul linnakodanikkudeks vastu võetagu... See oli muidugi natuke lähedam lugu kui eestlaste pärine tagasitõrjumine. Aga ikkagi kasvatas saksa kaubahärrade ja orduisandate umbusk ja tõrjuvus Tallinna eestlaste ja rootslaste ühtekuuluvustunnet. Seda enam, et suuremalt osalt oligi ju siinne rootslane paljalt mündrik või voorimees või lausa laosulane või muu turjaga-töö-tegija. Enamjaolt oli ta hallidele üsna oma-sugune hallis kuues tööpargaste kämmaldega või paaditõrvaste püks-

tega eeslinnaelanik. Ja enamjaolt tönkas ta päris kenakesti maakeeltki rääkida, või kui ta seda ka ei mõistnud, taalatas ta ometi niisugust nikkadi-näkkadi maakeelega segatud sprooki, et esimesel silmapilgul võis teda kuulates naer peale tulla, aga üsna varsti sai temast ladusasti aru. Muidugi: need Stored ja Banérid ja teised, kes kuulusid seal mere taga Stokholmi linnas Rootsi riigi ülemise otsa ümber seisvat, need olid ju isandad puha nagu ülemise otsa mehed igal pool — ja tööparga või paaditõrva tuttavast kirbest lõhnast polnud nende ümber mitte nuuskugi... Aga Kalamaja ja Pleekmäe täis- ja poolrootsikad olid ikkagi peaaegu et omad, ja nende poisiväntsmanid ja plikanääpsud, kõik need kriimud ja tedretähniliised puna- või linapäised Jönsid ja Matsid ja Birgitid olid tükk Pallu enese jõmpsikapõlve. Koguni linnakooli kvartas ning veel tertsiaski oli kirjutamata seaduseks, et Jönsid ja Matsid mittedaksa poistega sakslaste vastu kampa löid, kui löömaks juhtus minema. Alles sekundas tuli ka rootsi-saksa vägede ühinemisi ette. Ning alles priimas oleksid need mittedaksa poiste vastu ehk tavaliseks muutunud — kui mittedaksa poisid ise seal veel mingit rolli oleksid etendanud... Nõnda. Ja ka Märteni vanamees, kes ilmammu seal kuskil tundmatus Kalle linnas maha oli löödud, oli rootslane olnud... Ja Märten ei mäletanud temast muud kui punast kräsuhabet ja sinist kajakatätoveeringut, mida ei saanud ta rinna pealt kätte... Ja ikkagi (või just sellepärast) oleks nagu äraandmine olnud taanlast või poolakast või keda tahes rootslasest etemaks arvata... Ja muidugi oli ka Kalamaja ning Pleekmäe soomlastel Rootsi kuninga võimu ja värgi omasemaks vahendamisel oma osa. Kõik need Hämäläised ja Nylanderid, keda viimastel aastatel ohtrasti oli Soomest siamaile asunud, kirusid ju Rootsi riiki ja värki igauks omast vaatevinklist küll ja küll — karmide sõja- ja eraülemuste pärast, kõrgete maksude, kehvade põllumaade ja sõgedate linna- ja kaubaseaduste pärast —, aga ühte ei saanud keegi neist salata: olid mõisaisandad kui hullud nad kuskil olid, m a a r a h v a s oli ter- ves Rootsis ja Soomes isiklikult ometi täiesti prii!

Ja see kuramuse orduvõim oli ju Maarjamaal põlvest põlve üks põlatud võim olnud. Ja muuseas: isa Siimon polnud ei Brüggeneile, Gale- nile ega Fürstenbergile kordagi truudusevannet vandunud, sest ordu- meistrite Tallinnas käimiste ajal oli ta alati juhtunud voriga väljas olema, Pallust, mis vandesse puutub, hoopis kõnelemata...

«... Nii et... noh — siis vist Rootsi abi...?»

«Tubli.» Doktor pani pirni käest ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi kõndima: «Arutame läbi, missugused plussid Rootsil on. Kõigepealt kuningas. Mitte Iivani tüüpi poolemeelne, vaid vana, kaalukas ja väga ettevaatlik mees. Muide, Iivan söimab teda küll rasvakaupmehe pojaks, aga tegelikult on Vasa'd põline rootsi aadel. Ja mis tema ettevaatusse puutub — tõsi, see on tal kohati niisama kammitsev kui Kristjani oma. Aga Liivimaa asjade ajajaks on tal õieti ju tema noorem poeg. Jaa. Johan. Kes on mullust Turus Soome hertsogiks. Noor. Tark. Selge peaga. Krapsakas isand. Ja lõppude lõpuks Tallinna kõige ligem naaber. Ja üldse: mida rohkem ühel valitsusel ühel maal oma rahvast on, seda õigem see valitsus seal ju on. Muidugi, sedamööda peaksid meil siin küll eesti kuningad olema,» doktor muigas, «aga ma räägin tõsiselt: sakslased on tõestanud, et nad ei tule selle maa valitsemisega enam toime. Kellel on siin siis — arvu järgi — kõige enam õigus? Venelasi on Tallinnas viis või kuus hinge, poolakaid niisama palju, taanlasi paar- kümmed. Aga Jöns Matsson või Mats Jönsson tuleb teile igal tänava-

nurgal vastu. Jaa. Rootsi suuremates linnades elab ju nii palju sakslasi ja taanlasi, et rootslaste arvu järgi on Tallinn kolmas rootslaste linn. Stokholmi ja Visby järel. Ja peale selle ümberkaudsed rootslaste maad — pool Hiit ja pool Läänemaad ja vanad Lodede maad Harjus ja saared. Ja kui me hertsog Johani alamate järgi ka soomlased hulka arvame — neid on ju üks seal teie Kalamajas mõned kenad sajad —, siis on Johanil siin vaat et veerand jagu oma rahvast ees. Ja, Balthasar: kui teid ma a r a h v a tulevik huvitab — Soomes on maarahvas ju päriselt prii . . .»

Pall kuulab doktori kõnet suure hoolega ja pidi, nagu sageli, ta mõttele järelejätmiseks kogu oma tähelepanu kokku võtma. Hajameeli küsis ta doktori kõnepausi, ise ette taibates, et küsimus oli ilmselt lapsik:

«... Kas te seda hertsog Johanit tunnete ka...?»

Doktor oli juba silmapilgu eest oma edasi-tagasi kõndimise katkestanud, kahhelahju juures peatunud ja selja vastu sooje rohelisi potiõnnsusi seadnud. Nüüd lükkas ta oma terava musta habeme äkitselt ette ja ütles:

«Jaa. Väga hästi.»

Ta nautis natuke aega Pallu üllatust, enne kui jätkas: «Ma olin mullu terve juulikuu koos proua Katharinaga tema, juures Turu lossis. Teda ravitsemas. Tal olid kollase sapi ja flegma tasakaalu häired. Aga nüüd on ta täiesti terve. Ma saadan talle nüüd vahetevahel Tallinnast vaadi kreeklaste *vino santo*'t kollase sapi ülekaalu vastu ja Padise võipirne. Tema omalt poolt — ta tasub nende . . . väikeste teenete eest . . . üüü . . . üllatavalt hästi. Aga —» Sealjuures sirutas doktor vasaku käe välja ja koputas vastu ahjunurga taga seisvat rautatud konku-ust kop-kop-kop-kop — nagu vaatase ise Pallule peaaegu niisamasuguse muigega otsa nagu tunaeile kaasprimaan Wenzel Pepermann, kui Pall talle sel silmapilgul peale sattus, kui Wenzel just plikaga «Rohelisest Konnast» välja Nunnade tänavale astus. Pall ei teadnud õieti, missugust nägu teha — ei Pepermanni puhul tunaeile ega doktori puhul praegu. Õnneks ilmus kollasenäoline Johann parajasti uksele (palavikuhaigus lubas tal nüüd juba vähehaaval teenriülesannete juurde asuda) ja ütles, et piiskop on doktorile järele saatnud, tal olevat halvem hakanud. Ja doktor laskis Pallu minema, kusjuures ta mitte just ilma edevusetä ütles: «Näete, niisugune see vaese arstist-inimese elu on — hertsogid siin ja piiskopid seal . . . Noh, me ajame teiega veel palju juttu . . .»

Aga nii pea nad ohtramale jutusoonele ei jõudnud. Jõulud tulid kätte ja Oleviste ja Niguliste, Toompea ja Pühavaimu, Seegi ja Kalamaja ning poole tosina linnakabeli kellad helisesid mitmel päeval lumiste katuste kohal, ja siis hakkasid jõulupraadide suitsud korstnaist taevasse tõusma ja õhtupimedas tantsisid lõkendavate nägudega veinirõõmsad pürjelid Raekoja ees ümber priginal põleva kuuse, nii et lumine munakiviplats mütsus. Uus aasta tuli, ja tuttavad kodanikud soovisid üksteisele tänavailt pühitud hangede ja härmas müüride vahel head tuhande viiesaja viiekümne kaheksandat aastat. Ja Meus ning Annika käisid koos Palluga doktorile sedasama soovimas, nagu hea komme majaperemehe suhtes nõudis. Doktor laskis neile klaretti pakkuda ja seal kuulsid nad ka Meisseni Jürgenist räägitavat. Esimene, kes temast Tallinna kirjutas, oligi doktoriproua, kes muuseas oli vahepeal Tartust Riiga edasi sõitnud — nädalaks või paariks sugulaste poole, nagu doktor tähendas. Aga Meisseni Jürgeni kohta oli Katharina-proua kirjast niipalju lugeda olnud,

et see jääsinise pilguga ja tulipunase habemega paljasjalgne prohvet ajas esimese hooga vaatajad igal pool naerma. Kuid nagu enne Meemelis ja Miitavis ja mujal, nii oli ta ka Riias Jaani kiriku platsil oma kuulajatele varsti õudusejudinad peale ajanud, kui ta kord kõmiseval, kord kiledal häälel tervele Liivimaale saatana käest Hiiohi paiseid ja vaenlase käest sõjakoledusi kaela kuulutas. Muist platsile kogunenud rahvast oli hirmu pärast poole pealt kirikusse palvele jooksnud, proua Katharina nähtavasti nende seas, ja sellepärast polnud ta Jürgeni ettekuulutusi lõpuni kuulnudki.

Ent ettekuulutatu algus oli selletagi varsti käes.

KUUES PEATÜKK,

millest selgesti näha on, et daatumid, mis hiljem kantakse riikide elulugudesse kui suurte võitude või kaotuste, tõusude või languste, sünni või surma — aga igal juhul verevalamise — algused, et niisugused daatumid võivad äkitselt olla kõige otsesemas mõttes saatuspäevadeks ka väikese üksikinimese eluloos, siis, kui teda satub vedama noorus, kerglus, juhus, uudishimu või kellegi niiditõmme või taganttõuge või veendumus või vajadus või see, mida ta kujutleb üheks või teiseks — või kõigi nende ja veel paljude muude asjade maxima summa, millel vähemalt neil aegadel, kus meie vaatlused sünnivad, polnud paremat nime kui saatus.

Laupäeva, 22. jaanuari pärastlõunal laskus hämarus aeglaselt üle pakases aurava linna. Külma tõttu oli turuaskeldus Piiskopimaja akende all varakult vaibunud ja kella viie paiku, kui platsiäärsete majade klaas- või põis- või õlipaberakende taga esimesed küünlad vilkuma pandi, tõttas veel ainult mõni üksik külmakühmas kodanik ninasoojaks pihku hingates või põsenukke nühkides üle platsi.

Pall seisis doktor Friesneri kirjutustoas, lühike kasukas seljas ja koeranahkne kõrvik käes, ning ootas. Doktor, niisamuti juba riides, oli läinud teisest toast veel midagi võtma, siis pidid nad koos Vegesackide juurde ruttama: raehärra oli kõige perega kuumatõve käes pikali maas, Hommikumaa Pask kaasa arvatud.

Pall kuulis, kuidas Tumm-Paap saapataldade lumel kriuksudes õuest väravasse läks, kuidas kangialuse värav avanex ja kääksudes jälle sulgus. Ja siis kuulis Pall äkitselt lähenevat ratsut. Ning millegipärast tuli doktori sügisene siia-majja-saabumine talle ime-elavalt meelde: see pealelõunavaikus ja valjenev kabjaplagin Raekoja platsi poolt ja ime-likult kõhe silmapilk enne koputust. Kuigi ratsu lähenes läbi hääletuks raugenud linna nüüd hoopis teisiti kui tookord, üldsegi mitte Raekoja, vaid hoopis Karjavärava poolt, ja üldsegi mitte kabjaraudade märgadel kividel plagisedes, vaid jääks trambitud lumel tuhmilt kompsudes, ja — mis peaasi — sugugi mitte enesekindla ja rahuliku rutuga, vaid hirmsa kiiruga kapates. Ning nagu ju selliseid asju teinekord ette tuntakse, peatus ratsanik tõesti Piiskopimaja ees. Pall astus akna juurde ja nägi poolhämaras higist mustavate sapsudega tuhkrut hobust ja sadulas halli mehekogu, kes väravas seisva Paabuga nähtavasti midagi rääkida püüdis. Siis pööras mees hobuse väravasse ja Pall kuulis, kuidas puristav hobune kõmp-kõmp-kõmp läbi kangialuse hoovi sõitis. Selle peale

kostis majamamsli hõikeid, samme trepil ja doktori häält. Natukese aja pärast tuli doktor ootamatult kiirel sammul kirjutustuppa tagasi. Tal oli põlev küünal ühes ja lahtine kiri teises käes. Ja Pallule paistis, et ta tumedavõitu põsed kergelt õhetasid. Ta ütles:

«Täna hommikul läks lahti.»

«Mis asi?»

«Minu proua on jälle Tartus ja saatis sealt sõna. Täna koidu ajal tuli moskvalane mitte vähema kui neljakümne-tuhandelise väega Petšora kloostris suunast üle Liivimaa piiri. Jaa. Ja tungis kahe penikoorma laiuselt hirmsasti rüüstates ja põletades läbi stifti Tartu poole edasi. Peameheks on ta vael vististi endine Astrahani khaan Žig-Alei. Teate, see, kelle riigi liivan ära võttis, aga kes ise liivani poole üle läks. Stiftis ei olnud mingit sõjalist vastupanu. Tartus oli hommikul hirmus paanika ja kõik kohad põgenikke kubinal täis. Katharina püüdis täna lõuna paiku üle Põltsamaa ja Paide Tallinna poole pääseda.»

«Kuidas see nii kiiresti...» alustas Pall, aga doktor hüüdis:

«Kiiresti?! Ma ootasin juba kaks kuud!»

«Ei... ma mõtlesin: kuidas see teade nii kiiresti Tartusse ja siia jõudis, kui alles täna koidu ajal...?»

«Hästi makstud ratsanik teeb kuus miili tunnis.»

«Aga komtuur ega raad ei tea siin vist veel midagi...»

«Raad — nähtavasti mitte. Ja komtuur —» Doktor pöördus täiesti Pallu poole ja ütles mõnuleva halvaksapanuga: «Te ju teate, kuidas ordu asjad on: kullerid purjus, kaerad müüdnud, päitsed mädad. Kuid olgu see nende asi. Meie asi on, et —» Doktor peatus, trummeldas sõrmedega vastu lauda ja mõõtis Pallu pika pilguga.

... Ümarik, alles sügavamalt liigestumata mehehakatuse-nägu, veidi ärritav oma teenistusvalmiduse ja potentsiaalse trotslikkuse seguga, hallid, vihastavalt krõllis, kuid kahtlemata erksad silmad, pisut naeruväärne hele ja tuhm juuksepahmakas, nii noore mehe kohta õige kogukas ja laiaõlgne kere pikkadel toekatel, matslikult harkis jälgadel... Hm... Doktori kulmud läksid pingule ja ta peened sõõrmed värahtasid püüust näha ja nuusutada see jõmm ühe vastutusrikka silmapilgu jooksul läbi. Aga ta enda kaelarätikust tõusvas muskuselõhnas küündis Balthasari vaiguhõng (sestasamast Kimmelpenningi seebist, mida proua Frolink tarvitas) ja hobusetalli uits (joppkasukas isa Siimoni vanast vooritulupist tehtud) küll vaevalt doktori pigem vaistlikku sõõrmetevärinasse. Pealegi oli doktori otsus juba tehtud:

«Balthasar, kas kahekümnest margast piisab teile esimesteks kudedeks Marburgis?»

«... Kuidas?»

Doktor kordas küsimust ja lisas: «Kusjuures see poleks kelleltki laenatud, vaid täiesti teie enese raha.»

«Muidugi piisaks.» («Narr, ma ajaksin sellega seal pool aastat läbi.»)

«Teenige siis kakskümmend marka.»

«Kuidas?»

«Teete — meie ühisele asjale — ühe kiire teene. Ja muidugi — vastutate oma ümmarguse peaga, et sellest peale Issanda Jumala enda keegi teada ei saa.»

«Nimelt?»

«Viskame kasukad seljast. Vegesackidel tuleb oodata. Võtke istet.»

Nad võtsid kasukad maha ja doktor viipas Pallu meister Andrease

nikerdatud toolile istuma. Ise jäi ta oma kirjutuspuldi juurde seisma ja ütles sõrmega vastu pulti takti lüües:

«Te võtate kirja, mille ma kohe kirjutatan. Võtate kaks hobust ja ree. Paap tuleb teile küüdimeheks. Ta tunneb teed. Te sõidate täna, otsekohe, silmapilk üle mere Turusse ja viite mu kirja isiklikult hertsogi kätte.»

Tõtt-öelda rullus kogu ettepanek Pallust nii ootamatult ja kiiresti üle, et ta ei jõudnud seda kaugeltki terveneni oma läbimõtlemise veskikolusse toppida. Ta tajus õieti ainult ettevõtte läikekohti: suurt seiklust, usaldatuse ja tõsiseltvõetavuse tunnet, kergitavat ja kõhevile ajavat mõtet kokkupuutest hertsogiga, ja muidugi Marburgi- raha. Seda tõtt-öelda kõigepealt.

«Hästi,» ütles ta peaaegu nagu endastmõistetavusele kostval häälel, «kui te hoolt kannate, et Sumi-härra poolt pahandust ei teki. Ja Fro-linkite jaoks seletuse leiate. See võtab ju vähemalt kolm päeva aega.»

«Kannan hoolt. Ja vaikimisvannet ma teilt piibli peal võtma ei hakka. Eks ole. Arukas inimene teab nagunii, et Jumal on igal pool.»

Viie minuti pärast läks Paap, kaks doktori paremat hobust ohelikuga taga, meister Lytke juurde Seppade tänavasse, terve färding hilise tülitamise lisatasuks taskus, ja laskis hobuste esikapjadelt vanad rauad maha võtta ning uued teravanäsalised jääraudad alla lüüa. Vähe enne seda, kui Suur Rannavärv kella seitsme ajal ööseks suleti, sõitsid Pall ja Paap sealt jäätanud mõstesilla kõmisedes välja, üks hobune ees ja varuloom järel ning mõned pikad lauadükid, pootshaagid ja labidad igaks juhuks reel. Enestel olid neil doktorilt saadud suured reisikasukad üle joppkasukate seljas ja Pallul kasuka ning kuue all doktori pitseriga kiri, mis kandis aadressi:

*Üliaulisele ja Kõrgestisündinud Vürstile ja Isandale
Härra Johanile Rootsi Kuningriigi Pärusvürstile ja Hertsogile
Soomes minu Armulisele Isandale*

Aga teises taskus oli Pallul doktor Friesneri pitsatsõrmuse teisik. Hertsoigi enese juurde ta muidugi koheteed ei pääse. Aga tema usaldusmehe härra Henrik Hornini pidi Pall läbi murdma ja sellele sõrmuse ette näitama. Siis, oli doktor kinnitanud, võtab hertsog ta otsemaid vastu.

Pakane püsis täies jõus. Kui hobused sadamasse laskuval teel kiiret sõitu tegid, löid nende värsked rauad teerõusast paljaks sõidetud kividel kõlinal siniseid sädemeid. Sest kuu oli alles tõusmata ja pimedus tihe. Paap pööras hobuse enne sadamat vasakule, Kalamaja teele, ja ammu enne Kalamaja uuesti paremale. Kui mõni lumetunud kivirahn poleks pimedas mööda libisenud ja regi mõnest nähtamatust jäärännist kalda-joonel kergelt võntsunud, poleks nad üldse tähele pannud, kuidas nad merejääle välja said.

Linn nende selja taga oli üleni pimedusse kadunud. Ainult sadama suunast pollvärgitagusest vahitornist ja Kalamaja kaldalt vilkusid mõnede tulede hundisilmad. Merejää kohal oli hõre ja pimeduses rohekana aimatav külmatomu, aga taevast ülal pidi olema täiesti pakaseselge. Sest hoolega vaadates olid suuremad tähed ometi nähtavad. Pall tahtis Paabu käest küsida, kas ta nende tähtede järgi sõidabki — ta pöördus juba seda pärima —, kui talle meenus, et jutukaaslast talle Paabust paraku pole. Aga Paabu õlga oli siiski päris meeldiv selles kõhedust-tekkitavas tühjuses enda kõrval tunda. Ja kui tähelepanelikult vaadata, oli ju

Paabu kõrvikmütski siinsamas vastu tumehalli lumehelendust selgesti näha. Isegi hobuse kõrvad paistsid põhjataeva tähtlul tumedusel päris-mustadena ära. Ning hobuste rahulikus sõrgisammus ja vedaja sammu reele-kandumise kindlais ning sujuvais tõmbeis oli midagi usaldusväärset ja julgustavat mahajäetustunde söösti vastu, mis jääkõrbe poolt tulles Pallust üle uhkas. Ja Pall mõtles: Issand Jumal, anna meie teekon-nale kordaminekut, et sellest linnale tõesti tuge ja turvet tuleks sel rängal ajal, mis nüüd küll meie uksest paistab sisse murdvat. Pall koguni liigutas end juba, et suuri koeranahkseid labakuid käest võtta ja käsi kareda saaniteki all kokku panna, kuid tundis selle siiski tarbetu olevat — siin pimedas ja otse nende küll ähmaste, kuid siiski ärapaistvate tähtede all.

Ei tea, kas kõnelusest Issandaga või sellest, et kagus nende selja taga oli kuu nähtavasti silmapiiri külmaudusse tõusmas, aga taevast oli nüüd märgatavalt heledam ning juba üsna kaugel taevarannal kerkis linna varjavast hämupimedast Oleviste kuuvaluhelki torgatud nõel. Ka eespool polnud pimedus enam täielik: lausa ootamatult paistsid hoolsamal vahtimisel hobuse ees reejalaste jäljed ja siin-seal seletas silm lumemele pudenenud prahti. Õige: esialgu sõitsid nad ju Nairisaarest linna tuleval puuveoteel, mida mööda alles nädala eest selle aasta kakssada koormat kütust linna oli veetud.

Külmast ahtaks tõmbunud täiskuu oli oma sinakas taras täiesti taevasse tõusnud. Külmasonn jää kohal muutus kuupaistest piimaselt kumavaks ja jää ise magaduste varjudest vöödiliseks. Seal pidas Paap hobuse äkitselt kinni ja koputas endale kindaga otsaette. Ilmselt pidi see tähendama, et ta on midagi unustanud. Ta heitis kindad käest, kobas oma teepaunast väikese napa esile, tonkas Pallu küünarnukiga ja tõmbas endal pihuga üle näo. Selge: nagu külma vastu hülgerääsiga kokku määrada. Pall ajas pakasest tahkevõitu ja traanihaisulist rasva põskedele laiali ning arutas mõninga murega, kus ta küll koha leiab, et seda homme enne hertsogi juurde minekut maha pesta. Samal ajal vaatas ta, kuidas Paap ka enese sisse võidis: Paabu suur kondine, kuupaistel rohekas nagu hakkas hõbedaselt läikima ja kämbлага põski nühkides liigutas ta päratut kandilist lõuga paremale ja vasakule ning ta tillukesed, hästi sügaval istuvad silmad kinnitasid: no nüüd ta meile hambaid näkku ei löö, olgu kui naksakas tahes. Siis surus Paap ohjad Pal-lule pihku ja tegi põhja poole, sinna, kus Nairisaare metsatriip silmapiiril mustas, mingisuguseid sillakaarte-taolisi liigutusi, väänas enese reel küliti ja vehkis uuesti silmapiiri poole. Pall laskis seda kõike endale veel korra ette teha ja siis oli asi talle selge: Nairisaarde pidi olema kahe või kolme tunni tee, selle teosa sõitku Pall, kuna Paap sellal magab. Edasi, Soome randa, on seitse või kaheksa tundi, siis sõidab Paap ja Pall keeraku end saaniteki all rõngasse. Ning juba oligi ta teki endale üle näo tõmmanud ja selle alt hakkas vist veel enne norskamist kostma, kui Pall jõudis hobuse liikuma tõmmata.

Rasvavõidest hoolimata naksas külm põskedest pikapeale kinni ja Pall tõmbas kohlaka tulupikrae aeg-ajalt nina ees kokku ning hingas sinna sooja pahvaku. Hobused olid nagu valget nõelapuru täis ja rahkjas lumi ning siin-seal tuulest paljaks puhutud altus rudises ja kiunus nende sam-must aina heledamalt. Aga Nairisaare metsavõõt oli vasakul juba üsna lähedale tulnud. Sel rannal, pisut salapärasel nagu kõik saared, polnud Pall veel kunagi jalga maha saanud. Aga ta lapsepõlve tallipealsesse mängupaika oli Nairisaare mets alati ära paistnud. Ja jutte oli selle kohta

kuuldud mitmesuguseid. Mets kaldavõhmal kerkis nüüd tasasest merejääst juba ootamatult lähedal. Ja seal kuskil selles metsas see muuseas asuski: isa Siimoni ammusest jutust meeldejäanud Taani kuninga aed. Aeda ei pidanud seal küll olema enam mitte mingit. Aga majaaset oli isale hulga aastate eest näidatud, kui ta veel marstalli voorimees oli ja saarelt ehituspalkte linna vedas. Aasta kahesaja eest oli jutu järgi Taani tont teab mitmes Nuut või Magnus oma lihase õe siia maapakku saatnud. Printsess oli mitu aastat seal metsas elanud. Mõned, kes Nairisaart ka Naissaareks kutsusid, pidid rääkima, et Naissaar juba sest ajast saare õige nimi olevatki. Aga saart selle printsessi pärast Naissaareks ristida oli küll nagu vähe põhjust. Esiteks ei elanud ta seal kuigi kaua — vist pidas kuninglik vend saart maapaopaigana ebakindlaks, sest printsess olevat saadetud edasi Kärkna kloostrisse, mida sakslased Falkenauks kutsusid, ja sinna olevat ta ka surnud ja maetud. Ning teiseks — kui Pall kümne aasta eest isa käest küsis, mille eest siis kuningas oma õe saarele vangis pani, ühmas isa, et «... Kes neid kuningate tükkte teab...» ja tegi teist juttu. Alles hulga hiljem, kui suurkooli tertsiaanidel juba kõik maailma asjad teada olid, kuulis Pall, et see Nairisaare printsess olevat naistearmastaja olnud ja kangemaks karistuseks selle jõleduse eest Kärkna mungakloostrisse saadetudki. Või tõesti, kes neid kuningate tükkte teab... Sest nende tahtmised ja tegemised on teinekord nii jõledasti sassis, et paistab, nagu ajaks kurat nende meeli veel hoopis hullemini segi kui lihtinimeste omi. Olgu eksempliks kas või see Moskva liivangi, kes nüüd Tartu all märatseb ja keda ju kõiges maailmas sodomiidiks hüütakse, nagu iga Tallinna kaubasaks ja antvärkmeister kinnitada teab. Muidugi, terve aruga kuningad ja vürstid ja hertsogid on ka ikka olemas. Ja ühe niisuguse poole on Rissa Siimoni Pall nüüd siin Nairisaare idaranna jääkahvakate vahel kõige ootamatul kombel teel.

Polnud küll kuidagi arvata, et hertsog talle homme millegipärast kallale kargab. Vastupidi: võis uskuda, et kõrge isand on nii kiire teate eest teda kindlasti huvitava sõja puhkemise kohta koguni üpris tänulik. Polnud võimatu, ei — oli isegi loomulik, et ta lisab doktori lubatud kahekümnele margale omalt poolt midagi juurde. Niisugusel juhul oleks Pallu esimene Marburgi-aasta juba peaaegu et hooletu, ilma et tal tarvitseks isa rahakotti eriti kergendada või Kimmelpenningilt toetust küsida. Kuid ikkagi oli Pallul pisut kõhe end siit mõnusasti libisevast reest homseks välja võrastesse ruumidesse, võraste härraste pilgu alla ja ettenägematusesse olukordadesse kujutleda. Aga nüüd polnud sellest enam pääsu.

Ta oli randa suunduvat puuveoteelt saare kagunuka juures paremale pööranud ja paarisaja sammu kaugusel kaldast mööda üksikut reejälge hulga maad põhja poole edasi sõitnud. Kuu hakkas taas loojuma ja hämar jääväli avarus aina enam. Kuid samal ajal oli õhk seevõrra selgemaks läinud, et nii Viimsi tipp kui Salmesaar ja nendevaheline Wulffi väin ehk Olevisalm, nagu maarahvas seda tänini kutsus, enam vähem ära paistsid. Alles seal, kus reejälg järsult vasakule Nairisaarde ära pöördus, pidas Pall hobuse kinni. Paap ajas enese silmapilk saaniteki alt üles, laskis oma tillukestel silmadel korra ringi käia, taipas ilmsesti otsemad, kus nad viibivad, ja ajas huuled rahulolevalt torru. Ta laskis hobustel natuke lund lakkuda ja kaeru krõmpsutada, tiris viinalähkri põhkudest välja, võttis ise ja andis Pallule külmarohuks, ning poole tunni pärast sõitsid nad, ohjad nüüd jälle Paabu pihus, põhja poole edasi.

Ei tea, kuidas ma homme hertsogi juures hakkama saan... mõtles Pall saaniteki all und otsides. Noh, kuidagi peab juba saama... Ja ei tea, kas avalahel, kuhu me nüüd välja jõuame, pragusid ja lahvandusi ka peaks olema... Vaevalt küll, selle tuuletu pakasega... Ja küllap Paap teab, mis siis teha. Ja mina isegi peaksin ju mõistma üle pragude pääseda. Mina olen ju rüübanud sedasamast... Küll ma tean... Parr-purr-purr-purr-purr... Nüüd, kui Paap hobused ümber vahetas, krudiseb hobuste samm veel rohkem.

Nairisaar oli taga vasakul pimedusse vajunud, kuu loojunud ja taevas kõlekirkaid tähekillingeid täis. Ja vedajahobuse mustav kõrvapaar liikus silmapiiri poole nagu teravatipuline antiikva-M — Marr-purr-Marr-purr-Marr-purr-Marr-purr...

Kella nelja paiku hommikul jõudsid nad saaristu esimeste lõunapoolsete kaljumügarate juurde. Aga Pall ärkas alles siis, kui regi röntsa- röntsa mööda neemerinnakut üles mandrile sõitis. Esimese hooga pani ta imeks, et siin olid kõik kohad kummulikeeratud ja lummetuisanud kalapaate täis, mõned päris laevasuurused. Aga siis sai ta aru, et ainult alumised, kõige jää-äärsemad olid kalapaadid, kuna kõrgemal lookles tee lumetunud kaljumõhnade vahel. Kuski hakkasid koerad kilades haukuma ja tähevalgel nägi Pall neemerinnakul kahte tillukest puukirikut ja kolme- või neljakümmend madalat palkmaja ning kümme-konna maja alles sarikateta seinu või katmata sarikaid. Ühte kõrge püstaiaga piiratud õue kase- ja kuusetukas, kus koerad eriti valjusti haukusid, pööras Paap sisse. Ta tagus pikalt madala palkmaja uksele. Viimaks ilmus lävele kandilise näoga ja valgete takujuustega mees, vana sõdurivammus särgile visatud. Paap oli talle ilmselt tuttav, mis juba sellest ära paistis, et ta tervituseks sõnu ei raisanud, vaid varased külalised tummalt tuppa kutsus. Nad võtsid kuumaks köetud tares küünlavalgel kiiruga oma moonakotist einet, kuni soomlane väljas nende purikaskoonulised ja surmväsinud hobused talli viis ja uued asemele andis. Pall päris vahepeal Paabult, kui palju neil siit veel Turusse maad jääb ja kui palju siit ida poole Helsingisse peaks olema. Sest kuski nende kahe paiga vahel pidid nad ju olema randa tulnud. Aga enne kui ta Paabu vehkimisest tolku sai, tuli soomlane tagasi ja Pall küsis oma Kalamaja õuedel õpitud soome keele prooviks temalt sedasama.

«Turusse — miili kolmkümmend. Helsingisse? Tallinna saksad teevad nalja. Helsingis ju ollaksegi.» ... Seesama keskmine alev oligi siis linn, mida kuningas Gustav siin kaheksandat aastat Tallinna surnuk- võistlejaks ehitada laskis. Ei linnamaju, ei kivikirikuid, lossist, müüridest ja tornidest rääkimata... Rootsi kuninga vägevus polnud selle järgi küll vist taevas teab kui suur... Aga maad oli tal jälle õige laialt käes, kuigi üsna hõreda rahvaga. See sai Pallule järgmise kümne tunniga enam kui selgeks. Sest kolmekümmel miilil, mis nad päeva kella kolmeni maha sõitsid, viis tee neid ju küll läbi mitmete külade, aga ainult läbi kahe suurema kirikuküla. Ja muuseas olid kirikud siin õige imelikud. Esiteks selle poolest, et nad olid ilma tornita, sest tornid olid neil katustelt hoopis maha tõstetud ja kirikute kõrvale püsti pandud. Aga enam veel selle poolest, et müürid polnud neil üldsegi mitte usaldusväärset tumehallist paest ega rahulikult ja rõhtsalt laotud, nagu kirikumüürid Pallu meelest pidid olema, vaid justkui meie maalt kokkukorjatud karjamaakividest ja rannarahnudest valge mõrdiga tehtud ja halli-punavalgelaigulised nagu kirjud lehmad. Kirikuliste saanid ja rakendid paistsid ka kuidagi isevärki olevat, keskel läbi nagu kirevamad kui

kodumail. Aga hobused kirikuesiseil lasipuul ja inimesed, niipalju kui neid jutluseaegses ennelõunavalges liikuma juhtus, olid küll üsna niisamasugused kui meil.

Pakane oli järsult järele andnud, aga läänetuul hakkas neile parajat tuisku näkku lõõtsuma ja sellepärast tundus ilm veel jäisem olevat. Tuul ajas silmi kissitama. Ja Pallu silmad olid nagunii selle maa lumisest metsa- ja kaljuderägest kirjud. Ta hoidis Paabuga vaheldumisi ohje ning oli oma tegevusetustundidel kahevahel, kas on targem tukkuda või just une vastu võidelda, et õigel ajal hästi virge olla ja hertsogi küsimustele selgesti vastata ning kõik, mis kõrge isand ütleb, doktori jaoks täpselt meelde jätta. Aga paari tunni jagu pärast seda, kui nad Salol, jälle ühes Paabul teada olnud majas, olid värsked hobused saanud ning aina sõidetavamal kroonuteel lääne poole edasi uhanud, näitas Paap ühel kõrgemal mäeveerul ettepoole. Ja Pall nägi kaugel lumiseid majakobaraid ja nende kohal vastu valendavat taevaranda ja tumedaid metsavöõte kahte päratu suurt kivihoonemürakat — kirikut ja lossi. Varsti pöördus suur talitee rinnakust alla ja suundus jõeäälele ning mööda jääd sõitsidki nad linna sisse. Linn algas jõeäärsete kaluri-onnidega ja kaldale tõmmatud paatidega. Siis vilksatas kummalgi püha-päevarahusel kaldal ilmsesti antvärgirahvale kuuluvate palkmajade ridu, kuid peagi pöördus jõgi otse kivimajade kobaraga künka alla, mille keskel seisis äkitselt uskumata suureks kasvanud kirik. Majad polnud Tallinnast tulnu silmale ei toredad ega kõrged ja linna müürideta ja kaitseta olek oli Pallu meelest pisut püksatu. Ning tänavate kitsus tundus talle ses lahtises linnas päris mõttetu olevat. Ometi tõusis Rootsi kuningriigi ja Soome hertsogkonna au ta silmis tänu kirikule taas väga tunduvalt. Kirik oli küll tornilt madalam ja kujult rohmakam kui Oleviste, mida Pall ju Meuse kaudu pisut nagu oma isiklikuks kirikuks pidas, kuid mõötudelt ja kaalukusmuljelt löi seesinane siin tema isikliku kiriku mõnevõrra vist isegi üle. Hertsogilossini tuli aga veel kirikust mööda, silla alt läbi ning veerand miili allajõe ja tegelikult tükk maad linnast välja sõita. Ning Tallinna Toompea omaga võrreldes jättis loss Pallule jälle kaunikesti keskpärase mulje. See tõusis jõe madalal suudmenukal otse jääpiirilt nagu üldiselt nelinurkne, kuid pikuti vähe kõver kivikastide lagamik, kolm kitsast ja kõrget kasti külgepidi üksteise kõrval ja mõned madalamad kastid nelinurgas nende ees, kõik müürid siitmaa müüride moodi lehmalaigulised ja lähemalt vaadates häbemata paksud.

Enne kui nad jõe paremale kaldale välja sõitsid, pidas Pall hobuse kinni ja nühkis kaldapöösaste varjus hülgerasvase näo lumega hoolsasti üle. Nägu sai küll enam-vähem puhtaks, kuid värskustunde asemel, mida ta lootnud oli, hakkas tal õieti ainult külm, seda enam et suur tükk lund krae vahele sattus ja särgikaelusesse sulama jäi.

Pall peatas hobuse lossi linnapoolses väravas kõrgete palgivirnade kõrval, viskas tulupi rekke, jättis Paabu hobuse juurde ootama, küsis landsknehti moodi sõdurilt, kes talle kõmisevas väravaaluses vastu tuli, kus asub vahituba, leidis selle sealsamas kätte ja marssis sinna pikemalt mõtlemata sisse. Vahituba oli rasketel võlvidega, kuid ootamatult hele ruum. Seinad olid looklevate lillemuustritega ja veidrate isandate ning emandate piltidega kaetud, nurkades seisis vastu seinamaale toetatud hellebardid ja keset tuba mängis neli-viis vahisõdurit laua ümber kaarte. Pall teretas ja ütles, et tahab vahtkonnaülemaga rääkida. Sõdurid vaatasid talle niisuguse näoga otsa, et ta pidi mõistma: ta ei

sisenda neile jumala eest kuigi suurt aukartust. Ja Pall tundis, et tal jääb üle kas vihastada või pelglikuks lüüa. Esimesest poleks olnud tolku ja viimast ei tohtinud ta endale lubada, vähemalt kohe esimeste sammude juures mitte. Niisiis kõrgendas ta lihtsalt parasjagu häält:

«Kas mu soome keel pole küllalt selge? Ma ütlen teile siis rootsi keeles: ma palun vahtkonnaülem siia kutsuda. Ma tulen Tallinnast ja mul on kiire.» See tuli isegi kavatsust tähtsamalt välja, võib-olla nende neetud külmade piiskade pärast, mis tal ikka veel mööda rinda nirisesid. Kuid talle endalegi ootamatult oli ta sõnadel äkitselt mõju. Üks vahisõdureist vaatas talle teraselt otsa, pistis oma kaardid puhvkäise kätisest sisse ja läks loivates ruumi tagaukse poole:

«Hm. Ma vaatan...»

Hetke pärast tuli sõdur tagasi ja viipas Pallu kõrvalruumi. Pärkpunnase ihukaaluga ja õitsvate põskedega allohvitseri-isand istus seal väikese laua taga ja sõi lõunat, s. o. näris seakintsu, ajas puulusikaga tanguputru punasest vuntsipuhmast sisse ja kallas savikruusist õlut peale. Läbi ülemäära suure pudrusuutäie küsis ta ootamata valjusti ja selges saksa keeles:

«Tallinnast? Mis sul vaja?»

«Ma soovin härra Horniga kokku saada.»

«Soo? Kes sind saadab?»

Doktor oli ütelnud: *te saate aru — mida vähem te mind mainite, olgu siin või seal, seda parem.* Ja Pall alles kaalus, kas tulla siin doktoriga lagedale või mitte, kui vahtkonnaülem küsis, mine tea, kas lihtsalt sellest, et mullusuvine Tallinna-saks talle ehk meelde tuli, või soovist näidata oma paljuteadmist:

«Kas — doktor või?»

«... Noo... mnjaa...»

«Mis asjas?»

«... Mmm... rohtudega. Hertsoigi jaoks.»

«Küüdimees on väljas?»

«Väravas...»

«Birger! Hei!» kõmistas vahtkonnaülem eesruumi ja Pallust teatamas käinud sõdur ilmus nüüd juba õige krapsakana uksele.

«Tema küüdimehe ja hobuse eest hoolt kanda. Tema ise lipnik Boije juurde viia. Marss!»

Pall kõndis sõduri kannul läbi eelkindluse suure õue. Tee peakindluse väravani oli küll lage hoitud, kuid üldiselt valitses eelõues suur segadus ja räga. Muist müüre oli siin tellinguis, muist sootu maha kistud ja osalt oli ülakorra fassaadidesse uusi aknaavasid sisse murtud. Õuel seisid lumes kivi-hunnikud ja palgivirnad ja tuul keerutas lund ning kirvelaaste segi. Talv oli siin laialdasele ehitustööle rinnutsi peale tulnud.

Pärislossi kõrgest väravast paistis hetkeks tagumisel õuel niisamagust suurejoonelist pooleliolekut, tellinguid ja ootamata laiuid aknaid, mida ääristasid värvilised krohvide maalitud mustrid. Läbi hämara koridori läksid nad kahekesi äsjase vahitoaga üsna sarnasesse võlvitud ruumi ja sattusid otse keset tuba seisvale lipnikule. Sellal, kui sõdur talle Pallust ette kandis, silmitses Pall lipniku-noorsandi lähemalt. Eemaltki oli ilmne, et see pidi olema üks siitmaa suuraadli võsusid: ta oli ju Pallust veel oma kolm-neli aastat noorem, aga nii noorelt ilma tähtsa nimeta lipnikuks ei saada. Ta jaki must kalev ja valged krookkätised mõjusid oma tiptopsuses kuidagi vihastavalt, aga ta hõre valk-

jas vurru-udemik oli siiski päris lahke. Ja kui Pall oli seletanud, et ta tuleb Tallinnast ning et tal on läkitus doktor Friesnerilt härra Horni kaudu hertsogile enesele, noogutas noorsand pikema uudishimuta:

«Oota. Need isandad lähevad enne. Siis sina.»

«Need isandad» olid viis või kuus linnapürjeli vurhvi või lähemalt vaadates keskmise gildikaupmehe mõotu meest, kes istusid siinsamas kahel pikal puupingil. Rohkem pinke ruumis ei olnudki ja üks pingipool oli parasjagu tühi. Pall kaalus silmapilgu, kas sobib, ja istus siis tühjale pingiotsale. Isand, kelle kõrvale ta sattus, tundus olevat ootajatest kõige härrasmehelikum. Ja mis tema juures otsemaid silma torkas: ta luges tillukest breviaarimoodi märkmikku, arvatavasti mingeid isiklikke notiitse, kuid luges neid läbi silmaklaaside, mille taolisi Tallinnaski mõned kaubahärrad tarvitama pidid, aga mida Pall nii ligidalt veel kordagi nägema polnud juhtunud — kaks suure hõbetaalri mõotu kumerat klaasi kahes — noh, paraja päevakoera jämeduses mustas rõngas, keskelt traadiga koos ja traatsangu-pidi kõrvade taga kinni. Pall silmitses neid asjandusi vist nii tungivalt, et isand pööras oma roosaka ja silmaklaaside tõttu imelikult öökullitaolise näo tema poole ja ütles kuidagi veidrakõlalises soome keeles:

«Kui mu kõrvad mind ei petnud — Tallinnast? Jahah. Kuidas siis ka Tallinna kaubasaksad elavad? Ah vanaviisi. No muidugi. Neil seal ju kõiksugu priiused käes. Keda te neist seal ise ka tunnete? Kas näiteks Weselouwet? Jah? No mis sa ütled, kui pisikeseks see nüüdse aja kaubandusevärg selle Issanda maailma teeb! Kuulge, siis te teate ehk mulle ütelda, kuidas teil seal tuleval aastal võihindadega paistab tulevat? Mis?»

«Praegu on muidugi nii, kuidas te ostate,» seletas Pall, «kas marga või punna või kaaluga. Ja kui suurtes püttides. Naela hind käib sedamööda kuuest killingist kolmeni. Aga kevade kohta on seekord küll hoopis raske midagi arvata...»

«Härra Horn laseb gildieestseisust paluda,» ütles uksele ilmunud lipnik. Pallu naaber hüppas püsti ja võttis klaasid ruttu eest ära, vaatas Pallule vilgaste pruunide silmadega otsa ja ütles viisakalt:

«Näete, kutsutakse... Teie olete kaubavärgis nii kodus, et teie käest oleks Tallinna asjus mõndagi küsida tahtnud... No ega midagi... Tervitage härra Weselouwet minu poolt, kui Tallinnas tagasi olete. Ütelge, et kaupmees Kyrö saadab tervisi.»

Gildi-isandad läksid rutates minema ja Pall võitles ligemale tunni aega ärevuse ja unega, enne kui lipnik Boije tagasi tuli:

«Läki. Härra Horn ootab.»

Nad läksid mitmeist treppidest üles ja läbi koridori, mille seina ääres tellinguil seisis värvises ürbis maalermeistrid, kes maalisid pikkade peenikeste pintslitega krohvile neid imelisi õunapuid ja õunapuuokstesse linde ja daame ja härrasid. Ning poolvalmis daamid ja härrad vaatasid üllatusega ja tundus, et mõninga hirmuga suurtest koridoriakendest tulevat kumedit tuisuvalgust.

Lipnik juhatas Pallu härra Horni töötuppa ja sulges tema taga ukse. Ja peab ütlema, et ruum ei vastanud küll hoopiski Pallu muidugi doktorilt pärinevale teadmisele, et sellest toast toimus tegelikult terve Soomemaa haldamine. See oli küllalt väike, raske võlvlaega ja lageldate lubjavalgete seintega tuba. Kuigi Pallu tähelepanu oli õigupoolest suunatud mehele, kelle ette ta ilmus, jäid ka ta vaatevälja äärealad talle küllalt selgesti meelde. Nagu alati. Kuid ka mees, kes istus seal kõrge-

korjulisel mustal toolil pika laua ääres otse ta vaatevälja keskel, ei jät-
nud niisuguse mehe muljet, kes on kakskümmend aastat kuninga lähe-
duses liikunud ja hiljuti ülendatud tema lemmikpojaks oleva hertsogi
peanõunikuks ja riigisuuruse provintsi mõjukaimaks meheks. Härra
Henrik Claesson Horn oli umbes neljakümne viie aastane ja peaaegu nii-
sama sooniline mees nagu isa Siimon, ainult et märgatavalt kitsama
kerega, ja tal oli üpris tavaline, peaaegu maamehelik nägu: rahulikud,
pisut ehk uudishimulikud hallid silmad, hele nudiks püगतud juus ja
natuke ruuge kipparihabe. Ta mustast kalevist kuub ja kitsas valge
krookkrae oleksid peaaegu pastorliku mulje jätnud, kui tal poleks olnud
hõbenaastulist mõõgavööd vööl. Pall jäi nõuniku tooli ette seisma ja
püüdis teha napi, kuid viisaka kummarduse, ent tundis, et see tuli tal
kohmakas välja. Nagu alati.

«Kelle poolt sa tuled?»

«Doktor Friesneri poolt.» Pall ulatas Horni-härrale doktori sörmuse.
Too võttis selle näpu vahele ja silmitses seda pisut vanamehelikul viisil
hoolikalt, kuid eemalt.

«No nii. Pange tasku. Teil on kiri hertsogile? Andke see minu kätte.»

«Doktor palus, et ma annaksin selle otse hertsogile endale.»

Pall taipas alles siis, kui see ära oli öeldud, et see oli ju mingil mää-
ral usaldamatuseavaldus hertsogi nõuniku vastu, ja lisas sellepärast
ruttu: «Ning sellega on erakordselt kiire.»

«Nonoh. Kas teil on selle kirja sisu teada?»

«Ma arvan, et kõige olulisemas punktis küll.»

«Mis seal siis on?»

«Eile koidu ajal tungis moskvalase vägi Liivimaale sisse. Umbes neli-
kümmend tuhat meest.»

Härra Horn tõusis püsti. «Kas Narva suunalt?»

«Ei. Vastseliina ja Tartu suunalt.»

Et sissetung oli toimunud lõunast, näis olevat härra Hornile teatud
kergenduseks. Aga istet ta siiski enam ei võtnud.

«Andke see kiri siia.»

See oli öeldud küll rahulikult, kuid nii endastmõistetavalt sõnakuul-
mist eeldaval toonil, et Pallul polnud enam võimalust haakuda doktori
sõnadesse *Isiklikult hertsogi kätte*. Ja see oleks ju pentsik olnudki.

Härra Horn võttis kirja ja viipas Pallu enda järel oma töötoast välja:

«Oodake siin. Ma viin kirja otsekohe hertsogi kätte. Kui tal küsimusi
on, laseb ta teid kutsuda.» Ning ta läks kõrgest tammetahveldisega kül-
uksest välja.

Pall kõndis edasi-tagasi mööda tuisuvalguses koridori kivipõrandat
ja ta kärsik vari kõndis temaga mööda lubjatud seinu kaasa.

... Muidugi, hiljem, kodus, osutuda hertsogi pool ärakäinuks ja hert-
sogiga vestelnuks ... lastelastele pajatada ... Hm ... Ja isegi siis, kui
see igavesti ainult ta enese teada jääks, oleks seda mõnus mõtelda ...
Aga ikkagi oleks hõlp, kui Horn nüüd tuleks ja ütleks: võid minna,
hertsogil pole ühtegi küsimust ... Kuid jällegi — olla juba siin ja mitte
näha, missugune ta on ... Ja kui korda läheb talle hästi vastata, viskab
ta küll vist oma kakskümmend marka, ehk veel kenad kuud Mar-
burgi ... Ei tea, kas Tartu on juba sisse piiratud ... Neil pidi seal pak-
sult suurtükke olema, aga vallidele polevat vaevaks võetud kohti teha,
kuhu neid üles panna ... Imelik — mu vari praegu siin lubjatud müü-
ril ... Ja Tartu on ehk juba sisse piiratud ...

Tammepuust uks läks lahti ja mustas ülikonnas teener astus lävele:

«Tema kõrgus hertsog palub härrat enda juurde tulla.»

Pallul õnnestus pidurdada ümbervaatomisliigutus, mida ta tahtis teha, et palutavale härrale pilku heita. Kuidagi ootamata sujuvalt sulatas ta oma ehmatuse ja pealetikkuva muige läbipaistmatult tõsiseks ilmeks: kui härra on palutud hertsogi juurde, ei saa ta sinna teistsuguse näoga minna.

Väljas hämardus juba, kuid suurte akende tõttu oli eesruum, kuhu nad astusid, ootamata hele. Pall jõudis parajasti mõtelda, et ei tea, kas härra nägu sai hülgerasvast ikka enam-vähem puhtaks, kui teener lükkas järjekordse tammepuust ukse lahti.

Hertsogi töötuba oli väikese saali suurune ruum. Lubjatud müüris haigutas kaks päratu suurt peaaegu ruudukujulist lumevaleyate klaasidega akent ja võlvitud lage ei olnud siin imelikul kombel üldsegi mitte, vaid oli täiesti sile ja just nagu labakindamustriga tammepuust lagi. Akende vahekohast mõni samm siinpool oli kollakal laudpõrandal must karunahk maas. Karunahal seisis heledast treitud puust kõrgekorpjaline tool ja selle kõrval väheldane nelinurkne laud. Hertsog, heledamast ja tumedamast pruunist sametist ülikond seljas, istus toolil, küünarnukk lauale toetatud ja doktori kiri käes. Pall vaatas teda hooliga. Tal oli roosakas noormehenägu — pagana pihta: ta oli ju Pallust ilmsesti aasta või teise nooremgi! — natuke häbematud ümmargused halli- ja pruunisegused silmad ja pehmed punakad jõmpsikavurrud. Härra Horn seisis hertsogi laua juures ja hertsogi selja taga kahe akna vahel rippus seinal mitme-setme ruutküünra suurune maal kullatud loorberilehtedega raamis: köökuskoivaline, aastatest ja jooksvast kümmas, kuid toredas mustas sametriides vanamees, liuhklaup, linnunokanina ja pikk habe peaaegu sedamoodi nagu kuningas Gustavil hõbedaste Rootsi riigitaalrite peal. Alles pärast selle kõige tähelepanemist tuli Pallule kummardus meelde ning ta kummardas nüüd päris pikalt. Seda enam, et kui ta juba kummardunult maha vaatas ja põrandalaudade poolteiseküünrast laiust imeks pani, turgatas talle meelde, et hiiglasuur vanamees seinal polnud taalrite-vanamehega mitte ainult sarnane, vaid oli muidugi tema ise.

«Tulge siia,» ütles härra Horn. «Hertsogihärral on teile paar küsimust.»

Pall andis endale tarviliku tõuke — kuigi tugevat polnud tal selleks enam vaja —, astus üle põranda ja jäi härradest nelja sammu kaugusel seisma. Muuseas pani ta oma imestuseks tähele, et ta unetuse ja tühja kõhu tunne oli täiesti kadunud. Ta kiikas huvitatult suurt maakaarti, mis kattis poole hertsogi lauda, kuid ei saanud selle tagurpidisuse tõttu aru, mis maid see kujutas (ja mine tea, kas ta sellest õigetpidigi aru oleks saanud). *Igatahes huvitav, mis nad temast tahtsid.* Ta tõstis pilgu ja vaatas otse hertsogi pealekäivaisse ümmargustesse silmadesse, ja kui härra Hornil olnuks huvi võrdlevaid tähelepanekuid teha, oleks ta nentida võinud, et pilgus oli neil poistel hetkeks mingi sarnasus.

«See punkt, kus moskvalane üle Liivimaa piiri tuli, on siit Turust — kui kaugel?»

Hertsog küsis seda võrdlemisi korralikus alamsaksa keeles. Aga ta häälest tundus Pallule, et miski pole siiski nagu korras. Pall arvutas kiiresti: piirist Tartuni kümme miili (see oli tal isa Pihkvas-käigu-juttudest kindlalt meeles), Tartust Tallinna kolmkümmend (seda teadis igaüks), Tallinnast Helsingi kolmteist (selle oli ta enne sõitu Paabult välja

klaarinud) ja Helsingist Turgu kolmkümmend (nagu soomlane Helsingis ütles) —

«Kaheksakümmend kolm miili.»

Hertsog pöördus Horni poole ja ütles rootsi keeles: «Siin seisab, et sissetung toimus eile koidu ajal. Tähendab, teade pidi jõudma siia napilt kolmekümne tunniga! Ma ei usu seda!»

«Aga kiri on kindlasti ehtne,» ütles härra Horn.

«See oleks ju võimalik ainult siis, kui doktoril oleksid isiklikud kiirkorrelid ja vahetushobused igal pool ootel.»

«Ärge kahelge, hertsog, kiri on ehtne,» kordas Horn.

«Kõike võib võltsida!» ütles hertsog mõrudalt ja elutargalt. Ja Pall tundis, et nüüd peab ta härradele vahele rääkima. Sest hertsogi kahtlus oli mitte ainult narr, vaid mine tea — viimaks isegi ohtlik. Ta sõnas:

«Kui ma tohin ütelda — mis korrelitesse ja hobustesse puutub...» ja märkas keset oma lauset, et hertsog heitis talle ja Hornile pisut ehmunud pilgu ning et kerge puna tõusis ta hertsoglikkude näkku. See tuli muidugi sellest, et Pall oli endalegi märkamata hakanud kõnelema rootsi keeles ning hertsog nägi oma kahtlused olevat võõrale paljastatud. Kuid pööret teha polnud Pallul enam kuskile ning ta jätkas: «... mis korrelitesse ja hobustesse puutub, oligi asi peaaegu nii. Doktori proua oli nimelt Tartus ja saatis meile silmapilk ratsamehega sõna. See jõudis eile kella viie aegu Tallinna. Ja enne seitset sõitsime Tallinnast siia poole teele. Ja sõitsime öö läbi. Hommikul kell neli olime Helsingis ja kella üheteistkümne ajal Salol. Seal vahetasime viimased hobused ja —»

Pall jäi vait, sest uus ilme, mis oli hertsoglikkude noorhännanäkkude sigenenud, tihenes seal üha ning tegi edasirääkimise mitte ainult tarbetuks, vaid lausa liigseks: hämmeldunud, ulakal, süüdlasel ja rõõmsal ilmel pomises, tähendas ja küsis hertsog:

«... Aaa ... Nii et need teated, mis doktor mulle saadab, need on siis... Eeee... Nojaa, siis on teine asi... Mmmm. Kuidas siis Katharina-proua seal elab...?»

«Ta on juba mitu kuud Tallinnast ära. Algul oli ta Tartus, siis Riias, ja nüüd jälle Tartus —» Pall vaagis silmapilgu tõe ja vale arvatavat suhet selles, mida ta kavatses lisada, otsustas, et valetamistõenäosus pole kuigi suur, ja ütles rõhuga: «H e r t s o g i h u v i d e s.» Ning lisas pärast pausi: «Proua pidi püüdma eile hommikul üle Põltsamaa ja Paide Tallinna poole pääseda.»

«Noh, ma loodan, et see läks tal korda. Nii kaugel põhja pool ei tohiks moskvalast ju ikka veel hulkumas olla. Mis sina arvad?» Hertsog vaatas Pallule otsa ja ta ümmargustes silmades oli hetkeks ilmne mure — ei tea, kas Katharina või Liivimaa või mõlema pärast.

«Ainult sel juhul ei läinud see proual korda, kui moskvalane Tartu ümber piiras, ja kui proua enne linnast välja ei pääsenud.»

«Hästi. Me võtame doktoriga ühenduse ja ootame jooksvalt teateid.» Hertsog tõusis püsti ja härra Horn astus laua juurest eemale, et koos Palluga lahkuda, kui hertsog ütles: «Üks hetk.»

Ta läks pikakoivalisel sammul kahe akna vahekohta ning avas oma kuningliku isa pildi all seina müüritud väikese kapi, sobris seal silmapilgu, sulges selle taas, tuli Pallu juurde ja ulatas talle peenikese keti otsas kahe rüssa pikkuse kuldristi. Selle keskkohal viie kõvera kuld-tihvti haardes oli paraja pähkli suurune säravast punasest kalliskivist süda.

«Las doktor riputab selle Katharinale minu poolt kaela.»

Sealjuures vaatas hertsog ise volksti härra Horni poole ja ütles naerdes:

«*Intersit tamen crux mea inter eos!*»*

Siis pöördus ta Pallu poole ja küsis:

«*Intellexistine haec quoque?*»**

Pall lõi pilgu maha. Ta püüdis välkkiirelt kaaluda jaatuse võimalikke tagajärgi ning eituse valekspaljustumise ohtu, ja mida enam ta kaalutluste välguniidid lootusetuks puntraks põimused, seda selgemini tundis ta ühtlasi, et edevusetus pole siiski ta tugevaim külg. Ta tõstis peaaegu vihased pulkas silmad hertsogile ja ütles nii valjusti, et see teda ennastki üllatas:

«*Verba quidem, sed non sententiam.*»***

Kui nad Horni tuppä tagasi jõudsid, viipas nõunikuhärra Pallu istet võtma ja küsis:

«Midagi teie arvates olulist enam lisada pole?»

Pall raputas pead.

Härra Horn avas väikese rautatud kirstu oma selja taga pingil ja luges ühest kirstu laekavahest endale kümme margast hõbemünti pihu peale. Sel ajal, kui ta neid luges, heitis Pall pilgu lauale ja nägi selle kaugemal otsal tinast küünlajala taga kaupmees Kyrö silmaklaase. Ilmest oli kaupmeheisand need siia maha unustanud.

«Aga mis mees te ise olete?» päris härra Horn. «Sakslane või rootslane või...?»

«... Tallinlane...» Pall võttis silmapilgu hoogu ja sooritas iseeneses selle lühikese duelli aususe ja paremakspürgimise vahel, mis talle selle sama küsimuse ees ammugi tuttav oli. «Tähendab... eestlane Tallinna linnast.»

«Ameti poolest?»

«Triviaalkooli primaan.»

«Jaa-a-hah?» Härra Horni hääles oli millegipärast üllatus ja ta silmitses Pallu ülevalt alla ning alt üles: «Kas teil on seal palju — sihukesi?»

«Kaheksa tükki. Praegu.»

«Ah kaheksa tükki?!» Härra Horn puhkes muginal naerma ja samal hetkel koputati uksele. Härra Horn pistis müntidega käe tasku ja ütles: «Sisse!»

Lipnik Boije seisis lävel: «Andke andeks, härra nõunik, see Rodenborg ütleb, et ta on oma prillid teie juurde unustanud. Nojah, seal nad on —» Lipnik astus laua äärde ja võttis Kyrö-härra silmaklaasid laualt. Pall tundis need eksimatult ära: ümber vasaku sangatraadi oli halli lõnga mässitud, nähtavasti oli sang sealt katki.

«Härra lipnik, andeks... need on küll kaupmees Kyrö prillid.»

Lipnik vaatas Pallu kõrgele kergitatud punakate kulmude alt: «Nojah. Need on ju needsamad —» ning väljus, prillid käes, naksakal sammul toast.

«Needsamad jah,» ütles härra Horn Pallu arusaamatu pilgu peale. «Kust teie seda Kyrö tunnete?»

* Olgu vähemalt mu rist nende vahel! (Ladina k.)

** Kas said sellest ka aru? (Ladina k.)

*** Sõnadest küll, tähendusest mitte. (Ladina k.)

«Siin all ajasime sõna juttu. Kui teie juurde pääsemist ootasime.»

«Aaa. Nojah. Tema on ju õieti Rodenberg. Saksamaa sakslane Rodenberg. Hamburgist või kust ta sealt on. Aga meie Soome hertsogi all meeldib talle nüüd nii, et ta on siin päris soomlaseks hakanud. Rodenborigi nimegi ei armasta enam kuulda, vaid laseb ennast Kyröks kutsuda. Ja siin on mõned niisugused veel.»

Härra Horn tõmbas käe, kus tal kümme marka pihus oli, taskust välja ja heitis pilgu rahale. Ta oli aastatega rahaasjus oma kitsiduskuulsa kuninga kombed üle võtnud ja need koguni teatud provintsliku täiuseni arendanud. Ta heitis Pallule silmanurgast vilkstpilgu ja ootas — igast saamarõõmuavaldusest oleks talle piisanud, et hertsogi ja kuninga huvides kümme marka kokku hoida. Ent kuigi küsimus, kuidas härra Horn talle tasub, pakkus Pallule tulist huvi, püsis ta pilk tammisel laual, seal, kus olid lebanud Kyrö-härra prillid, ning ta mõtles: *siin tahavad sakslased soomlasteks saada, sellal kui meie maal... ja kui ma isegi, iga kord, kui mult küsitakse, pean enne...* Härra Horn aga tundis, et kauemini viivitada ei sünni. Kahetsuse ja mõnutunde seguga kõhatas ta khm-khm ja luges endale kirstust veel kümme marka vasakule pihule:

«Sähke. Ja loodame, et me veel kokku saame. Hertsogi huvides. Ja et see kõva läänetuul,» ta heitis pilgu täistuisanud tinaraamidega aknasse, «pole jääd praguliseks puhunud.»

SEITSMES PEATÜKK,

milles mõnevõrra meenutatakse küll ka reisimeeste raskusi koduteel üle kardel lahe, aga peamiselt vaadeldakse hoopis suuremaid ohtusid, mis hakkavad varitsema üht pikkamööda kuivavate kõrvatagustega primaani otse tema enese kodus, ja mis on seda hirksamad, et nad nii kummaliselt põimuvad ja segunevad maailmalõpuendeliste sündmustega, mis varsti taas veerevad üle maa, ja et mõni neist nii kiusatuslikult lõhnab hea ja kurja tundmise puu õndsustandvate ja õnnetustegevate viljade järele.

Sellest, kuidas kellegi mälusari põimitud on, sõltub tema iseloom veel hoopis suuremal määral, kui üldiselt arvatakse. Ehk teisiti: mälusarja põime ongi vist suures osas inimese iseloom. Kusjuures mäletamisväärsed ja unustatava lahkusõelumisel sõel ise imelisel kombel vermib aganaid ivadeks ja vastupidi.

Oma kohtumist hertsogiga võinuks Pall mäletada kui tolmuebeme ilmumist küünla valgusringi ja taaskadumist hämarusse. Või kui aadeldavat osanemishetke suure maailma poliitikast. Kuid nähtavasti poleks ta ei sel ega tol juhul olnud tema ise. Sest ta ei tundnud end pärast seda hoopiski mitte maade saatuse suure niiditõmbajana. Kuid tolmukübemenä, mis oli silmapilgu hertsoglikus kiirguses särahtanud, tundis ta end õigupoolest veelgi vähem. Hoolimata selgest teadmisesest, et nad muidugi kahest hoopis erinevast maailmast pärit on, tajus ta end nende kohtumises hertsogiga täitsa ühepikkusena, temast isegi pool pead pikemana, nagu ta hertsogitoa suures veneetsia peeglis sel silmapilgul selgesti oli olnudki, kui hertsog talle Katharina jaoks kuldristi ulatas. Aga

et ta oma retkega polnud sooritanud midagi taevas teab kui tähtsat, ilmnes juba sellest, et hertsogi poolt ei järgnenud mingit asjade käiku sekkumist.

Ja mis puutub teekonda tagasi, siis võinuks ju seegi talle mitmeti mällu jääda. Poolest lahest alates pöörase rüsimisena tuisus ja pragudest jääle tõusnud merevees. Sest Nairisaarest põhja pool oli läänetorm jäävälja praod sisse murdnud ning jäälaamad ida poole liikuma puhunud. Esialgu oli see küll Paap, kes selle itta-ajumise ära aimas ning hobuse koonu parasjagu lääne poole pööras, et mitte Salmesaarde või mine tea kuhu kanduda. Aga pärast, kui nad, läbimärjad ja poolkülmunud, tuisumüldis üle ragisevate revanduste ja läbi pahisevate jääpealsete oiarde sõites ka veel hämara kätte jäid, oli see siiski vist rohkem nende raudjas ruun, kes nad pimenevast hahkjast möllust Nairisaare põhjapoolsele neemetirbile välja tõi. Täpipealt selle tormidest mustaks luitunud kadakapuust risti alla, mis seal kivide vahel lumes seisib ja mille küljes oli Nairisaare rootslaste keeles *fattigbyssa*'ks ehk väetilaekaks kutsutud karp — merehädast pääsenuile tänuohvrit sisse poetada.

Paap sai sellest Issanda näpunäitamisest otsemaid aru ning läks pingutusest ja pootshaagiga hobuse ees käimisest alles värisevate põlvedega karbi juurde, ja sellal, kui ta märjad kaltsad vinge läanetuule käes kõvaks kahutasid, ümises ta seal mõne sündsä palvemoodi tänusõna ja pistis terve hõbedase färdingi karbipilust sisse. Pall jäi ree juurde ja kaalus. Raha oli tal peale teadaoleva kahekümne marga ainult kaks doktorilt saadud hõbedast margalist. Peenemaga oli ta Turu silla juures kõrtsis Paabu ja enese kõvad lõunasöömad ja õllekannud kinni maksnud, nii et ainult mõni killing järele jäi. Ja tervet marka siia kasti torgata — mine tea, kes ja kunas seda ülepea tühjendamas käib ja kas need veeringud siit ilmas Oleviste vaestelaekasse satuvadki, nagu küll ette oli nähtud... Ei, tervet marka, olgu doktori kahest või ta enda kahekümnest margast, siia karpi tuulduma jätta oleks liig mis liig... Ta võttis reest kaeratõrbiku, astus ruuna juurde ja surus oma erutusest ning magamatusest nüüd jälle kuumaks tõmbuva näo silmapilguks vastu hobuse vudisevat lumist kõrva. See oli pigem küll tunne kui mõte, mis tal ihust pähe tuhises, ja poleks vist leidunud paremat sõna seda hõlmama kui tänu: suur, soe, võidukas — ja vaimus sinna selja taha pimedusse pikka nina näitav tänu, mis juba selle viimase tõttu oli valdavas osas ruunale ning ainult ehk mõnes pidulikumas pealispinnajudinas Issandale määratud. Siis võttis ta kasukapõuest poole leivapätsi, murdis selle neljaks, poetas tükid tõrbikusse kaerte sekka ja toppis tõrbiku hobusele pähe.

Pärast Nairisaare Lõunakülas rootslasest kalamehe juures oodatud kolme ööpäeva pääsesid nad viimaks kahekümne kaheksanda jaanuari hommikul üle läänetormis pragunenud ja taaskülmunud väina ning sõitsid keskpäeval hoolega ringi vahtides alt rannast üles Suure Rannavärava sinipunakuldse ja lumerähmase ristivapi poole. Aga ranna, sadama ja värava vahemaal polnud küll midagi näha, mis sõjateate linnajõudmisele oleks osutanud. Kummekond Tallinna, Viiburi ja Danzigi härrade koget ning mõned pordingud ja bojertid seisid rahulikult pollvärgi ääres jääs, mastid taglasest paljad ja mitmeküünrased hanged

pardal. Rõugemaja korsten tossas kõige igapäevasemal kombel suitsu ja Roosiaia hangedesse kaduvas põõsastes rabistasid külmakohlus varblased. Aga Rannaväravast paremal, vallikraavil, Gertrudi kabeli lammutamisest jäänud lameda künka all askeldas kraavijääl neli meest. Neljal lumest puhtaks pühitud hallil jääplatsil raiusid nad ruttamata jääd ja tuurad kõlksusid niisuguses rahus, nagu tehtaks siin maailma kõige tähtsamat tegemist.

Parajasti kui regi jääl koogutavaist raiujaist viiekümne sammu pealt mööda sõitis, ajas üks meestest enese sirgu, hakkas tuuraga vehkima ja hüüdis ree poole joostes:

«Hei! Paa-aall!»

Pall pidas hobuse kinni ja mees jõudis ree kõrvale. «... Märten!? Mis sina siin müttad?»

«Häh. Raad laskis mullu haugid kraavi. Nüüd kästi hingamiseaugud raiuda. Kõlks ja killing. Muidu kõngeb kakssada haugipraadi ära. Kus selle kahju ots. Aga miks sa Üksnurmelt siit-värava kaudu linna sõidad?»

Doktor oli Palluga kokku leppinud, et Frolinkite ja kooli ja kõigi jaoks oli Pall sõitnud Üksnurmele kuivkonna käes vaevlevale valitsejale rohtusid viima ja tarbe korral seal ehk päeva-paar valitseja tervise järele vaatama. Tähendab, Märten oli vahepeal tema järele pärinud ja doktorilt või Meuselt või Annikalt seda Üksnurme-juttu kuulnud... Nojah. Nüüd pidi juba sama loha mööda edasi laskma...:

«Ma käisin tagasi tulles Kalamajast läbi.»

«Kas valitsejasaks pani kõrvad pea alla või?»

«... Ei. Miks sa seda arvad?»

«Või on sul sõja pärast nii turkane nägu peas?»

«Jah. Ma kuulsin seda sõja asja ka...»

«Kust sa kuulsid?»

«... Keila «Musta Ingli» kõrtsis räägiti.»

«Millal?»

«... Noh... täna hommikul.»

«Jah. Pidi lõuna pool Tartut hirmsasti rüüstama. Ja Narva alt olevat ka üle tulnud.»

«Narva alt ka? Seda ma pole kuulnud. On muud uudist veel või?»

«Mis siin muud ikka on.»

Paus.

«... Märten —»

Märten vaatas laiguti karvutuks kulunud koeranahkse läkiläki alt teravate heledate silmadega Pallule otsa. «Mh?»

«Ma tulen täna õhtul sinu poole. Praegu on kiire. Nägemist.»

Pall tõmbas ohja ja sõitis vuhinal väravavapi alt läbi ning linna koduste ja kaitsvate, kuid hetkeks äkitselt ka nagu koormavate müüride vahele sisse.

Õieti ainus, mis linnas vahepeal tajutavalt oli muutunud, oli see — aga see oli vähemalt Piiskopimaja jaoks küllalt oluline muutus —, et proua Katharina oli saabunud. Teener Johann, kes Paabu äraoleku tõttu oli pandud õue lumest puhtaks rookima, ütles seda neile niipea, kui regi talli ees peatus. Ja nii kui Pall oma reisikasuka Paabu kätte rekke oli jätnud ja maja õuepoolse ukse lahti tõmbas, tajus ta vaevutuntavat, kuid enneolematut lõhna. Suurtoas, trepil ja ülakorruse siserõdul ning ülakorratubade vahekäigus tihenes see üha mõistatuslikumaks. Pall koputas ja seisis nuusutades kirjutustoa ukse taga. Sest dok-

M. Kernumees

Puust vennas (Linollõige) 1969

tori «Jaa!» laskis end silmapilgu oodata. Kui Pall sisse astus, seisis doktor seljaga vastu kirjutustoa lumist akent ja proua Katharina istus kirjutuspuldi juures kolmnurksel järil, silledav merevaigukarva siidkleit seljas, jalg üle põlve, mitme sõrmusega käed põlvel risti, ja muigas. Sealjuures vaatas üle põlve heidetud jala helepunane king kleidi serva alt lapsiku ja kõiketeadva ninaga välja, ja see king oli millegipärast esimene asi, mida Pall proua juures tähele pani. Alles pärast seda registreeris ta järgmised üksikasjad. Et proua oli päris ilus ja märksa noorem kui doktor, kindlasti alla kolmekümne. Et tal oli mahalakas punapruun, otsaesisel sile ja kukla pool toredaks puhvsoenguks sätitud juus. Et ta silmad olid piklikud ja nii tumehallid, et tundusid olevat peaaegu mustad, kuigi ta istus näoga vastu valgust. Et ta kuldunud olid tumedad ja kaarjad, just nagu maalitud. Et ta kitsas nägu polnud punakasse kalduvate pruunpeade sageli õitsvapõselist, kuid muidu kahvatut ja tedretähelist värvi, vaid ühtlaselt hõõguvroosakas. Ja et ta naerune suu näis luiskavat, et selle aasta murelid on juba valmis. Ning et kahe peale kokku oli doktori ja proua Katharina nägudel midagi, millest Pall ei saanud täpselt aru, kas toas oli äsja armatsetud või riieldud.

«Ahaa — olete tagasi! Noh?» hüüdis doktor ja seletas prouale: «See ongi see Balthasari-noorsand. Ta tuleb otse hertsogi juurest.»

Proua pööras oma piklike silmade pilgu Pallule. Ja ta silmad olid äkitselt rõõmsasti ümmargused, kui ta ütles:

«Täpselt nii ma kujutasingi teda omale ette.» Proual oli imevärselt mahe ja kodune hääl.

«Noh?» kordas doktor Pallu poole pöördudes, ja Pall jutustas oma reisiloo paari lausega ära.

«Ahaa,» ütles doktor, «ja hertsog tundus suhtuvat meisse hästi? Mis? Ta oli teiega armastusväärne?»

«... Jaa. Mulle paistab, et ühe hertsogi kohta küllaldaselt.»

Proua Katharina naeris kumedalt.

«Ja ta maksis teile ka midagi?» küsis doktor.

«Mitte otse tema. Seda tegi härra Horn.»

«Kui palju? Kümme marka?»

«Ee... ei. Kakskümmend.»

«Ooo! See on härra Horni kohta erakordne. Aga te olite ka vist väga tubli. Ja mina ei taha olla härra Horni kõrval kitsipung.»

«Sa mõtle, Matthias, missuguse tormiga nad tagasi tulid,» ütles proua Katharina.

Doktor pööras rautatud konku-ukse lukust lahti ja astus konkusse, Pall vaatas prouale otsa ja tundis end miskipärast punastavat. Võib-olla sellepärast, et ta proua lahke lause peale omapoolset sündsat jätku otsis ja seda muidugi ei leidnud. Püüdliku mõtteis ringituhlamise peale ütles ta:

«Ega proual see Tartust-tulekki vist päris lihtne olnud...?»

Proua naeris. «Minu moodi arga nahka prouasid kogunes tosinkond voori. Ja härrasid muidugi ka... Natuke nalja ikka sai...»

Ta ütles seda kõike kuidagi uskumata plikalik-kergelt ja koduselt. Nagu poleks ta hoopiski esmakordselt Palluga kõnelev uhke proua, vaid ammune Kalamaja ühe-tanuma-tüdruk. Siis pööras ta oma peaaegumustad silmad Pallule ja ütles hoopis teisel toonil, otse ehmunud pool-sosinal: «Aga teie olite merel küll vist surmaga silmitsi...?»

Pall lõi suurejooneliselt käega ja samal silmapilgul tuli doktor kon-

kust tagasi. Ning kuigi ta oli konku-ukse enda järel kokku tõmmanud, oli Pall uksepraost märgata jõudnud, et see oli nimelt luukerekasti kõrval seisev punalilleline laegas, kust ta endale hõbedat tasku ammutas. Nüüd luges ta Pallule kakskümmend viis marka kirjutuspuldi nurgale virna. Ja Pall pühkis selle endale hoolikalt vasakusse pihku. Sealjuures puudutas ta pilk proua Katharina helepunast kinga ja teda ennast puudutas mõte, et mõnus oleks seda raha üldsegi mitte võtta. Kuid samal ajal arvutas ta oma Marburgi-kapitali kokku ja ta käsi poetas raha kõlinal karmani — ja ka see kõlin oli kõrvale mõnus.

«Ja siis on mul veel üks asi hertsogi poolt.»

Õigupoolest tundus Pallule, et oleks ehk parem, kui ta annaks hertsogi risti doktorile alles hiljem nelja silma all üle. Otsustagu doktor ise, kas ja millal ta selle naisele kaela riputab või sellest üldse naisele räägib — et see, olgu keti või sõnaga, nende vahel ripuks... Aga risti üleandmisega viivitamiseks pidi leiduma mõistlik põhjus. Ei sünni ju seda homme nelja silma all doktorile pihku pista ja ütelda: «Ma ei tahtnud eile teie proua juuresolekul, saate aru...» Ei-ei, homme võiks ainult ütelda, et rist läks tal eile lihtsalt meelest ära. Aga niisugune rist maksis ju juba kulla pärast terve väikese varanduse. Kui kvarter kulda maksab kuus marka, pidi rist kaalu järgi küll vähemalt viiskümmend väärt olema, punane kivi veel peale selle. Ja niisuguse saadetise unustamist ei usuks doktor eluilmas. Ikkagi aimaks ta ära, et Pall ei tahtnud risti proua ees üle anda, ning et ta järelikult teab rohkem, kui oli viisakas teada... Seda esiteks. Teiseks... Jah: Pall vaatas kõrvalt proua Katharina nõtkelt kuklasse heidetud pead ja punast lapsesuud ja tahmaklaasikarva silmi, mis nüüd akna lumemustreid uurisid — ning tundis end tahtvat, et proua Katharina teaks, et Pall teab. Et Pall midagi teab. Väga jumalameelepärane polnud see tahtmine küll vist mitte. Aga väga jõletult patune ei võinud see ju ka mitte olla. Sest Pall ju teadis: ta oli kuulnud hertsogi ladinakeelset lauset ja näinud ta pilku ja naeratust...

«Selle palub hertsog doktorihärral oma ilusale prouale kaela riputada.»

Pall hämmeldus ehmatuses, et ta prouat hertsogi nimel oli sõandanud ilusaks nimetada. Kuid ähmihetke kiuste pani ta tähele, et arvata-vasti oli ta üldse eksinud. Mitte selles, et proua oli ilus. Vaid selles, et tal hertsogiga midagi pidi olnud olema. Sest doktori ilmes polnud vähi-matki ebamugavuse varju. Vastupidi — ta kitsad silmad särahtasid, kui ta risti Pallult pihku haaras, ja ta hüüdis kõige rõõmsamal toonil:

«Kati — näe — ta saadab sulle kuldristi ja ristil oma südame — rubiinist — Tõeline rüütel, mis?! — see süda üksi maksab sada marka!»

Proua punastas küll, kui ta «Ooo»-hüüdega doktori juurde sõöstis ja, silmad helenenud ning hiilgamas ja huuled üllatuspaakil, doktorilt risti haaras ja seda igatepidi vahtis ja keti otsas õhus võnkuda laskis. Aga puna ta põsil oli ilmsesti hele rõõmupuna ning ei üldsegi mitte tume patuteadlik õhetus.

«Noh,» hüüdis ta edev-elevalt, «tee siis, mis meie isand käsib —» ning ajas kauni kaela õieli ja sirutas oma saleda keha ja üllatavalt pringi rinna naerdes ette. Ja doktor avas ristiketi haagi ning pani keti proua Katharinale kahelt poolt ümber kaela ja kukla tagant kinni, nii et rist jäi helkima täpselt sinna, kus rinnakumeruste vahe kadus madala ja sirge kaeluseserva varju. Ja siis — oh kurat neid Saksa- ja Prantsus-maa kommetega härraseid: nad lubavad endile asju, et sa ei tea, kuhu

sa oma silmad pead panema! —, siis võttis doktor proua ümbert kinni (kergitada polnud tal teda sealjuures suurt vajagi, sest proua oli doktorist ainult üsna pisut lühem) ja suudles teda pikalt otse suu peale. Nagu poleks toas kõrvalise inimese varjugi. Pall vaatas esimeses hämmelduses lihtsalt maha. Aga kui ta juba nelja või viie südamelöögi jao maha oli vahtinud, vaatas ta uuesti üles. Doktor oli pisut pöördunud. Ta seisis Pallu poole peaaegu seljaga ja surus proua Katharina natuke tõstetud nägu oma näo vastu ja üle doktori õla nägi Pall proua Katharina vasakut silma. Algul oli see kinni. Aga siis avanes pikaripsmeline laug aeglaselt ja naine vaatas mehe põsenuki tagant Pallule sürja silma sisse. Ja ta vaade oli äkitselt nii meeletu must ja turkane tume, et Pallul jäi millegipärast hing silmapilguks kinni.

Kui doktor Katharina lahti laskis — ja see sündis vist siiski küllalt ruttu —, ütles proua kõige harilikumal, see tähendab, tol oma üsna ebariilikult kodusel moel:

«Aga, Matthias — kutsume härra Balthasari ometi lõunale. Ta tõi meile niisuguse kingituse. Ja Magdalenal on hanepraad varsti küps.»

«Muidugi,» ütles doktor ülilahkesti. «Peske reisirähm maha ja tulge tingimata.»

Pall kohmas tänada ning oli teatud võõrastuspelguse kiuste muidugi tulekuvalmis — ta ütles endale: kõigepealt sellepärast, et kust mujalt kui siit võis saada kõige täpsemalt teada, kuidas olid sõjasündmused siamaani arenenud.

Lõunat söödi suurtoas väikese ümmarguse, veel Weselouwelt pärit hollandi laua ääres ja istuti sealjuures meister Andrease tuntud toolidel. Neljandaks oli lauas hallipäine, lai ja punetav raehärra Beelholt, lühike hallikasroheline nirginahkse servaga keep mustal vammusel ja mitu jämedat kuldsõrmust sõrmes. Pallu teada oli temal lihasöömine doktori poolt mingi neeruhäda tõttu hoopis keelatud ja ta käis oma haiguse pärast iga nädal doktori juures ja doktor vahel tema juures ka. Aga praegu järas raehärra otse doktori silma all hanepreakamakast, mille doktor pealegi ise oli talle lahti lõiganud.

Pall oli enda Annika vaiguseebiga hoolsasti puhtaks pesnud ja mustast göttingeni kalevist ülikond — isa kirikukuuest viimasteks jõuludeks tehtud ja kevadise koolilõpetamise puhuks ette mõeldud — oli tal seljas. Kuid ikkagi tundis ta end pagana ebamugavalt. Sest laual polnud mitte ainult valge linane palakas (niisuguse pealt olid Kalamajas ka Annika pulmasöömad söödud ja Meuse majas söödi selle pealt vähem pidulikkudelgi juhtudel) ja laual polnud mitte ainult puha hõbedased nõud (niisuguseid, kuigi rohmakamaid, aga mitte sugugi kergemaid oli isalgi omajagu kapiriulil) — ei, häda oli siin selles, et kogu söömaaeg oli kuidagi harjumatult peen ja Pall oli nelja sööja seas kuidagi eriliselt nähtaval, ja mis peaasi: Magdalena-mamsli lauale taritud hane söödi nende neetud riistapuudega, mis olid nagu väikesed hõbedast sõnnikuhargid või Neptunuse kolmpiid, mida saksa keeles *gaffel*iteks kutsuti, ja millel maakeeles nime polnudki. Ja peab ütleva: alles siis läks Pallul märksa kergemaks, kui ka raehärra Beelholt oma hõbehargi vaevahigise näoga lauale pani ja hanetagumiku tõsisel siitmaa moel kahe käega oma isukale hammasveskile ette tõstis.

Doktor oli Pallu Turus-käigu raehärrale kohe Pallu laudaistumisel

mõninga uhkusega ära rääkinud: raehärra oli neis asjus ilmsesti oma mees, kuigi, nagu tundus, doktorist liikumatam ja ettevaatlikum. Ta heitis Pallule vesistest sinistest silmadest pooliti mõotuvõtva, pooliti tunnustava pilgu ja ütles, selle jutu ajal ise veel *gaffel*'i otsast haneliha hammustades:

«Mhmh. Pole paha. Seda parem, mida varem hertsog teab, et tal Fürstenbergile nüüd kiiresti laenu tuleb anda.»

Pärastpoole, kui raehärra oli rüübanud ära kaks poolekvardist peekri-täit reinveini ja kolmanda malvaasiat — proua Katharina kallas ta peekri iga kord jälle naeratades täis — ja kui ta ka hanepraele, nagu öeldud, kodusemal kombel pihta hakkas panema, selgus ta jutust veel mõndagi. Vaenlane oli üleeile ka Ivangorodist väljunud ning öösel lõuna pool Narvat üle jõejää tulnud ja Jõhvi kihelkonnas hulga külasid ja mõisu maha põletanud. Aga lõunast stifti tunginud väed polnud, nii-palju kui teada, Tartut piirama asunud. Need rüüstasid edasi stifti maid, osalt küll juba Tartust põhja pool. Ja kui isand Beelholtil ka neljas peeker hinge all oli — ülejäänud lõunalised olid seks ajaks parasjagu esimese tühjaks rüübanud —, rääkis ta alahuult põlgusest torru ajades:

«Kujutage ette — Tartu piiskop saatis alles kahe nädala eest ordu-meistrile kirja, et ärgu see sõttavarumistega ilma asjata rutaku. No ütelge, kuradi kurat, mismoodi seda maad niisuguste ülemuste all ülepea kaitstama peab?! Ordumeister on ju kõik ettevalmistused n a g u n i i kõige lubamatumal kombel maha maganud... Praegu on ta muuseas teel Võnnust Viljandisse. Ja sinna on orduväel kästud kiiresti koguneda. Aga nende kiirust me ju teame...»

Pärast seda laskis isand Beelholt Pallul endale veel kord jutustada, kuidas härra Horn sõjateate vastu oli võtnud:

«Ütelge, mis näo ta ikkagi tegi?»

«Noh... nii... ei midagi... Ainult et tõusis püsti.»

«No näete,» ütles doktor võidukalt.

«Jaa!» hüüdis härra Beelholt, «selle peale tõusevad nad kõik seal püsti, Horn ja hertsog ja vana Gustav ka... Noh, annaks jumal! Aga kuidas hertsog ikkagi paistis olevat?»

«Hertsog paistis olevat tõsises mures... Liivimaa pärast —» ütles Pall ja vaatas proua Katharina poole, kohtas ta kummalist mahetumeda ja võõraskodust pilku — ning jättis ütlemata: *ja proua Katharina pärast niisamuti.*

Samal silmapilgul astus teener Johann kõhatades uksele ja teatas naljakalt kogu suurtuba täitval sosinal:

«Härra linnasündikus suvatsevad...»

Pall heitis pilgu härra Beelholtile, kes istus tema vastas, ja nägi, kuidas see pigistas oma lihava suu ebamugavuses kitsaks längus-otsaliseks kriipsuks. Doktor aga kergitas parema kulmu silmapilguks kõrgele, ainult silmapilguks, hüüdis siis «Ooo — aga muidugi —» ning läks naeratuses särades sündikusele vastu. Härra Beelholt vahtis pahuralt oma tühja peekrisse. Ja samas tundis Pall, nagu nuusutaks väike toakoor söögilaua all ta vasakut jalga. Ta jõudis just mõelda, et doktori majas koera ju ei ole, kui ta äkitselt tundis tasast, kuid küllalt märgatavat vajutust labajalal — ja kui ta ikka veel arusaamatuses oma hõbetaldrikule jäänud hanetiivakonti silmitses, tajus ta survet vastu säärt. Vajutus polnud ei tuline ega tugev. See algas pahkluu juurest ja ulatas õieti ainult põlveni, aga millegipärast tungis see tal ometi läbi reie ja kubeme

ja südame ning pani ta üllatusest võpatama. Ta vaatas proua Katharinale otsa. Proua püüdis ta pilgu oma just nagu kelmidesse ja siiski ärevaisse silmadesse ning volksatas nendega, ilma et ta pead oleks liigutanud, sinnapoole, kust härra Clodt doktori saatel juba lauale lähenes. Samal ajal tõusis proua õunapuupitserisõrmusega nimetissõrm hetkeks ta punasele, just nagu ehmatuses paotunud ja ettesirutunud suule:

«Tssss...»

Pall muigutas Katharina poole kriipsu võrra huuli märgiks, et ta sai aru — ja sealsamas oli ka Clodti-isand kohal. Poolele laudatulekuteel heitis ta oma tumelilla peleriinkasuka Johannile ning astus pikkade hammastega naeratades proua Katharina kätt suudlema — muidugi: Tallinna ainuke riigikunstide asjatundja ja kõige paremini kasvatatud pärjel... Kust ta selle kuulsuse õieti võttis, polnud päriselt arusaadav. Sest mehed teda üldiselt ei sallinud. Hallid teadsid ammugi, ja Pall ühes nendega, et sündikus oli kõrgimat sorti saks, kes käitus alamrahva suhtes nii üleolevalt, et isegi pärispatriitside seas talle selles asjas vähe võrdseid leidis. Mõned antvärkmeistrid ja heeringamüüjad kuulsid teda küll kangesti kavalaks kiitma. Aga tähtsamate kaubahärrade seas peeti teda õpetatud tõusikuks ja keerutajaks: poegade suu kaudu oli kool isade suhtumised Pallule ammugi selgeks teinud. Ning et härra Clodt oleks naistele meeldida võinud, see polnud küll ka kuidagi võimalik: ta oli pikk ja kõrendlik, suurenaline ja tedretäheline punapea. Ta kapaga lõigatud ruske ludujuus oli viimaste aastatega rohkesti halli sisse saanud, ligidalt paistis see eriti ära, ja kuigi ta põdranahksed saapad olid aina veel piinlikpuhtad ning ta pruunist kalevist kuub ning krae ja kätsed nõelasilmast tulnud, jättis ta kuidagi kulunud mulje. Võib-olla nägi Pall teda küll tõelisest pisut sandimas valguses. Sest tutvuse ja juhuse läbi oli Pallul teada: sellesama kuue tööraha oli härra Clodtil Kuuse Kreegorile, rätsepaameti oldermannile, kolmandat kuud võlgu. Ning paistis, et ta ei kavatsenudki seda ära maksmata hakata. Kusjuures siiski pidi tunnistama: rahva seas levinud jutud Clodti-härra kuritõvest olid ometi valed. Lööve, mis ta otsaesisel mõne kuu eest oli tekkinud, polnud *corona veneris*, vaid tavaline sööthiir, ja doktor oli selle soolaga juba peaaegu märkamatuks ravinud. Oleks see hullhüda ise olnud, poleks ta ju sündikuseisanda puhul guajakipuu laaste pruukimata jätnud. Jah, selle jutuga tehti sündikusele ülekohut. Kuid ikkagi: oma vankumatu naeratuse, kõikjaleküündiva musta habemekiilu ja rohelisest lombardia sametist uhkuseülikonnaga oli just doktor sündikuse kõrval peenus ise.

Toolid lükati ümber väheldase laua koomale — proua Katharina oli äkitselt päris Pallu kõrval — ja härra Clodt paigutati peremehe paremale käele. Proua Katharina tahtis haneprae tema jaoks köögist tagasi tuua lasta, kuid sündikuseisand keeldus tänuga, ja siis kandis Magdalena martsipani lauale. Doktor ei pidanud paljaks seletada, et see oli tema enese tellimisel apteeker Dycki poolt kõige valgemast nisujahust ja suhkrust ning mage- ja mõrumandlitest roosiveega tehtud. Ja lillekimbutaolisteks õielisteks ja pärjalisteks pätsikesteks oli mõnus-sitke püdelik valatud vanades ja kallistes hõbeplekist vormides, mis olid veel õndsas ja ülikuulsa Michel Sittowi enese töö.

Ning martsipanile rikkalikult malvaasiat peale rüübates hakkas härra Clodt lobisema kõikisugu maailma asjust, neisse asjadesse aeg-ajalt tähtsamaid või tühisemaid küsimuskaari põimides. Ta jutustas isesugusel eematooleval, ülelibiseval ja kõrvaltvaataval moel sellest, et Meis-

seni Jürgen oli oma Hiibi-kuulutustega nüüd Pärnu linna jõudnud, päris doktorilt, kes ja mis mees on Pall, — aga vastust, et see on doktori õpilane ja abiline ning varstine Hippokratese-jünger Marburgis, ei paistnud ta üldse teatavaks võtvat. Kuigi ta selle peale jutustas mõned ramedavõitu skolaarinaljad. Sealsamas päris ta juba, mis doktor senistest sõjasündmustest arvab, aga vastust ära ei oodanud, vaid küsis kohe ja taas täiesti möödamattes, kas hertsog Johan sõja puhkemisest doktori arvates juba teab või ei. See polnud ehmatus, vaid pigem teatud põnevustardumus, mida Pall silmapilguks tundis. Ja samal ajal vuhvatas kogu ta vasak ihupool imelikku magusat õhka täis, sest proua Katharina surus oma parema jala kõvasti vastu ta vasakut säärt. Doktor täitis parajasti kahekvardisest hõbekannust sündikuse peekrit, aga tõstis küsimuse peale pilgu ja vaatas (samal ajal kallamist jätkates) sündikusele otse silma sisse ning ütles Issanda rahus: «Vaevalt. Kust ta ikka nii kiiresti...» Ta ei kallanud sealjuures piiskagi ei üle ega mööda, vaid küsis, peeker juba triiki, aga kann alles käes:

«Kas sündikus arvab, et peaks talle teatama? Ma saadan talle ju aegajalt rohtusid,» ta pani kannu aeglaselt lauale, «ma võiksin ju saata hertsogile teate — ütleme, meie raesündikuse soovil, mis?»

«Oot,» ütles härra Clodt kergelt muiates, «mis siis isand Beelholt sellest arvab?»

Isand Beelholt polnud endale niisuguse küsimuse jaoks mingit uut mõtet varunud ja ütles sedasama, mis ta juba enne Clodti tulekut oli öelnud: «Seda parem, mida varem hertsog teab, et ta nüüd Fürstenbergile laenu peab andma —» ning tõmbas endal nagu magusat lakkudes keelega üle suu: saite nüüd! Sest see oli antud olukorras ilus ümargune ordumeelne vastus, täitsa paras Clodtile maigutada. Ent samas läks Beelholti sinine silm arusaamatusest krõlli. Sest isand Clodt ütles läbi malvaasialonksu oma pealiskaudsel ja püüdmatul moel:

«Muidugi küsib Fürstenberg hertsogilt laenu. Aga vaevalt Fürstenberg seda saab. Kuni hertsogil kakssada tuhat koos on — kakssada tuhat tahavad nad küsida —, läheb paras jagu aega. Ning pole kindel, et härra Fürstenberg on siis veel meie isand...»

Doktor puhkes naerma: «Sündikus teeb nalja!... Hertsog, ma arvan —»

Sündikus neelas suu martsipanist tühjaks: «Te usute, et hertsog pistab Liivimaa enne tasku, kui tal tarvitseb laenu andagi?»

«Ha-ha-ha-haa,» naeris doktor, «seda ma küll ei usu!»

«Ha-ha-ha-haa,» naeris sündikus, «mina ka mitte! See tähendab: härra Fürstenberg on tubli mees. Tingimata. Aga ordu vajab veel tubli-
mat.»

«Ja kes see on?» küsis proua Katharina hertsogi ristiga mängides.

«Mnjaa...» ütles härra Clodt ja volksatas veinist punetama hakanud silmavalgetega Katharina poole, «kui proua ise küsib,» ta haaras üle laua Katharina käe ja suudles peekrite kohale koogutades ta sõrmi, «kui proua ise küsib, pean ma ju ütleva. — Kas te härra Kettlerist olete kuulnud?»

«... Nagu — ei,» ütles proua Katharina.

«Oot-oot-oot,» hüüdis doktor, «see on ju see vestfaallane, kes valiti paari aasta eest — kelleks ta valitigi?» Doktor lõi sõrmedega nipsu ja meenutas, kuid kvart veini häiris ta muidu nii oivalist mälu.

«Mina pole kuulnud,» ühmas härra Beelholt.

«Dünamünde komtuuriks. Viiekümne neljandal,» ütles Pall. Pagan teab, kust see tal äkitselt meelde turgatas.

«No näete,» ütles härra Clodt hetkeks Pallu poole vaadates, «imevate laste suust ja need teised sõnad. Nagu evangelist Matteus ütleb ja doktor Mattheus varsti hakkab ütlema. Härra Kettler saab kõige lähemal ajal Viljandi komtuuriks ja arukad mehed panevad oma taalri nüüd tema kaardile. Muuseas: ma tahtsin teid just tema sekretäriaga kokku viia. Ma palusin ta täna õhtuks teile. Üks Henning, Weimarist. Vooimehe poeg küll, aga kolmes ülikoolis õppinud ja tark poiss, isegi eesnimi on Salomon. Vahel harva tuleb ka pööbli hulgas ette.»

Vein oli otsa saanud ja proua Katharina hõikas enne Johanni, aga see ei kuulnud iial, ja siis Magdalenat, aga selle oli ta, kui Magdalena küünlad lauale tõi, ise üles Frolinkite juurde saatnud pastoriprouale väikese kannuga lonksukest viima.

«Tulge siis teie mulle appi veini tooma,» ütles proua Pallule.

Ta haaras tühja hõbekannu laualt ning, et üks külaline pidi veel juurde tulema, riistakapist teise, andis kannud Pallule, võttis tinakandelaabrist põleva küünla ning läks Pallu ees kööki ja köögi madalast külgukselt keldritreppi mööda alla. Ning Pall kõndis äkitselt taastajutud nelgi- ja roosilõhna pilves ta kannul. Katharina laskus nõtkel sammul trepist, küünal paremas käes ja vasakuga kleidisaba kergitades, et see talle järskudel paeastmetel jalgu ei jääks. Üle madala krobelse laevõlvi liikus ta juuste päratu tuulepesavari.

Veinivaate kõhutas keldri seina ääres kahekordseil riuleil kümme-kond. Pall tõmbas osutatud ülemise riuli vaadil prundi eest ja püüdis heleda hapuka päikeselõhnalise reinveinijoa hõbedasse kannu.

«Teise võtame malvaasiat. See on siin.»

Malvaasiavaat asus alumisel, lausa põrandale pandud riulil ja kõrge kolmekvartidne kann ei mahtunud prundi alla ära. Aga proua Katharina oli ilmsesti nutikas naine:

«Keerake vaati natuke, nii et prunt kerkib.»

Muidugi oleks nõnda väga lihtne olnud. Ja veel lihtsam oluks kann natuke kaldu prundi alla lükata. Aga millegipärast pani Pall tühja kannu paepõrandale maha, asis sajakvartidisel tammevaadil kummastki uurdest kinni ja tõstis selle lupsti tühjale kohale ülemisel riulil. Lihtsalt niisama. Ta kuulis, kuidas ta koolilõpetamiskuue ölaõmblus ragises. Proua Katharina hüüatas: «Oi . . .» Ja malvaasiajaja võrtsine muinasjutulõhn läks proua nelgi- ja roosilõhnaga ja ühe kauge kaasiku käärimata mödu lõhnaga segi. Proua Katharina kõndis uuesti ees ja Pall järgnes talle, triikitäis veinikann kummaski käes. Proua soengu tuulepesavari liikus taas üle võlvide ja ta punane king välgatas trepiastmeil merevaigukarva seeliku varjust. Poolel trepil pöördus Katharina äkitselt ümber. Ta seisis kaks astet Pallust kõrgemal ja oli tast nõnda isegi kübeke pikem. Ta hoidis küünalt rinna kohal ja ta silmad olid täiesti mustad ning mõlemas helendas küünlaleek, mis vabises Pallu hingamisest. Katharina astus tuhvi Pallule ligemale — ta oli temast nüüd pool pead lühem — ja pihus küünla ära. Pall püüdis vankuma kippuvas pimeduses veinikannusid otse hoida. Ta tundis, et veini loksus trepile. Ehmatuse, patutunde, uskumatuse, rõõmu ja arusaamatuse sööst pani ta käed värisema. Siis tundis ta Katharina sõrmi oma näol ja juustes, tuline küünal, see oli Katharinal veel pihus, libises üle Pallu vasaku kõrva ja Katharina tulised huuled libisesid üle Pallu hingepidava suu. Sealsamas jooksis Katharina pimeduses trepist üles ning kadus köögiukse heledaks avanevasse neli-

nurka. Kui Pall kööki jõudis, oli proua juba suurtoas ja tervitas uut külalist.

Härra Salomon Henning oli saabunud.

Pall tuli suurtuppa ja asetas veinikannud lauale. Ta ei söandanud hulgajal ajal Katharina poole vaadata. Ta võttis küll proua kõrval istet, nägi ta sõrmustega käsi — Issand Jumal, neidsamu, mis äsja... — siinsamas laua kohal lendlemas ja uuele külalisele peekrit seadmas ning kuulis ta mahedat ja rõõmsat häält, aga ainult häält ning mitte sõnu. Ja uue külalisegi võttis ta silm alles natukese aja pärast kirkule.

Härra Henning oli sakslase kohta õige ruuge peaga kolmekümneaastane mees. Tal oli pehmeõitu ümarik nägu ja taltsas ning teenistusvalmis helehall pilk, aga iseka lõikega ja natuke vingus suu. Riietuseks oli tal tagasihoidlik tumesinisest kalevist ülilokond, selle poolest asus ta kuskil Pallu ja ülejäänud seltskonna vahel ning Pallule koguni ligemal kui muile. Ja parema käe keskmine sõrm oli tal põidla poolt küljest tindine. Aga viisist, kuidas ta rääkides vasaku käe korduvalt puusa juurde õhku asetas ning alles siis pisut kobamisi puusa pani, oli näha, et ta oli harjunud teadma seal mõõka.

Härra Henning istus otse Pallu vastas ja oli doktoriga juba suurde juttu sattunud. Ja kuigi Pall nüüd jälle Katharina poole julgus vaadata ja kuigi Katharina säravad pruunid juuksed polnud Pallu näost viit vaksagi eemal, hakkas Pall pikkamööda ka härra Henningi ja doktori kõnelust tähele panema. Aeg-ajalt tõusid Katharinast ta sõormeisse soojad roosi- ja nelgilõhna puhangud. Need panid ta südame hetketi nii valjusti lööma, et ta poleks imestanud, kui peekrid ja kannud oleksid sellega kaasa tinisenud. Kuid puhangute vahel hakkas ta kuulma härra Henningi natuke tüütult rahulikku häält:

«Minu isand ütles meie härra ordumeistrile juba 6. detsembril 54. aastal, et tema arvates on Poolaga tarvis *a c c o m m o d e e r i d a*.» — «Minu isand arvab, et härra Radziwiłl on kuningriigi kõige mõjukam mees. Mitte ainult Leedumaa suurmarssal ja kuninga kantsler, vaid — ärge unustage — ka kuninganna vend.» — «Kui minu isand Lüübeki teel Klingenbergi võõrastemajas 7. juunil 53. aastal...» — «Kui minu isand tunamullu 8. aprillil Dünamündest valeriides —»

«Kuidas need kuupäevad teil meeles püsivad?» küsis doktor.

«Ma kirjutan nad alati üles.»

«Ooo... Mistarvis?»

«Ma kirjutan oma isanda tegude kroonikat.»

«Ordumeistrite kroonikad — jaa, need on olemas,» tähendas härra Clodt. «Teie oma tuleks siis esimene komtuurikroonika, mis?»

Härra Henning pistis lillelise martsipankaku oma natuke isekasse suhu ja tõmbas vilkuvad hallid silmad kissi:

«Mmm... vaevalt... Minu isand on alles nelikümmend aastat vana.»

«Nii et,» härra Beelholt venitas seda ilmse irooniaga, «nagu landsknechtid ütlevad — kell kaheksa knecht, kell kaksteist kapten —?»

Pall ei kuulnudki enam, kuidas härra Henning selle peale vastas. Sest kella mainimisel heitis ta pilgu doktori tubasele seinakellale ja nägi, et selle kisuline nool oli raskest rooma kuuest juba jupi maad seitsme poole roomanud. Aga kell seitse pandi linnaväravad kinni, ja nüüd, kus vaenlane maal, jalgväravad ka. Ning Märteni ees sõna pidada oli Pallule korruga äärmiselt tähtis. Ta pomises seltskonnale lahkumisvabanduse. Doktor noogutas naeratades: «Siis homme pärast kooli —» Ta hääli oli lahkem kui lahke, aga muutus siis äkki rõhutatult selgeks: «Ja meie

Üksnurme valitsejal on kael veel kõvasti paistes.» Proua Katharina püüdis Pallu pilgu oma kümne küünlaleegiga silmadesse ja pidas seda pikalt kinni, enne kui ta näo ära pööras, et härra Beelholtile veini kallata.

Meus oli kummargil raamatutega koormatud kirjutuspuldi kohal. Annika istus kudumisvarrastega ta vastas kolmnurksel järil. Üks ja sama küünal valgustas kummagi tööd ja vudises tuuleõhust, mis põisakna ette riputatud koeranaha tasa liikuma pani.

Nad vaatasid Pallu tulles üles ja Pallule näis, et Annika küsimus polnud pilkest päriselt prii:

«Kust see e's nüüd korraga tuli, et nad su lõunale kutsusid?»

«Noh... käisin tema palvel seal...» pomises Pall kasukat selga ajades, «... seal Üksnurmel ja...»

«Kas valitseja on rängasti tõbine?» päris Annika.

«... Noh... kael kõvasti paistes teisel...»

«Kas see on neil seal ka suur mõis?» küsis Meus.

«Noh... jah...» ühmas Pall, «või mis sa seal lumega aru saad... Aga nüüd ma lähen Märteni juurde. Nägin teda päeval ja lubasin.»

«Hm —» ühmas Meus ja tahtis pilgu uuesti raamatuisse pöörata, aga ütles ometi:

«Sul läheb ju koolis küll hästi. Ma tean. Härra Balder kiitis sind just hiljuti. Aga sul on lõpuni vähem kui pool aastat. Kas sa ei arva, et... et sina pead ka ikka õppima? *Tu quoque*, nagu härra Sum sulle ütles!»

«Küll ma jõuan...» kohmas Pall ja tahtis juba läinud olla, kui Annika hüüdis teda tagasi: «Kuule, kui sa nagunii Kalamajasse lähed — ja ööseks pead sa sinna jääma —, astuksid kodunt läbi, on ehk midagi kuulda... Isa pidi ju olema Narvast tulemas, aga nüüd...»

«Isa...? Jah. Tingimata.»

(Järgneb)

VIIMASEID LUULETÜSI

Unenägu

Mul pole ühtki rahulikku ööd.

Ma ikka jälle uitan mööda teid,
kust üle käinud võoras vallutaja,

ja võõraid laevu täis on meie reid,
ja võõraid mehi täis on meie maja,

ja taevas täis on võõraid lennukeid,
ja mitte lund või vihma sealt ei saja:

sealt sajab tuld. Suur jumal, aita meid!
Meil ometi ju elada on vaja!

Kuid kus on jumalad? Ei, pole neid!
Me roomame, et jõuda üle raja,

ent okastraat on ees ja patareid
tuld annavad me pihta kogu aja.

Siis saabub vaikus keset varemeid,
siis lõpuks enam kanonaad ei kaja.

Nüüd otsast peale! Oh, mis rõõmus leid
(Sa elad siiski, jumal halastaja!):

üks maja alles on, üks viimaseid . . .
Ja põlema siis süttib seegi maja.

Oh, millal unustan ma selle neetud aja!

Leivateenistus

Suured meistrid, keda austad,
töötoa laual lahti löödud.
Kirjud märkmed, paksud kaustad . . .
Nii sa, elukene, möödud!

Sõrmed tindised ja kõhnad
tolmund kõiteid lehitsevad.
Aknast sisse elulõhnad:
näib, et jällegi on kevad.

Vaata puid, mis jälle haljad,
kuula rentsleis vete alti!
Väljas mehed, vööni paljad,
teele kallavad asfalti.

Kuskil havi luurab ojas.
Uimastavalt lõhnab raba.
Kilin-kõlin sepikojas.
Vaba! Vaba! Vaba! Vaba!

Võimsalt haamrid rauda taovad.
Hinge tungivad need hoobid . . .
Telefon! . . . Su pildid kaovad
nagu heitund antiloobid.

Jumalaga, jumalaga,
rõõmsa elu rõkkav pidu!
Sinu koht on laua taga,
sinu töö on teha ridu.

Õhtu

Vaibunud on elu hääled,
kustunud on päeva värvid.
Miks siis mina veel ei maga?
Miks nii pingul on mu närvid?

Tormilised aastad hinge
jätsid mälestuste vahu,
väsitasi, kuid ei toonud
mulle tarkust ega rahu.

Aga rohtu kaovad kännud,
elu võtab uued vormid.
Ees on jälle uued rännud,
ees on jälle uued tormid.

Ära vahi selja taha!
Astu, astu, ära ohi!
Maha jääda sa ei taha,
maha jääda sa ei tohi.

Kasva rõõmsalt nagu rohi!

Laul kuust

Järk-järgult taevas tumeneb ja rauged argipäeva kära,
ja katustele kerkib kuu — kõik ilm on täis ta leebet sära.

Ja nukrusega meenuvad need kauged imelised öhtud,
kui täiskuu vaiksuses valguses ma kõndisin kui ära tehtud.

Ja oli täis mu vaene pea fantastilisi kujutelmi.
Kuud võlutult ma vahtisin — ma uskusin veel seda kelmi.

Neid kummalisi lugusid, mis ta mu kõrva sisse kuiskas!
Ma alles hiljem aru sain, kui alatult ta mulle luiskas.

Tuhm hiilgus lasus puude all just nagu taalri kõrval taaler.
Ma siis ei mõistnud veel, et kuu on ainult sile sildimaaler,

sest tema kauni kulla eest ei saa ju muud kui õhulosse.
Ah, hoopis rohkem hindan nüüd ma päevatööga saadud krosse.

Mind, palun, jäta rahule, sa salakaval taevakeha!
Ma parem istun öhtul toas, seal on mul targematki teha.

Ma tean, sa naerad: «Kuhu, narr, sel moel sa loodad välja jõuda?»
Ah, milleks nõnda küsida? Miks inimeselt liigset nõuda?

Miserere

Noored elu kuldsele nurmel kepslevad ja lõõritavad,
vanad aga ahju taga hapu näoga kõõritavad.

Kurjakuulutavas kooris ennustavad sünget saatust,
jorutavad misereret: «Kollanokad, ettevaatust!»

Noorest peast on lihtne käia karges kastes paljajalu.
Seni kui on hambad terved, magus on maailmavalu.

Aga ruttu möödub kevad, kolletavad palgeroosid.
Märkamatul liginevad koledad metamorfoosid.

Silme all on kanavarbad, varba otsas konnasilmad.
Baromeeter ristluis teatab — saabumas on kurjad ilmad.

Hästi alandlikuks muutub kõrk maailmaparandaja,
kui peab minema remonti, endal parandust on vaja.

Koduigatsus

Maha põlenud on maja,
kus ma ilmavalgust nägin,
kuid ei kustu kauge kaja —
madalate uste kägin.

Lapsed pidid, siis kui söödi,
ümber laua seisma püsti.
Lobisejat suule löödi,
rääkida võis siis, kui küsti.

Alandlikult suudlesime
palukest, mis maha kukkus.
Õhtul oli ruttu pime,
öösel värav seisis lukkus.

Päevad läksid hallis rodus.
Kroonuametis käis isa,
ja kui juhtus, vahel kodus
eratöoga teenis lisa.

Ema rassis toas ja õues,
kastis leiba, söötis kanu.
Aga pojalt hõõgus põues
avarama elu janu.

Kutsus mässumeeste mesti
ühiskonda läbiv lõhe.
Nii jäi maha igavesti
kalli ema leivamõhe.

Ja nüüd siin siis seisan mina,
ümber elu tuuli haistan,
mitte et just tähtis nina —
pisut siiski välja paistan.

Sõbrad on mul potentaadid,
austusväärased asjamehed,
literaadid, laureaadid,
kelle kiitust täis on lehed.

Aga keset argiaskelt,
sissisõjas elu rindel,
sageli mind rõhub raskelt,
et on kõik nii ebakindel.

See on meie aja viga.
Päris selge pole seegi,
kuivõrd ausa ametiga
oma leiba teenib keegi.

Mina näiteks söön nüüd saia,
annan tarku teoseid trükki . . .
Ah, kui saaks veel sinna majja,
suudleks lihtsat leivatükki!

* *
*

Talv viipab, ukse ees on taas ta,
saab jälle lõpule üks aasta.

Üks aasta otsa teiste reale.
Päev taganeb, öö tungib peale.

Puu kõrval raagus seisab puu.
Mis parata! Detsembrikuu!

Mis parata! Siin taeva all ju
ei ole soojust nõnda palju,

et lõppematult, aasta ringi
see suudaks soojendada hingi.

Käed külmetavad. Päike loojus.
Maailma viimne valgus, soojus

on sinu südames ja arus
nüüd nagu mesilased tarus

koos kurvalt kägeras . . . See siin
on elu viimne kaitseliin.

Ja taevas aegamööda raskub,
öö aegamööda alla laskub,

ja linnast jääb vaid tule kuma,
ja elu häältest kauge suma.

Oh üürikese elu haprus!
Oh inimlaste püha vaprus!

[1968. a. Maarjamõisa kliinikus]

Uus hommik

Lööb helendama silmapiir
ja esimene kuldne kiir

käib kivistarvul katustel,
kui kusagil üks tornikell

uut tundi lööma hakkab linnas
ja iga kellalöökk mu rinnas

just nagu uue külje pööraks,
just nagu aegamööda hõöraks

end sadamasse valge laev.
Oh virgumise rõõm ja vaev!

Löö veel ja veel! Löö kaua, kell!
Oh koidukukk! Öö hauakell!

Sel tunnil üle maise nõo,
näe, kõrgustesse vibub lõo.

Ta hõljub üle sügavike,
ja kaugel all on mulla ike.

Ja kuskil ees on rõõmsad rannad
ja kuskil mees, kel rakkus kannad.

Oh elu mõrkjas põhjapära!
Oh igavene koidusära!

*

Ma ärkan hommikul kell kuus
ja märkan, ümber kõik on uus.

On puudel seljas uhiuued
õrnrohelistes mundrikuued,

ja uus on naiste silmavaade
ja meestel uus on ilmavaade

ja uusi lippe täis on mastid
ja uusi lapsi liivakastid

ja katused täis uusi kasse . . .
Mis moel kõik panna muusikasse?

[1969. a. kevadel, pärast ajutist
tagasipöördumist ellu]

Etüüd

kski ei tea, mis temast sai. Igatahes läks ta ära ammu enne teisi. Viimati oli teda nähtud turuputkade juures.

Pärast rääkisid nad omavahel, et ta oli väga vaikne olnud.

Ta tuli hiljem. Teised kõik olid siis juba kohal. Üks tüdruk oli ära läinud.

Kui ta tuli, istus ta kõigepealt sohvale, sinna, kust tüdruk ära oli läinud. Natukese aja pärast tõusis ta ja läks põiki üle toa. Ta astus üle jalgadest, mis kaugele ette sirutatud olid, ja pomises midagi. Jalad jäid paigale. Ta jõudis puhvetkapi juurde, võttis sealt taldriku, pani mõned võileivad peale, siis kallas endale kannust kohvi ja niimoodi, ühes käes taldrik võileibadega, teises kohvitass, läks ta oma kohale tagasi. Üle väljasirutatud jalgade astudes vääratas ta käsi korraks ja kohvi loksus üle tassiääre alustaldrikule.

Ta istus kohale, pani kohvitassi põlvedele ja vasakus käes hoidis ta võileivataldrikut. Sohval istusid nad neljakesi. Teised kõik olid juba söönud. Iga kord, kui ta tassi tõstis, et rüübata, tilkus sellelt kohvi alustassile ja pritsis laiali. Tütarlaps ta kõrvalt tõusis üles, läks akna alla ja hakkas seal ühe poisiga vestlema. Arvatavasti rääkisid nad anekdoote, sest poiss naeris ja tüdruk naeris kaasa. Nad ei vaadanud tema poole.

Tema tõstis korraks pilgu ja püüdis prille käega, milles oli võileivataldrik, kõrgemale lükata. Prillid tõusidki korraks õigele kohale. Siis sõi ta edasi. Hammustas suure suuga võileiba ja rüüpas kohvi peale. Kohvi pritsis iga kord.

Laes põles kolmeharuline armatuur ja klaverinurgas kuukujuline põrandalamp.

Ta oli siis juba söönud ja kohvitass ning taldrik seisis ülestickku tühelt ta põlvedel, kui klaverit mängima hakati. Tass kukkus maha tegelikult alles siis, kui plaksutama hakati. Ta ise korjas killud ära ja viis need kööki. Terveks jäänud taldrikud ka. Ta jäi kööki võrdlemisi kauaks.

Üks tüdruk ütles: «Killud toovad õnne.» See oli tüdruk, kelle tass see oli. See pidi kööki kostma, sest uks oli vahelt lahti ja keegi teine ei rääkinud parajasti midagi.

Kui ta köögist tagasi tuli, rääkisid kõik omavahel. Ta istus endisele kohale tagasi, võttis prillid eest ja hõõrus neid korralikult viigitatud taskurätikuga. Ta hõõrus kohe tükk aega. Puhus vahetevahel klaasidele hingeõhku, hoidis neid siis natuke silmadest eemal, vaatas klaasidele siit- ja sealtpoolt küljest ning hõõrus jälle. Lõpuks pani ta prillid ette. Taskurätiku pani ta püksitaskusse tagasi.

Seinal tiksus vanaaegne kell. Siis lõi see kakskümmend neli korda piu ja pau. See kõlas nagu kabelikell. Seda oli isegi üle jutusumina selgesti kuulda. Ta kontrollis oma randmeuuri. Keeras selle vedrut vähe aega, pani kella korraks kõrva äärde ja keeras veel natuke. Siis vaatas ta ringi ja kohendas prille.

Tüdrukul oli seljas must seelik ja kärtslilla sviiter. Tal olid heledad silmad. Vist linaõie värvi, aga võib olla, et meelespeade värvi. Mõned plastkiled tehakse ka sedasama värvi. Igatahes olid nad hästi sinised. Ja juuksed olid heledad. Need olid heledaks pleegitatud, kuid nad võisid tal värvimatagi heledad olla. Niisuguste silmadega on juuksed ikka heledad. Kui tüdruk temast mööda läks, vaatas ta talle otsa. Ainult korraks. Tüdruk mõtles parajasti, kas klosett on köögist läbi minna või pääseb sinna esikust. Tüdrukul oli kiire.

Tema tõmbas oma jalad kähku endale veel lähemale ja pomises midagi. Tüdruk ei kuulnud seda enam. Ta oli juba esikusse jõudnud.

Mustal klaveril oli väike roospunane linik ja sellel vaas roheline asparaaguseoksaga. Kui klaverit mängima hakati, värises oksakene. Vastu valget oli see selgesti nähtav. Klaverimängija ei pannud seda tähele. Ta vaatas kaugusesse. Mõnikord vaatas ta ka tüdrukule, kes istus klaveri taga nurgas. Sellel tüdrukul olid tumedad silmad. Kuutaoline valgus peegeldus neis. Tal oli medaljon kaelas ja ta oli täiesti värvimata. Isegi suu oli punatamata.

Seal oli veel kaks tüdrukut. Aga neil mõlemal olid juuksed värvitud. Ühel kastanpruuniks ja teisel punaseks. Punapeal oli suur kaelaväljalõige, nii et rindadevaheline vagu paistis üsna pikalt. Aga kastankal rippusid kõrvarõngad peaaegu õlgadeni.

Kõige ilusam oli poiss, kes klaverit mängis.

Kui linalakk tagasi tuli, läks ta teiselt poolt klaverit ja istus kastanka kõrvale. Ta kohendas oma kaelust ja õiendas juukseid. Tema teisel pool istus nüüd poiss, kes palju rääkis. Ta rääkis hipodroomist ja Monte Carlost. Ilmselt oli tal palju teadmisi. Iga kord, kui keegi millestki juttu alustas, lõi ta kaasa. Temalt sai informatsiooni. Praegu ta ei rääkinud. Keegi ei rääkinud. Kõik kuulasid klaverit. Tüdrukute näod olid hingestatud seades. Asparaaguseoks klaveril hüples.

Kui klaverimängija lõpetas, plaksutasid tüdrukud kõvasti. Eriti tüdruk medaljoniga. Siis tegi poiss, kes tohutult palju teadis, ettepaneku tantsida. Ta oli maki kaasa tirinud ja tal oli jube häid võtteid. Teised aplodeerisid selle ettepaneku peale. Poisid ka.

Toolid tõsteti esikusse ja kööki ning veel mõned asjad, mida tõsta sai. Klaver nihutati täiesti vastu seinu. Keskele jäi nüüd lapikene vaba ruumi.

Siis nad tantsisid. Poiss, kes klaverit mänginud oli, läks ja istus medaljoniga tüdruku juurde. Poiss võttis medaljoni oma pikkade sõrmede vahele ja kõlgutas seda. Oli näha, et ta midagi rääkis, tüdruk vastas ka, aga kuulda ei olnud midagi. Makk üürgas ja teised tantsisid. Poisse oli nii palju, et kõik tüdrukud said tantsida.

Laetuli vilkus natuke. Siis üks poiss, kes parajasti oma tüdrukuga seinakontaktist mööda tantsis, sirutas käe ja kustutas laetule. Sel pistil oli sõrmus väikeses sõrmes. Punase kiviga sõrmus.

Toas oli palav. Seinal oli Viiralti kaamel. See ajas hambad irevile, aga rohkem ta midagi ei teinud.

Siis helises telefon. Algul ei võtnud keegi seda vastu. Telefon andis mitu korda signaali. Blond tüdruk siniste silmadega sirutas käe, aga poiss, kellega ta tantsis, ei lasknud teda toru võtta. Ta sosistas midagi tüdrukule kõrva. Tüdruk naeris. Kõvemini kui ennist akna all. Ta ajas pea selga ja naeris. Tal olid terved hambad, ilma plommideta. Poiss ütles veel midagi. Tüdruk naeris veel kõvemini.

Telefon helises ikka veel.

Siis tõsis klaverimängija nurgast, läks telefoni juurde, tõstis koraks toru hargilt ning pani jälle tagasi. Enam telefon ei helisenud.

Seejärel läks klaverimängija poiss oma endisele kohale tagasi. Tüdruk medaljoniga oli medaljoni vahepeal kaelusest sisse pistnud. Poiss ütles talle midagi. Tüdruk raputas pead. See oli tüdruk, kes kildudest õnne lootis. Ta raputas veel kord pead, ilma et poiss enam midagi oleks ütelnud.

Blond tüdruk pahvatas uuesti naerma.

Medaljoniga tüdruk tõstis silmad üles ja pani just sel hetkel tähele, et sohvanurk oli tühi. Ta ütles seda teistele. Keegi polnud tähele pannud, millal ta kadunud oli. Vahetati mõni lause tema kohta. Üks tüdrukutest ütles kõige tähtsama: «Küll sel jumbul oli naljakas lips.»

Onomatopocetiline muinasjutt

Pühendatud Poeedile

Kill-köll kukuvad pisarad kuningatütre silmist kuldsele liivale.

Kill-köll.

Kuuled, kanneldaja, mitte dlinn-dlinn.

Liiv on kuldne ja kuningatütar nutab.

Kill-köll.

Aga karjapoiss lahendab kolme maailmamõistatust.

Kill-köll kukuvad pisarad kuldsele liivale . . .

Kripp-krõpp langevad okkad roosigirlandidelt kuningaemanda akna all, kui aeg neidpidi üles ronib.

Kripp-krõpp kukuvad okkad ja pudenevad kroonlehed marmoralsele.

Kuningaemand ärkab alles vanaduse esimesel päeval.

Kripp-krõpp . . .

Kuuled sa, kanneldaja, mitte dlinn-dlinn.

Aga karjapoiss lahendab kolme maailmamõistatust.

Kill-köll kukuvad kuningatütre pisarad . . .

Kriiks-krääks teevad troonivedrud vana kuninga istumise all ja kuningas kõhatab kõvasti. Õukondlased kukuvad kaasa kõhima.

Kuuled sa, kanneldaja, vedrude kriiksumist või ustavate meeste kõha?

Ainult mitte dlinn-dlinn pole see.

Aga karjapoiss lahendab kolme maailmamõistatust.

Kill-köll kukuvad pisarad.

Kripp-krõpp.

Kriiks!

Kill-köll . . .

Tam-tamm, tam-ta-ra-ra-ramm tuleb kuningapoeg tandrilt tagasi.

Ta purpursed tooga tohutu saba lohiseb laialt mööda maad.

Kuningaemand ruttab pojale vastu, hõbelinik juustel.

Õukondlased hoiavad hinge kinni.

Tam-tamm, tam-ta-ra-ra-ramm astub noor kuningas.

Kuuled sa, kanneldaja, mitte dlinn-dlinn.

Pisarad kukuvad . . .

Aga karjapoiss lahendab kolme maailmamõistatust:

Kuidas hoida kuningaemanda und?

Mida võtta ette vedrudega vanas troonipolstris?

Ja punase hõlsti probleem.

p i s a r a d

Karjapoiss, kunas sa kuningatütre kätte saad?

Mütsti kukub märg liiv kaanele.

Mütsti!

Kuuled sa, kanneldaja, troonitrepi alumisest astmest allpool, kuningaemanda kuuepalistusest kõvasti madalamal. Kuuled sa, kuldsete liivade laulik?

Kuuled, ühekäeline?

P l õ n n!

Neli sonetti

*

Päev kerkib üha, silmab metsatukka,
näeb algul latvu, hiljem juuri ka,
näeb aina rohkem iga tuuriga,
aos paistab ühte, ehas teise nukka.

Nii nagu päike uurib metsatukka,
nii mitmest tahust elu uuri sa.
Kui latvu vaatad, vaata juuri ka,
nüüd tõene näib, mis kord sai mõistet hukka.

Sa hämmeldud aspektipaljusest.
Su kasvutungist, mõtte haljusest
saab rõõmu külmumata allikas.

Kord esiema kombel mõistad elu.
A-st peale algab oma õpiskelu
su lapselaps, su millimallikas.

*

Kes head ja tublid ja askeetlikud,
need vabatahtsi paljust jäävad ilma,
küll patupõlgamises veetlikud,
kuid pisendavad ääretu maailma.

On kasinus ja kainus reetlikud
ning vanas põlves märjaks teevad silma:
ei mõõda kirgesid askeetlikud,
nad merepõhja elamustest ilma.

Kes ainult heaks ja halvaks jagab elu nähted,
kel elu hindamaks koolmeistri lähted,
see justkui vaataks mustavalget filmi.

Läeb lootusetult kaotsi värvirikkus
ja tuhmid toonid väsitavad silmi.
Siit pärineb ehk pahur närvilikkus.

*

See kaunis tund on taeva kingitus.
Veel magab mesilind, tal suiras koon.
Aovaikusel on teatav tingitus —
õhk võngub, heliseb kui kammerton.

Näe, silmapiiris sirges, ringitus
ööhämused laienemas roosa joon,
sest õhetus saab, edev mingitus,
kui pruudi palg, kui verev siidimoon.

Pea sisask laksutab lehtmetsa kastes,
üks ärev kutse lõkkab inimlastes,
üks ärev aimus, hoolsalt peidus hoitu.

Kui tahad kaasa, tule, vaikselt hüüa,
mul aknad pärani, uks otse koitu,
pikk päev saab priisata ja lulli lüüa.

*

Üks mõte minus umiseb kui parm,
et olev hetk on püsiv ühe hetke.
Saab igatsusest mälestuse sarm,
kord lõpus on, kes alustanud retke.

Kui usute, mis ikka, ennast petke,
et igavesti kestab õnn või arm.
On aja vool ühtpidine ja karm
ja olevik — see kestab ainult hetke.

Kui tahad, möirga, tahad, lõdvalt lesi,
aeg voolab läbi sõrmede kui vesi,
mis aitaks meeletus, mis aitaks nutt.

Sa aja laineil püsid ühe hetke,
teed aja turjal kaasa väikse retke,
see kaunis on kui elu muinasjutt.

Talvine tervitus

Tõesti, veel pole talviti lume all ruttu.
Väikse sorinaga
sosistab aga
jääuuretest muhedat juttu,
nõriseb vaevu
nagu pange praost kaevu.
Nõnda külm köidab rangeima raevu.
Tere!
Tasakesi
vulisev vesi.
Räästastel hanged,
nurmedel hanged,
samas rajalgi hangesse langed.
Aga raja pervel
jäljekirjadest tervel
laiad lumevahused vaibad
endast tõstavad tõmmud
kuivanud peerulõmmud,
karuohaka mullused laibad,
täis talviseid õisi!
Härmaläikeses
silmapiirile vajuvas päikeses
ei need üksinda värvides kiiska
nagu tuhat tardunud piiska.
Neid kohevaid põisi
pingutab pungi muusika,
mis vallandub viuksudes
heledais piuksudes,
pannes tantsima kuusiku.
Tere!
Tervitan sind,
ohakalind!

Panta rhei

Kõik piisad ja pisarad
haihtuvad päikesepaistesse auruna.
Hõljuvad, tõusevad, jahtuvad
ülessehüppes.

Tardunult pilvede rüpes
 langevad tilkades
 taas.
 Maas
 väherdes kaljude pragudes,
 kivide vahel,
 mätaste mulkudes
 teostub kohtumisnaas
 voogavas jões.
 Kõik liikuv ja voolav
 end uuendab hoovustes,
 reostub ja puhastub,
 koondub ja kaob.
 Vaid niiviisi olekuis
 teostub ja õigustub
 mööduvais kujundeis
 taganev kaos.
 Kes määrab,
 mis püsivam?
 Keha või kehatus,
 kujund või vormitus,
 liitsus või laos?
 Kuid igas süsteemis
 end nii ainult avastad —
 üks ühte leides
 või üksteisest paos.

Looduskaitseline eeleegia noorele haavale

Oled pagana õnnetult, haavake noor,
 oma elu eest astunud sõtta.
 Karjarajal, kus veiste ja karjuste voor
 igalt teeäärsest tahab vaid võtta.

Lehma alati näljane, ilatsev suu
 söönud võrsed ja paremad lehed,
 ladva katkunud karjased — seegi ju puu,
 mida murravad võrsuvad mehed.

Tüvve vermeid on voolinud hulguste jõuk,
 lambad jäänud maltsa ja koore,
 viimse lehegi roodanud hiline tõuk —
 nõnda leian su, tõusva ja noore!

Õõtsud sügise rõskuses, üksik ja nõrk,
 murtud oksad kui leinavad lipud.
 Otsas lehtede värina vallatus hõrk,
 viidud võrsete sirguvad tipud.

On neid sõnnikus, mudas ja lompide reas,
oled andnud, kuid saanud nii vähe,
kuna kasvasid sõdades röövlite seas,
kes ju võtmata ära ei lähe.

Kallis karjamaa rüüstatud, taunitud poeg,
lähed paljana talvele vastu,
aga juured on maas, selles ustavas toes,
ilma milleta sammu ei astu.

Tulles kevadel jällegi, tean, et sa taas
oled vaigustes pungades, elus.
Oled Tuulemaa poeg, oled juurtega maas,
oled armas kui sõber põlus.

* * *

Kuidas elaksid
puusärgita elu,
lõdisevat kividealust
murukamara mullasel poolel,
olemata olles,
aru ärkvel, mõtted mõeldavad,
suu söömatu, sõnatu,
mulla mustavad silmad,
kruus kulmuldel, sõmer sarnadel,
kukal kivisse magamas,

kuigi mõistad ja tead:
kuskil kõrgel päikesepaiste,
samblased kiviaiad, kadakad,
kellade kumin valges tornis,
lagedad rannad, adrujoomed,
kaugemeelsed kohinad?

Lumepall

Õrnad käed mätsisid värvu lumme,
pitsitasid lund pugu ja varvaste ümber.
Mis aitas linnu abitu lödin?

Tüürsuled jäässe tardusid —
paigalepandu tüüri ei vaja.
Kaenlasulgedes sulas lumi.
Külm litsus laud silmadele.
Oli pime.

Tuksus keha tuksumisruumi.
Hingitses eluaimuke lumes.
Varblane on visa,
külm teda ei kustutanud,
kuni pääses lumepall veerema,
veereb tema, veereb kiiremini ja
potsatab pooleks:
vaba!

Hobuselasengu isuäratav aur,
pöörlemisest purjus, tuigub varblane,
juba ta jaluli soojas söögis,
pugutäitmise tõsidust täis.

Vaikus

Tõrust tammeks ja tammest tõrreks,
puumahlatu puu laudade peale
põrkuvad päeva rutulised kärad,
rabiseb tõtlik põrin lõpmata.

Vaikiva hetke viibimine.

Trummeldab põhjale mürtsuv märul,
laudade läbi kõlab kõrvadesse,
kukub kõmin mu enese peale,
mu tõrrealuse üksipäini põrgusse.

Vaikuseviivu saabumine,
sest mürast lahti murdun ma ise,
must mööda võlvuvad kõrged kajad,
kaardub kõiksusse otsatu ruum —
selles hetkes on vaikuse tulemine,
osadusrõõmu ilmlõpmata ime.

Kindad hauakaevajale

Jutustus

1

«Kui see kestab veel ühe nädala, siis oleme läbi,» ütles Puna-pea haigutades ja heitis seljakoti palukavartest roheta-vale maale. See oli tõsi ja polnud kah, teadsime seda hästi. Taganemine oli meid lihtsalt masinateks muutnud, mis käivitati ja käisid, ilma et nad ise sellest enam tead-likud oleksid olnud. Tundus, et me üsna pea jääme seisma kütuse või millegi muu sama olulise puudusel, aga ühteagu oli selge, et me ei jää — me käime edasi, taganeme, marsime, kui vaja, isegi sõdime, ja nii kestab see seni, kuni kõrgem ettenägelikkus meie jaoks mingi muu ülesande leiab.

Jagu pildus seljakotid maha, istus, haigutas ühest suust nagu Puna-pea ja laskus seljakile. Keegi ei lausunud sõnagi, kõik oli nagunii ilmne.

Pääsuke vaatas tahapoole ja kehitas loiult õlgu. Ka selle žesti mõte oli ilmne — kedagi valvesse panna polnud mõtet. Armee taganes laial rindel, postid olid väljas ka ilma meieta, ootamatused olid praktiliselt välistatud. Kõik, mis meile üle jäi, oli magada — sülitades sõjale, ohule, homsele päevale.

Kriimsilm otsis taskust murdunud sigareti ja pani põlema. Tuule-õhk kandis suitsu meist üle, hingasime seda sisse ja vaikisime.

Lampjalg võttis sääriku jalast ja uuris tigidalt rakku, mille halvasti mähitud jalarätt oli tekitanud.

Naljahammas lebas selili ja imes rohukört, tema imesinised silmad olid taeva poole pööratud ja ta näis aru pidavat, kas öelda midagi või ei.

Mogrimärt soris seljakotis ja saatis aeg-ajalt luuravaid pilke teiste suunas: tal oli hirm, et kui ta magama jääb, näppab keegi kotist jälle mõne paki suitsu, nagu seda paar korda juba oli juhtunud. Näpati põhi-mõtteliselt, sest Mogrimärt ei suitsetanud, korjas ihnelt sigarete ning müüs neid vahetevahel hingehinna eest.

Pessimist silmitses ümbrust ja urises nagu harilikult, et jälle on meie üksus osanud peatuseks selle kõige niruma koha välja otsida. Teda ei pannud keegi tähele, aga ta porises edasi ja sonkis kontsaga liiva-segust mulda.

Kangelane oli end paljajalu võtnud, ta seadis säärikud hoolega sääri-pidi kokku ja pani pea alla, seljakotti osavasti saapalabade vahele sobi-tades. Ka mütsi oli ta ära võtnud, tema hõredavõitu heledad juuksed ripnesid higiste salkudena laubal ja oimukohtadel.

Jaoulem, kellele me polnud osanudki mingit muud nime anda, tegi puu taha asja ja vaatas siis kulme kortsutades ringi, ilmselt pidas ta vajalikuks oma erandlikku seisundit rõhutada. Olukord oleks tinginud

mingi korralduse andmist, aga ühtki mõistlikku korraldust polnud, ja lõpuks istus ka tema tüdinult maha, sellega mõista andes, et tal meile mingeid pretensioone pole.

Mis puutub minusse, siis lamasin algusest saadik maas, hoidudes teadlikult ühegi üleauruse liigutuse tegemisest. Mu õlg valutas kergelt, seljakott oli ikkagi liiga raske, kuigi ma olin teda südametunnistuse piirides viimase võimaluseni kergendanud.

Tähesõitja puudumist pani esimesena tähele Lampjalg. Peatumisest oli möödunud juba kümmekond minutit ja tema avastus oli seetõttu nii üllatav, et ta vastu tahtmist hüüatas. Kergitasime pead. Ta vaatas veel kord kõik üle ja küsis siis naiivse lapsehäälega:

«Kus ta siis on?»

Jaõülem ajas end istukile ja silmitses kõiki karmilt. Ühe mehe puudumine riivas eeskätt teda, see oli ühest küljest fakt, ja teiselt poolt nii totralt võimatu, et ta ei uskunud oma silmi.

Mõtlesime kõik otsekohe sellele, millal me Tähesõitjat viimati nägime, ja igaüks väljendas erinevat seisukohta. Sel polnud mingit tähtsust, oluline oli, et teda juba tükk aega keegi ei mäletanud.

«Mis jamps see on,» ütles Jaõülem ja tõusis püsti. «Sai kuskil pihta või?»

Pihtasaamine polnud loogiline, keegi oleks märganud. Pealegi oli meil täna vedanud, meie lõiku polnud vaenlase kahurid ja kergerelvad nuhelnud.

Karjuda polnud mõtet, liiati ei tohtinudki seda teha. Jaõülem vanus, tõmbas rihma peale ja läks sõna lausumata tuldud teed tagasi. Keegi oleks pidanud teda saatma, aga ükski mees ei liigutanud. Selle käigu mõttetus oli kõigile selge — kaugele ei saa nagunii minna, ja polnud põhjust arvata, et Tähesõitja lihtsalt ulakusest oleks mõniseda sammu vaenlasele lähemal puhkama heitnud kui meie.

Unerahu oli häiritud, pead kerkisid ja jäidki püsti. Otsisime suitsu, ajasime end istukile.

«Eksis ära,» arvas Kriimsilm ja sülitas.

«Tema?» küsis Pessimist põlglikult.

«Kuhu ta siis sai?»

Jaõülem ei jäänudki kauaks, juba paistis ta prillistatud nägu puude vahelt.

«Pole,» ütles ta lühidalt ja jäi jalad harkis seisma. «Mis jamps see on?»

Sündmuse tähtsus hakkas pikkamisi meie teadvusse jõudma. Et Tähesõitja kadunuks jääkski, see tundus kõigile absurdseks, seda suurem oli pahameel lühikese puhkeaja rikkumise pärast. Kõiki vaevas uni, samal ajal oli nagu sündsusetu magama jääda, kui üks su kõige lähedasematest seltsimeestest võib-olla kusagil surmaga heitleb. Seda viimast võimalust ei võtnud siiski keegi meist tõsiselt. Üldise hoiaku avaldas Naljahammast:

«Seikleb kusagil ja tuleb välja. Küll te näete. Inimene ei saa ju lihtsalt kaotsi minna, ega ta nõõpnõel ole.»

Kõik urisesisid nõusolevalt, see kontseptsioon näis nagu andvat õiguse uuesti selili vajuda ja suigatada.

Pessimist hakkas peaaegu momentaanselt norskama, temaga ühines peagi Mogrimärt. Sulgesin silmad ja püüdsin mõtted välja lülitada. Sellest ei tulnud midagi, Tähesõitja ei lasknud ennast maha raputada.

Kuhu ta sai?

Mäletasin korraga selgesti, et hommikul oli ta veel meiega. Kogu öö oli kulunud võsas ja rügas ekslemisele, koidu ajaks jõudsime maha-jäetud tallu. Terve pataljon oli selle öise rännaku kestel lootusetult sassi läinud, virgatsid jooksid ringi ja püüdsid vihaste ohvitseride kisa saatel olukorrast mingit pilti luua. Meid see ei puudutanud, läksime tallu sisse ja vaatasime seal ringi. Elanikud olid evakueerunud ilmselt viimasel minutil, toad jätsid nii hubase ja elusa mulje, et ma sala-mahti puudutasin pliidile jäetud panni — mulle tundus, et ta peab olema veel soe.

Siis mäletasingi Tähesõitjat: ta tuli sahvrist ja hoidis käes pohla-moosi purki, seda hoolega tühjendades. Ma ei pannud temas midagi erilist tähele, igatahes ei sarnanenud ta mehega, kes mõni tund hiljem jäljetult kaduma läheb.

Edasi puudusid temast pisimadki mälestused. Nähtavasti oli ta seal-samas meist eraldunud. Aga ei — kui me edasi liikuma hakkasime, olid kõik kohal, selle peale, kinnitas Jaoülem, võivat vanduda. See oleks hõlpsasti võinud ka vaelevandeks kujuneda, aga vastuvaidlemine või tema kinnituse pisimagi kahtluse alla seadmine oleks osutunud otse-seks kallaletungiks tema autoriteedile, ja seda me ei tahtnud. Jupi-jumal on väike jumal, aga ikkagi jumal, ja jumalate haavamine teeb ikkagi ainult suurelikule endale kahju.

Nüüsi leppisime vaikides tema väitega, ise aga mõtlesime kahtlustavalt, et keegi oleks teda ometi pidanud nägema. Tähesõitja, kes muide oma eelmises elus kuskil rahulikus maailmas — mille olemasolu meile pärast tinast ja tulest põrgut kaunis absurdseks paistis — töö-poolsest tähesõitjast oli olnud ja kunagi isegi Monte Carlo rallist osa võtnud, polnud mees, kes kergesti kahe silma vahele jääb. Teda ei armastatud eriti, peamiselt tema suure jutu pärast, mis isa talust või noo-ruse kallimatest alates jõudis imelikul viisil alati juba paari lausega sellele teele, millel ta ilmsi ja unes elas — Monte Carlosse viivale šosseele. Ent kui ma ütlen, teda ei armastatud, siis ei tule sellest järeldada, et ta ei sobinud meie väikesse ühiskonda nagu teisedki. Ta oli nagu paljulapselise perekonna kirstunael, aga kui mõni võõras teda ründas, läks jagu herilasepesana kihama ja tormas selle võõra kallale.

Nüüd oli ta järsku kadunud, ja jagu tundis end solvatuna, et temalt oli röövitud keegi, kes niisama orgaaniliselt kuulus jao juurde kui relv, mis talle välja oli antud.

«Peab ette kandma,» ütles Jaoülem ja vaatas meist mööda. Ta ei eksinud, kõik hakkasid kohe urisema. Ettekandmise vajadusest said kõik aru, aga see sõna ise lõhnas millegi madala, ebameeldiva ja ebaseltsimeheliku järgi.

«Ilmub lagedale, on pahandust kui palju,» lausus Punapea õpetlikult.

«Aga kui ei ilmu?»

«Siga, ausõna siga,» konstateeris Kriimsilm vihaga.

«Sai mõne autoloksu kätte, läks naabrite juurde rallit sõitma.»

«Langes mõne peitupugenud kaunitari otsa.»

«Teeb kuskil vaikselt soomust.»

Arvamused olid mitmekesised, aga tundsime kõik, et ükski neist ei pea paika. Et ta pihta oleks saanud, selle võimaluse võtsime veel kord läbi ja jätsime taas sinnapaika. Võimatu. Kuude jooksul polnud keegi meist pihta saanud, miks pidi siis tema nüüd saama? Ja kus?

«Ootame nii kaua, kui meid siit minema aetakse,» otsustas Jaoülem.

«Kui ta seniks välja pole tulnud...»

Keegi ei vastanud, sest võimalikest tundmustest hoolimata tuli tunnistada Jaoulema õigsust.

«Magama. Ja kohe,» kamandas Jaoulem. «Kurat teab, palju meil täna veel trampida tuleb.»

Jäime peaaegu kohe magama, Tähesõitja saatus unus. Kui meid üles hüüti, olid varjud juba üsna pikad ja mehed lõdisesid kergelt õhtujahedusest. Kõik vaatasid sõna lausumata ringi ja veendusid — Tähesõitjat polnud. Pilgud kerkisid luuravalt Jaoulemale, ta tegi ebamäärase žesti ja viskas automaadi õlale.

«Kandsin ette,» ütles ta lühidalt. «Arvati, et ehk eksis mõne teise üksuse juurde ära, lubati järele kuulata.»

Kiskusime säärikud nohisedes jalga, korjasime oma asjad kokku ja jäime tummalt liikumiskäsku ootama. Kuskil metsa taga või selle sees kõmises, isegi ilmakaart oli võimatu selgeks teha. Näis siiski, et me oleme seekord sattunud kuhugi kaugemale tiivale, mida vaenlane ei pidanud otstarbekaks rünnata.

«Neljateistkümnes pataljoni jäi hommikul rõngasse ja peksti puruks,» teatas Jaoulem asjalikul toonil. «Staabis räägiti.»

Kuulatasime taas kõminat ja tundsimet salajast rahulolu. Kõmin rääkis sellest, et kuskil tagapool on ikkagi front, on konkreetne piir omade ja võõraste vahel, millest siinpool võib enam-vähem julge olla. Kui ümberringi valitses vaikus, kerkis võimaliku ümberhaaratuse pelgus kohe südamesse.

«Ehk...» alustas Kangelane ja vaikis kohe. Kõik teadsid vaistlikult, mida ta tahtis öelda, ja mõistsid koos temaga, et see ei pea paika. Neljateistkümne hülka ei saanud Tähesõitja kuidagi sattuda, neljateistkümnes oli meist liiga kaugel.

Samas tuli marsikäsk ja me läksime liikvele.

Metsaalune oli kuiv ja kõva ja lõhnas mingite marjade järgi, millele me ei osanud nime anda. Tõenäoliselt oli see paljude lõhnade segu, mis mingi totra koondina meieni jõudis, segu looduse ja inimese ja sõja lõhnadest. Hommikupoolikul olime sammunud ahelikus, nüüd käsutas Jaoulem meid enda järel haneritta, ja see oli kenasti rahustav — lahingkontakti polnud järelikult oodata.

Jagu läks, tema viimase mehena läksin mina, ja mu mõtted tegelesid ees astuvate kaaslastega.

Kangelane kõndis otse minu eel. Ta oli jässakas maapoiss, kes õieti millegagi silma ei paistnud. Kangelaseks hakati teda hüüdma siis, kui me mingis ropult segitambitud maastikus ootamatult oma üksusest äraeksinud vaenlase automaaturile sattusime ja selle meeletliku tule all paar minutit nagu siud mätaste vahel maas lamasime. Automaatur tulistas huupi meie suunas, ta ei tabanud kedagi, aga puuoksalt rikõõseti võtnud kuul vopsatas Kangelase ette maasse ja lõi tal silmad mulda täis.

«No kurat,» ütles Kangelane ja kargas äkki püsti. Me karjusime paaniliselt, et ta maha heidaks, aga pime viha oli tugevam — ta jooksis otsejoones puu taha varjuva mehe peale. Ilmselt kohkus viimane mitte vähem kui meie, ta rabistas paar ekslevat valangut Kangelasest mööda ja pani ootamatult jooksu. Kangelane oli visam, jõudis talle järele ja paiskas ta maha.

Nii viisi sai meie jagu oma esimese vangiga, staabis patsutati Kangelasele õlale ja mõni aeg hiljem riputati talle rinda medal. Sellest ajast peale hakkas Jaoulem teda vaikselt vihkama, suutmata endale andes-

tada, et ta ise üles ei olnud karanud ega alluvat ennetanud. Kangelane ise ei näidanud pärast seda juhtumit üles mingit erilist vaprust ega initsiatiivi, aga Kangelaseks ta jäi, ja meil kõigil oli tunne, et küllap ta meid taas välja aitab, kui asi palavaks peaks minema.

Kriimsilm oli pealinna kraade, tema nägu ehtisid paljude tänava-lahingute armid, mis talle ka nime andsid. Kasvult kidur ja visa, jät-tis ta inimese mulje, kes mingi kroonilise haiguse käes põeb ja seda suurepäraselt varjata oskab. Sõja kui niisuguse vastu polnud tal ise-enesest midagi, ta ei toppinud end ette, aga ei hoidnud ka kunagi taha-poole, ja kui keegi end hetkeks unustas ning hirmunud liigutuse tegi, viskas Kriimsilm talle põlastava pilgu. Tema loosungiks oli liiter, lits ja lõõtsapill, ja vahest ainult nende oluliste reaalide puudumine hää-lestas ta mõnikord sõja vastu, eriti niisuguse, kus aina taganeti.

Pessimist marssis Kriimsilma ja Punapea vahel, ta oli endale kepi murdnud ja astus kui alpinist. Tema oli see perekonnaliige, kes iialgi kuskil silma ei torka. Loomult sõnakehv, piirdus ta kõigis olukordades peamiselt ainsa südamest tuleva fraasiga: «Nagunii läheb kõik persse.» Teadsime, et tal on kõrgem haridus, et ta töötas kuskil kooliõpetajana, ja seetõttu oli ainukeseks tähelepanuväärseks ebakõlaks tema juures komme ohjeldamatult ropendada.

Haritud inimeste hulka kuulus ka Pääsuke, kes selle nime saigi oma kõrgelennuliste sõnade pärast. Tundus imena, kuidas ta oskas oma mundri lakkamatult puhta hoida, samal ajal kui meie sageli porist nõretasime — tõsi, mõnikord oma räpasust meelega rõhutades nagu mingiks vastukaaluks asjadele, millele keegi meist poleks osanud sel-get nime anda. Ta oli pikk ja rühikas, nagu loodud ohvitseriks, ja algul imestasime kõik, et ta lihtsõduri vormi kandis. Kiire väljaõppe ajal juhtus nii mõnigi kord, et Pääsuke väärikal sammul üle hämara õppe-platsi astudes oli sunnitud vastu võtma tervitusi, mis lähemale jõudes ebamääraseks žestiks muutusid ja vandesõnade rägasse kustusid.

Sõda Pääsuke vihkas ja jumaldas. Ta oli meist kõige tugevama patriootilise laenguga sõdur, ta ei väsinud sellest rääkimast ja oli väimustusest ning osalt muidugi ka jubedusest värisedes valmis end alati **ohverdama**, kui selleks vajadus peaks kerkima. Õnneks polnud seda seni kerkinud. Pääsukese kõrge kogu varjas paiguti Mogrimärdi, selle omal ajal inglise laevades sõitnud meremehe, kel oli seiklusfilmidest tuttav kirvenägu ja laevamehe kohta imekspandavalt kitsi ning ahne hing. Ta mängis meelsasti kaarte; et ihnsus temas segunes võrratu kohtlusega, siis kaotas ta peaaegu alati ja kommenteeris seda ragiseva soolase-vee-vandega: «Sa inglis kurat!...»

Punapea, kes tema ees vana sõduri pealtnäha väsinud, ent tegelikult lihtsalt ökonoomse ja harjunud sammuga läbi metsa läks, oli meile kõigile omamoodi autoriteediks. Ta polnud enam noor, ta oli kaasa teinud ka eelmises sõjas ja peas juba parajal määral halli, kuigi tal aastaid oli ainult nelikümmend. Sõtta oli ta astunud vabatahtlikult kohe esimestel päevadel ja sõdis nii, nagu arvatavasti peab sõdima — külmalt, kaalutletult, visalt ja oma eesmärkidest teadlikult. Kui kuskil peatuti, kogunesid mehed nagu iseenesest tema kui keskpunkti ümber, ja ta oskas alati endale valida koha, mis seda kogunemist suurepäraselt võimaldas.

Siis jäi veel Lampjalg, see hädavares. Lampjalgu tal polnud, ja ometi sobis see nimi talle eksimatult. Öppelaagris avastati tal korraga teldri kõnnak, ja see sai ohvitseride ja jupijumalate lipunaljaks. Vana

tuntud «heinad-õled, heinad-õled» lasti pidulikult käiku ja vaene Lampjalg kannatas vaikides teiste irvitusi. Võimalik, et teda lõpuks oleks õnnestunud sellest maneerist vöörutada, ent sündmused nõudsid väeosa rindele paiskamist ja staabis otsustati täiesti loogiliselt, et lahinguolukorras on kauniste ükskõik, kas mees sirutab vaenlase poole parema käe ja jala korruga või teeb seda kordamööda. Muide, sellel polnud mingit vahet ka nüüd, kus me käsi ja jalgu vaenlasest kaugemale liigutasime. Pisut omamoodi kõnnak oli tal siiski ka peale nende teldriomaduste, ja alles mõni kuu hiljem sain seda teada — ta tunnistas mulle ühel intiimsel jutuaJamisel, et oli nooruses varbad sissepoole käinud, seetõttu tüdrukute naerualuseks saanud ja siis tohutu vaeva ning enesekontrolliga selle välja harjutanud. Kuna kõigil õnnetuil Neitsi tähtkuju all sündinuil on loomupäraselt x-jalad, mis ka tolle partliku käimisviisi tingib, siis muudab iga loomuvastane treening nende kõnnaku paratamatult ebaloogiliseks, ja seda ta ka Lampjala puhul oli. Muidu oli ta oma hädavareslikkusest hoolimata tubli seltsimees ja natuke sentimentaalne. Eraelus pidas ta kuskil tehases raamatuid.

Meie rea lõpetas või õigemini avas Jaoulem. Pikk ja vintske, naljasooneta, jonnakalt järjekindel ja ebaloomulikult hell mees. See veider vastuolu temas lähendas teda meile, kes me muidu ehk märksa tõrksamad oleksime olnud. Aga näha, kuidas ta äkki kummardus ja mingi ussikesse teelt kõrvale tõstis või hoolikalt hoidus jalga lilleõiele panemast, oli omamoodi liigutav ning soe. Ta oli meist ainus kaadrisõdur, üks vähestest, kes oma jaoga õppelaagrist rindele tuli. Kui temas miski absoluutselt puudus, siis oli see argus, hirm, ja kahtlemata on see sõjas parimaks soovitusel igale ülemusele.

Nii me siis marssisime. Kahurimürin tugevnes puhuti, metsaalune kaja laskis seda kuulda kord vasakult, kord paremalt, ja me kujutlesime vaikides, kuidas vaenlase esialgu täiesti ülekaalukad jõud meist kas vasemalt või paremalt mööda lähevad, meid pikkamisi enda taha jätaavad, ümber haaravad ja lõpuks pihtide vahele võtavad. See polnud kuigi meeliülendav väljavaade, aga seda mõtteist kõrvaldada polnud võimalik. Seepärast ohkasime kõik kergendatult, kui vastu lähenevat ööd ees hakkasid tumendama arvukad hooned, eestpoolt tuli suust suhu edasiantav teade, et oleme jõudnud suurde külla, mis koos paari teise naabruse oleva asulaga moodustab nagu omamoodi improviseeritud kaitseliini, ja et siia jääme arvatavasti mõneks ajaks pidama.

Läksime läbi hämara küla, siin-seal välgatasid tikutuled, kostis enne meid majutuskohtadesse saabunud üksuste jutukõmin ja askeldamine. Küla oli pikk ja venis kahel pool teed nagu tumm, mitte eriti külalislahke spaleer. Meie kasutusse oli määratud lagunema kippuv maja üsna küla keskel, pugesime madalast uksest sisse ja vaatasime harjumatute silmadega ringi, kuni Jaoulem küünla süütas ja pliidile asetas. Maja oli viletsas seisukorras, must, ebamugav ja kandis siin enne meid viibinud üksuste jälgi — konisid, räbalais jalarätte ja paari lohakalt mahapuistatud õlekubu.

«Sul on haruldane anne igal pool kõige sitem koht üles nuhkida,» ütles Pessimist Jaoulemale ja sülgas pliidile. «Sa, raibe, nagu võtaksid enne raadio teel ülematega ühenduse ja paluksid härdalt, et sinu jaole see kõige äbarikum plats valmis vaadataks. Ah, ükskõik, nagunii läheb kõik persse.»

Jaoulem ei teinud temast väljagi, soris oma planšetis ja teatas tun-
detu häälega:

«Lähen... sinna. Seadke end sisse.»

Lampjalg võttis koha sisse minu kõrval, laskus seljakile, vaatas jälle
murega rakku, mis äsjase kõndimise ajal suuremaks oli läinud, ning
raputas lootusetult pead.

«Seo kinni,» ütlesin manitsevalt. «Muidu oled peagi üksainus suur
rakk. Sedasi ei käi sa varsti enam ainsatki kilomeetrit.»

«Ah, ükskõik...» ohkas Lampjalg ja heitis pikali. Ma vaatasin tema
väsinud nägu ja mulle viirastus korruga groteskne pilt: rakk Lamp-
jala kannal kasvab ja kasvab, ta võtab enda alla terve jala, siis sääre
ja reie, siis tagumiku, siis ronib ta seljale ja kõhule, siis rinnale ja
neelab lõpuks kogu Lampjala. Nägin selgesti Lampjalga õhukeses, sit-
kes rakukiles, millest läbi värvitu vedeliku paistis tema hirmunud,
appikutsuv nägu. Pahvatasin naerma ja laskusin ka ise selili. Lamp-
jalg ei küsinud mu naeru põhjust, mulle näis, nagu oleks ta seda
kuuenda meelega taibanud. Ta käed kobasid põhku ja tõid sealt äkki
esile paar heinakõrt, üsna värsket veel, kuiva, aga värsket.

«Nuusuta, kuidas lõhnab...» sosistas ta. Nuusutada polnud vajagi,
janunevad sõõrmed haistsid heina lõhna poolaimamisi tüki maa tagant.

«Millal see jamps küll lõpeb?»

Ma ei vastanud, ega küsinud ka, missugune jamps, nagu seda tingi-
mata pisut teraval toonil oleks teinud Jaoulem. Ümberringi käis aeg-
lane, asjalik askeldamine. Mehed teadsid vaistlikult, millist öökorterit
võib usaldada, kindel olla, et selles peatutakse kauem kui teises. Vii-
sist, kuidas iga mees oma asju paigale pani, mõistsin, et see on üks nii-
suguseid.

«Paki mööbel lahti, koid tulevad sisse,» ütles Naljahamba hääl mu
kõrval ja ma panin imestusega tähele, et ma tema ennist marsi ajal
kahe silma vahele olin jätnud. Kus ta õieti kõndis? Jah, muidugi, tema
käis üksinda metsa all, külgjulgestus, mida tarvis polnud, aga mille
Jaoulem igaks juhuks alati välja pani. Ta laskus mu teisele poole ja
vilistas tasa lööklaulu. Oma nime oli ta saanud seetõttu, et varem
kuskil pataljoni juures kokana teenides oli ta eksikombel söögiõli ase-
mel värnitsat katlasse valanud. Viis, kuidas ta sellest rääkis, pani kõik
naerust rөөkima. Eraelus oli ta proovinud kunstnikuametit, taibanud
siis õigeaegselt, et sellega läbi ei löö, ja ümber kvalifitseerunud märksa
asjalikumale tööle — ta valmistas matusebüroos pärgadele linte.

«Kui ma need lindid kõik kokku seoksin, saaks kogu maakerale
leinakirjad peale,» ütles ta uhkelt ja irvitas. «Poisid, teil on vedanud.
Kui isamaa teie kondid oma mulda kutsub, võite kindlad olla, et pare-
mat leinalinti ei ole meie armees isegi kindralil. Annan ausõna, et
panen kõik oma võimed mängu, eriti sinu puhul, Kangelane.»

Nüüd lamas ta minu kõrval ja vilistas. Tal oli vastupandamatu
tung rääkida ja enamasti ta seda tegigi, hoolimata sellest, kas keegi
teda kuulas või ei.

«Küll sai nalja, kui meid mundrisse pandi,» ütles ta meeldiva
madala häälega. «Seal oli paar teiseusulist selli, need hoidsid saunas
käed kramplikult ees, ei lasknud oma asjandusi kloorlubjaga üle tõm-
mata. Saunamees virutas siis neile pintsliga vastu pead, ja kui mehed
käed kokkumult kaitseks üles ajasid, käis pintsel nagu issanda välk
vastu neidsamuseid asjandusi. Küll oli kisa.»

Ta heietas edasi, kuulsin läbi une veel midagi tüdrukust, kes kan-

gesti oli tahtnud sõtta tulla, kes pataljoni staapi kirjutamisetöö peale oli pandud ja kes siis kõrgemale minevate aruannete ääred kunsti-päraselt lilli ja liblikaid täis oli joonistanud, ning tundsin, kuidas kõik kaugusse hakkab taanduma.

Samas kolksatas üks valjusti, võpatasin ja tõstsin pahaselt pead. Jaoulem tuli sisse, jäi keset tuba seisma ja ütles käsi sügavale tasku toppides:

«Nii, poisid. Tähesõitja pani hommikul jooksu ja püüti lõuna ajal sellesamas külas kinni. Homme on välikohus.»

2

Ilm oli tuuletu ja pilvitu, päike kuldas sügisest lehestikku nii pillavalt, et silmadel hakkas valus. Seisime ülesrivistatult suure talu õuel, kuhu oli välja toodud pikk laud ja kümme kond tooli. Otse laua kõrval kõrgus vinnaga kaev, mis meenutas ebameeldivalt völlast, seda enam et koogu otsast rippus alla mitte kett, vaid köis. Kuskilt oli ilmunud vana ja kärnane koer, pooleldi halvatud tagajalgu järel vedades liipas ta rivi eest mööda, nuusutas kordamööda lähemalseisjaid ja eemaldus, saba jalge vahel. Keegi paelamees käratas talle peale, koer jõnksatas kõrvale ning heitis mehele altkulmu pika, uuriva pilgu. Temas oli midagi loomuvastast, pöörasime pead kõrvale, püüdsime silmitseda ümbrust.

Maja tagant läks läbi porisse uppunud tee, mis näis heledas päikeses samuti ebaloomulikuna. Teedpidi sõitis üksik vanker rataste kolises, mingite kompsude otsas istusid kaks sõdurit ja kiiksid möödudes uudishimulikult õues seisvat rivi ning pikka lauda.

Kaevu taga kasvava õunapuu otsas sädistasid varblased, nad tegid seda nii valjusti ja häirivalt, et meil oli otse füüsiliselt valus. Keegi kahmas peast mütsi ja vehkis puu poole, ohvitserid ei teinud sellest välja ja varblased samuti. Pessimist kummardus äkki, võttis maast kivi ja saatis täie jõuga okste vahele. Sädin plahvatas valjemaks ja kadus siis — tiibade kuuldavalt vurisedes sööstis varblaseparv õunapuult minema ja istutas end kaugemale lepaokstele.

Me ei näinud veel kohtunikke ega Tähesõitjat. Kõik see, mis siin pidi lähemate minutite jooksul toimuma, oli meie meelest nii mõttetu ja võimatu, et me püsisime liikumatult kohtadel ega osanud isegi rusutud olla. Kui siin midagi pidi ootama, siis ilmselt ainult seda, et Tähesõitja tuleb, teeb otsekohe selgeks, et kõik on rumal eksitus, ja me läheme kõik kümnekesi koos tagasi oma majutuspaika. Milleks ta pidi ära jooksma? Kuhu?

Majas tehti ohvitseridele süüa, avatud uksest imbus meieni mingi seletamatu, aga meeldiv lõhn. Seisjate ninasõõrmed laienesid, pead sirutusid alateadlikult maja poole. Rõugearmiline leitnant märkas seda ja ütles midagi paelamehele, see läks laisalt ukse juurde ja löi selle kinni. Vaatasime talle otsa ja vihkasime teda korraga. Üle puude ja õue libises kerge tuuleõhk, korstnast tõusev suitsuvine tegi äkilise, vääratava liigutuse ja kaldus meie poole.

Miks see kõik venib?

Tuletasin meelde, kuidas Jaoulem eile õhtul põrutava uudise edasi oli andnud, ja mäletasin, et ta käed olid, jah, sügavalt taskus. Millegipärast mäletasin ainult seda. Mis keegi ütles, polnud meeles. Üldse

ütlesid kõik midagi, ütlesid läbisegi, nii et vist polnudki võimalik kõiki ütlemisi eristada. Isiklikult olin vait, seda teadsin ka praegu kindlasti. Ma ei osanud lihtsalt midagi öelda.

Kes jooksevad rindelt ära?

On nagu loomulik, et need on argpüksid. Vähemasti oleme harjunud nii mõtlema. Inimene ei talu sõja raskusi, hädaohte, närvipinget. Mis pagan puutus see Tähesõitjasse? Kui ta kord üsnagi häiriva tule all langenud vaenlase taskutest rahulikult soomust tegi, imetlesime vaikselt kõik tema söakust, ehkki keegi meist seda soomusetegemist iseenesest heaks ei kiitnud. Me olime veel noored sõdijad, meis istusid veel sügavasti sees rahuaja inimese moraalitõed, meile tundus imelikuna midagi võtta, mis seaduslikult meile ei kuulunud. Sõjal on teised seadused, aga sõja seadused polnud meisse veel tunginud, nad polnud veel meie omaks saanud. Igatahes ei teinud ta vinguvatest kuulidest väljagi, ja see veenis meid, et ta on julge mees.

Rännakute raskused ei paistnud teda eriti koormavat, ta leidis endas energiat ka kõige väsitavamate marssimiste ajal seletada, kuidas see oli olnud öisel teel Marseille' ja Touloni vahel — märg asfalt, järsud kurvid, ees suitsev masin, mis teelt välja on paiskunud, ja nii edasi.

Et ta ära pidi olema jooksnud, oli sonimine. Ära joostakse mingil põhjusel, temal selleks põhjust ei olnud.

Nii me siis eile õhtul seisime oma kompsude keskel ja käratsesime, kõik ümberlökkamatult veendunud, et tegemist on mingi äärmiselt totra arusaamatusega ja et tänane kohus selle lühikese aja jooksul selgeks teeb. Ainult Pessimist raputas pead ja vandus ropusti. Tema meelest polnud asi sugugi nii lihtne, sõja veskid jahvatasid, ja häda sellele, kes neisse veskitesse kukub, kas meelega või kogemata. Teda sõimati ja kästi tal suu pidada.

Nüüd siin seistes ja oodates hakkas mul tasapisi hirm — seda enam, mida kauem ootamine kestis. Tuuleõhk tugevnes, lehed puudel värisesid ja ajasid ka mulle värina ihule. Mõtted vabanesid korruga nagu pealesunnitult tardumusest ja hakkasid kainelt liikuma. Mis mõte oleks kogu sellele kohtujandil, kui Tähesõitja oleks süütu? Kas ei oleks ta suutnud juba ammu selgeks teha, milles asi tõepoolest seisib — kui see seisib milleski muus kui ärajooksmises? Või tahetakse teda karistada ikkagi ka selle muu eest, muu, mis on küll vähem hirmus kui väejooks, aga sõjaolukorras siiski karmi karistust väärt?

Lampjalg seisis mu kõrval ja vahtis kiindunult kassipoega, kes aidast välja oli hiilinud ja nüüd kangete jalgadega laua poole nihkus. Ta libiseski peaaegu maani rippuva laudlina alla ja toimetas seal oma ilmselt salapäraseid toimetusi. Lampjalg ootas lausa kannatamatult, millal ta nähtavale tuleb. Siis ta tuli, sihtis silmad laua kõrval seisva ohvitseri käest allarippuvale mütsile ja kargas mängides sellesse kinni. Ohvitseri nägu tigistus, ta vaatas alla, pomises midagi toorest ja virutas kassipojale jalaga, nii et see heledasti kiljudes eemale lendas.

See tarbetu toorus avas äkki mu silmad. Nägin nagu esimest korda sünget lauda, süngeid ohvitseri, kogu süngust ennast, mis meid ümbritses. Ja ühekorraga teadsin ma: siin ei mängita komöödiat, siin hargneb draama, mille lõpus ei ole enam ühtki kahtlust.

Uks avanes, kaks automaatidega sõdurit tõid välja Tähesõitja. Ta oli palja peaga, temalt oli võetud riim, nagu peaks ta kogu oma olemusega rõhutama, et ta pole enam sõdur, et temas pole enam midagi sõjaväelist, distsiplineeritud, ausat ja korralikku. Veider, see tema riie-

tuses vägivaldselt teostatud muudatus näis olevat avaldanud mõju ka temale endale — ta muidu kergelt ülbevõitu ja rahulikust näost vaatasid nüüd pisut ekslevad silmad, kogu ta ilme oli kuidagi korratu ja, võiks isegi öelda, kurjategijalik. Kas näevad kurjategijad alati nii välja? On see sisemine muutus, sisemise paratamatuse väljatungimine pilkudesse ja žestidesse, või pigem meie kujutlusvõime ja selle pealesunnitud välimuse vili?

Ta pandi seisma laua ette, nii et ta vaatas näoga küll laua poole, ent oli samal ajal ka meile hästi nähtav. Kohtunikud tulid välja, neid oli kolm, nagu igivanast ajast tavaks, ja protsess, kui teda nii võib nimetada, algas.

Juba esimestest Tähesõitjale esitatud küsimustest ja tema vastustest selgus, et mu äsjased aimused polnud mind petnud.

Ta ei salanud, et oli omavoliliselt väeosa maha jätnud, ei salanud ka seda, et tal polnud kavatsust sinna tagasi pöörduda. Võimalikku mõtet vaenlase poole ülejooksmisest eitas ta kategooriliselt ja see oli ka ebaloogiline — kes üle tahab joosta, ei page ometi kaugemale sellest, kelle poole tahab üle minna.

Niisis kõige tavalisem väejooks, ja hoopiski mitte tavaline, nagu ükski väejooks pole kunagi tavaline, sest nähtus ise pole tavaline ja on igal eri juhul esile kutsutud kardinaalselt erinevatest motiividest.

Nüüd, kus see välja oli öeldud, kummardusid kõik jao liikmed kergelt ettepoole ja neelasid uskmatute, jahmunud nägudega igat sõna. Tabasin silmanurgast ainult Pessimisti pilgu, ta liigutas alistuvalt suunurka ja signaliseeris silmadega: läbi, mis ma ütlesin. Arvasin end lausa kuulvat tema tüütuseni tuttavat «nagunii-on-kõik-persses», ja pöörasin pilgu ära.

Olin lugenud väejooksikutest, kes sellel viimse kohtumõistmise silmapilgul heidavad kohtunikele näkku oma süüdistused sõja kui niisuguse vastu üldse, konkreetse sõja vastu, konkreetse olukorra vastu või midagi sellesarnast. Olin lugenud ka desertööridest, kes ahastavad, kes paluvad andeks, teades, et andeks ei anta, kes lihtsalt varisevad kokku ja kujutavad endast vastikut alanduse ja ebaseisuse hunnikut, mille kallal seadus peab äärmise vastumeelsusega oma töö tegema.

Tähesõitja ei sarnanenud ühegi neist raamatukujudest. Ta seisis jultunud, jah, just jultunud näoga oma kohtumõistjate ees, ja selles jultumuses väreles nagu mingi imestus selle üle, mis siin toimub, ning kõige selle üle, mis enne oli toimunud ja mille järelendusena ta nüüd siin seisis. Kui talt küsiti, miks ta seda tegi — just nagu oleks sellel kõige edasise suhtes mingit tähtsust, taevas hoiat, küll on inimlik seaduste ja tavade fetišism mõnikord rumal! —, vastas ta lapseliku siirusega:

«Ma ei tea.»

Kohtu eesistuja heitis talle üle prillide uuriva kullipilgu ja nagu kahtles, kas kutsuda teda korrale või mitte. Tähesõitja silmad veensid teda ilmselt selle sammu mõttetuses.

Edasi läks kõik ruttu ja nagu halvas filmis. Kohus lõpetas ülekuulamise, pidas nõu, tegi otsuse. Surm mahalaskmise läbi. Tähesõitja võttis selle vastu muutumatult jultunud ja imestava näoga ning laskis end taltsalt tagasi majja viia. Kohtunikud lahkusid, meile käsutati «rivotult» ja meestesumm lagunes vastu tahtmist, ärritatult ning mornilt laiali. Ja olem kutsuti staapi ülemate juurde, ta viipas meile käega, et me oma teed läheksime, ja me läksime, eeskätt sellepärast, et meil oli pörgulikult ebamugav. Kõik vahtisid meid, nende pilgud polnud

vähimalgi määral sõbralikud, ja kuigi me teadsime nagu nemadki, et meie Tähesõitja tegu polnud soodustanud ega kiitnud seda ka nüüd heaks, oli meil ometi tunne, nagu oleksime kogu jaoga tema eest vastutavad ja nagu oleks tema väejooks meile kõigile kahtlase ning räpase pleki jätnud.

Marssisime sõna lausumata oma peatuspaika, läksime ilusast ilmast hoolimata tuppa ja heitsime tummalt pikali. Alandav ja vastik enesetunne liitis meid korraga tihedamini kokku kui varem, Mogrimärt otsis äkki kotist paki suitsu ja ulatas Punapeale:

«Tõmmake, poisid...»

Kõik panid vaikides suitsud ette ja vahtisid lakke.

«Lolliks läks, muud midagi,» ütles lõpuks Kriimsilm tigelal, otsustunud häälel. «Kas nägite, missugused silmad tal olid?»

Seda väljapääsu oleks olnud rahustav uskuda, aga teadsime kõik, et see polnud õige. Sellele vaatamata üritas Mogrimärt Kriimsilma toetada:

«Lolliks neh. Sa inglis kurat, no mis häda tal pidi olema jooksu panna? Omad poisid ümberringi...»

«Pasajutt,» vastas Pessimist silmi avamata. Ta muutus korraga erakordselt jutukaks ja tõi lagedale pika teooria väejooksust üldse, mis lõppes nagu harilikult kinnitusega, et kuna kõik läheb nagunii meile tuntud kohta, siis tuleb jookspanekut vaadelda kui loogilist ja täiesti arusaadavat nähtust.

Keegi ei ühinenud ka selle targutusega, vaikimine süvenes jälle ja muutus lõpuks samuti talumatuks. Naljahammas tüdis kõige varem, ta tõusis üles ja läks välja. Talle järgnes Kriimsilm, siis kobis minu kõrvalt üles Punapea, ja lõpuks olime Lampjalaga kahekesi kuivadel, torkivatel õlgedel.

«Kas nad lasevad ta tõesti maha?» küsis Lampjalg surutud lapsehäälel.

«Igatahes.»

«See on ju kole...»

Tema naiivsus oleks pidanud vihastama, aga ei vihastanud. Tundsin selle asemel sõnatut sümpaatiat. Lampjala lapselikkuses oli midagi, mis meenutas veel rahulikku elu, kadumaläinud maailma.

«Sõja seadus,» pomisesin leplikult.

Ta väherdas natuke ja tõusis siis küünarnukkidele. Tema pruunid silmad küdesid mulle vastu hirmunult ja põnevalt.

«Tead, ma olen niisugustest asjadest lugenud. Mehed rivistatakse üles, süüalusel seotakse silmad kinni ja siis nad tulistavad. Ma olen alati mõelnud, et mis mehed need on? Kuidas saab niimoodi lihtsalt inimese peale lasta?»

«Käsk.»

«Mina ei saaks.»

«Saaksid, kui kästakse.»

«Ei saaks.»

Nagu lapsed, mõtlesin. Saaks, ei saaks. Ise oled. Tõusin istuma ja laususin:

«Me oleme kõvasti vatti saanud. Aga sõja tegelikust julmusest pole meil veel aimugi.»

«See pole ju sõda. See on...» Ta ei leidnud sõna ja vaikis.

«Tõmuka töö,» kommenteerisin kuivalt. «Mis siis? Ka see töö on olemas, on vajalik.»

Lampjalg sirutas end uuesti selili, suunas silmad aampalgi küljest rippuvale nõõriotsale.

«Vanasti anti aadlikele sel juhul püstol ja nad lasksid end ise maha... See oli nagu inimlikum...»

Mis sa jama, mõtlesin. Aadlikud, inimlikkus... Poisikese romantika.

«Lähme välja,» ütlesin.

«Ma ei taha.»

«Põõna siis põhus.»

Ajasin end püsti ja läksin — mitte tema pärast, vaid et ka minul hakkas umbses toas kuidagi kitsas, tundsin, et pean ennast liigutama. Jagu polnud laiali läinud, kõik olid kuskil siinsamas, nokitsesid eimillegi kallal ja heitsid aeg-ajalt vargsi pilke tee poole, kust pidi tulema Jaoülem. Nähtavasti ootasid kõik ikka veel, et miski muudab selle mõistusevastase otsuse — Tähesõitjale võidakse anda armu, ta võidakse üle viia trahviroodu, määrata kas või kõige hirksamasse kohta, kust tagasitulek on niisama võimatu kui omade meeste kuulide eest, kus otsasaamine oleks aga hoopis inimlikum, mõistetavam.

Päris võimatu niisugune lahendus polnud, hakkasin ka ise sagedamini teeotsa poole piiluma. Kui Jaoülema kogu eemalt majade vahelt paistma hakkas, loivasid kõik nagu käskluse peale õue keskele kaevu juurde kokku.

Jaoülema kõnnakust ja ilmest ei saanud midagi välja lugeda, see oli natuke tehtult karm ja kinnine nagu alati. Ta ei rutanud, kõik temas näis olevat igapäevaselt rahulik, ja see veenis meid hetkeks pöörase kindlusega meie lootuste õigsuses. Seda pörutavam oli esimene lause, mida me kuulsime:

«Kohtuotsus viiakse täide homme hommikul. Tädeviijaks on meie jagu.»

«Mis?» karjatas tähelepandamatult uksele ilmunud Lampjalg.

«Sa kuulsid küll,» vastas Jaoülem.

Kriimsilm ajas rinna ette.

«Kurat, ega me timukad ole! Ma tulin siia sõdima, mitte...»

«Sa tulid seda tegema, mis sulle öeldakse,» vastas Jaoülem järsult.

«See on sadism,» ütles Pääsuke kergelt väriseva häälega.

«Võtke teatavaks, et mina omade meeste pihta ei lase,» kuulutas Kriimsilm ja astus kaks sammu eemale.

«Ma olen küll kõigil viiel ookeanil mütanud, aga mõrtsukatööst on minu käed puhtad,» ütles Mogrimärt näost täiesti valgeks minnes.

«Vaenlase pihta laskmine pole mõrtsukatöö. Ja mees, kes rindelt jalga laseb, on vaenlane,» vastas Jaoülem raiudes. Tema hääletoon veenis mind korraga selles, et ta neid sõnu ise välja ei mõelnud, vaid lihtsalt kordas seda, mida talle staabis ilmselt samasuguste vastuväidete peale oli öeldud.

«Ah, Tähesõitja asjad on nagunii persses,» kõlas Pessimisti räme hääl. «Ükskõik, kes seda teeb, meie või mõni teine.»

Kogu jagu pöördus nagu üks mees ja jõllitas Pessimistile raevukalt näkku. Ta kohkus veidi ja taganes sammu.

«Noh, mis te nüüd... Ma ju ainult konstateerisin fakti.»

Ehmatusega unustas ta isegi ropendamise. Kriimsilm vaatas talle teravalt näkku ja lausus:

«Sihukeste faktide eest löödi meil agulis mõnele mehele nuga kopsu.»
Jaoülem laskis mehi sõnelda, kõrgendas siis häält.

«Mida keegi sellest arvab, see on igäihe enda asi. Aga hommikul kell kuus olete kõik platsis, täis pide padruneid püssides.»

Et keegi kohe ei vastanud, kõhatas ta ja lisis:

«Käsu täitmatajätmine... Noh, teate isegi.»

Tal oli ilmselt ebamugav üheksa mehe valjude, süüdistavate pilkude all, sest ta pomises midagi toidumoona jagamisest ja läks kähku ära, küla teise otsa moonavoori poole.

Vaatasime üksteisele otsa ja tundsim e õhupuudust. Niisugust käsku polnud keegi osanud uneski näha. Sees kääris kõik, tundsim vastupan-damatut vajadust ennast tühjaks märatseda.

Kõige hullemadki sõnad, mis väejuhatuse aadressil lendasid, muutsid olukorda vähe. Jubeda käsu tingimatus ja sõjaväelise distsipliini para-tamatus hakkas meid muserdama. Ometi ei kujutanud keegi veel ette, kuidas ta seisab homme hommikul kell kuus kuskil metsa ääres, tõstab püssi ja kihutab Tähesõitjale kuuli rindu.

«Mina ei lase,» teatas Kriimsilm resoluutselt.

«Mina ka mitte,» kordas Lampjalg kajana.

«Ma lugesin ühest raamatust...» Pääsuke elavnes pisut ja vaatas meile romantilise pilguga otsa. «Kui süüdimõistetud esimese kogupaugu järel ei sure, siis saab ta armu.»

«Keskaja rüütlite tsirkus,» vastas Pessimist põlastavalt. «Ära ole nii naiivne.»

«Seda juhtus veel eelmises sõjas. Pole kuulda olnud, et vahepeal oleks teistsugused seadused välja antud,» ütles Pääsuke trotslikult.

Keegi ei uskunud teda, aga kõik tahtsid uskuda. Mogrimärt oli kõige lihtsameelsem, ta hüüatas kergendatult:

«Sa inglis kurat! Siis kõmmutame lihtsalt kõik mööda, ja asi vask.»

Pessimist liigutas huuli, nagu tahaks midagi öelda, aga vaikus — meeste äsjane tigidusesööst oli ta ettevaatlikuks teinud. Südamese tundsin tema suhtes kerget poolehoidu: oli mis oli, aga Pessimist võttis ainsana asju kogu nende karmis tõeluses.

Punapea, kes seni vaikinud oli, lausus korraga:

«Pääsukese jutt polegi nii rumal. Kas sellest mingit abi on, noh, see on iseküsimus... Aga mööda võime ikka lasta, keegi ei saa meid sun-dida pihta laskma.»

«Panevad uuesti laskma,» vastas Pessimist nüüd julgemana.

«Mis siis? Laseme jälle mööda.»

«Tuuakse uued mehed.»

«Toogu. Aga meie teda ei tapa.»

See perspektiiv näis oma sisulisest mõttetusest hoolimata märksa lohutavam kui muud võimalused. Mehed elavnesid, koondusid tiheda-malt Punapea ümber nagu vandenõulased. Asja arutati niisuguse hoo ja tulisusega, nagu oleks käsil Tähesõitja päästmise. Olin vist ainuke, kes selle hetke tragikoomikast aru sai, ja mul hakkas vastik. Tähe-sõitja oli korraga unustatud, kõik tegelesid ainult küsimusega, kuidas oma isiklikku — ja kaunis kahtlase väärtusega! — eetikat ja õilsust näiliselt kõrgel hoida. Et keegi ei saaks näpuga näidata — sina tegid seda. Et sa ka ise ei saaks endale näpuga näidata. Tahtsin oma nõrdi-muse välja hüüda, aga meeste nägudele vaadates pidasin paremaks vaikida — praeguses meeleolus võis ainus väärtalt mõistetud või solvav sõna tekitada tundekeeriseid, millel võisid olla väga kaugele ulatuvad tagajärjed. Sõda oli ees, iga pisikene ühiskonnarakuke pidi sellel

pikal kannatusteteel püüdma ühtne olla, kui ta tahtis oma elu ja aru- selgust säilitada.

Kohtasin Pessimisti pilku ja läksin tuliseks — tema silmadest nägin, et olin enda reetnud, peamiselt vist küll sellepärast, et ta mõtles samuti.

«Niisiis, kõik lasevad mööda,» otsustas Punapea. Ta riivas juhusliku pilguga Pessimisti ja küsis korraga ootamatu teravusega:

«Või arvab keegi teisiti?»

Pessimist ei kohkunud seekord, ta esitas sama teravalt vastuküsi- muse:

«Mis sa minu otsa vahid?»

Punapea mõttis teda pika pilguga ja lausus siis veidi vaiksemalt:

«Sul näis olevat mõningaid eriarvamusi...»

Pessimist mühatas järsult ja vastas:

«Eriarvamusteks on igal inimesel õigus. Aga kui ühiskond teeb mingi otsuse, siis olen mina viimane mees, kes mängurikkujaks hak- kab.»

Kuigi sõna «mäng» ei paistnud siia eriti sobivat, tundis igaüks, et Pessimist kõneleb tõtt — ta võis igale üldsuse seisukohale lõpmatult vastu toriseda, aga pani tegutsemise ajal esimesena käe tulle, kui vaja. Seda adus ka Punapea ja urises juba palju leplikumalt:

«Noh, seda minagi...»

Otsus oli tehtud ilma liigsete sõnadeta, ometi oli ta meis kõigis kin- del nagu pühalike sõnade saatel antud vanne. Nagu selle kindluse rõhutamiseks lagunesid mehed laiali, läksid igaüks oma asju ajama — kurss oli võetud, Rubico ületatud.

Pessimist viskas mulle kõõrpilgu, tahtis nagu lähemale astuda ja midagi öelda, aga muutis viimasel hetkel oma otsuse. Arusaamise ja poolehoiu säde, mis mõne minuti eest nii selgesti tema arukates silma- des oli säranud, kustus ja andis maad endassetõmbunud, kergelt umb- usklikule valvsusele.

Mind ei meelitanud ühegi kaaslaste seltsi otsima, astusin õuest välja ja läksin sealsamas algava metsasalu poole. Sõda polnud siit veel üle käinud, aga tema tulekut ennustavaid jälgi võis näha juba igal pool. Siin vedeles hoolimatult mahavisatud vikat, seal lookles pikk lehma- kett lahtiselt rohus nagu sädelev madu ja kadus künka taha. Metsa- alune oli puutumata ja reostamata, aga sellegi kohal rippus see vor- mitu hävingu ja katastroofi aimus, mida me olime õppinud tajuma juba ilma mingi nähtava märgita. Läksin sügavamale metsa ja istusin üksi- kule kännule. Õuel olin pigem jälginud meeste sõnelust kui ise tekki- nud olukorra üle tõsiselt järele mõelnud. Nüüd tundsin tarvidust seisu- koha võtmiseks.

Hommikune ülesanne kohutas mind nagu kõiki teisigi — ma ei suh- tunud sellesse küll nagu mõrtsukatöösse otsekui teised, aga ta oli mulle nagu üheks otsustavaimaks sammuks teel, kuhu mind maailma sõgedus oli tõuganud: kui ma seda teen, olen möönnud end olevat sõjamasina pretensioonitu osake, kes nüüdsest peale toimib selle masina vajaduste järgi.

Ma ei saanud eitada, et Tähesõitja käitumine pälvis hukkamõistu. See meenutas mulle inimest, kes, nähes tänaval kolme huligaani vägi- vallatsemas ühe rahuliku kodaniku kallal — sa taevast küll, kui era- isikulik ja ebasõjaline oli ikka mu mõtteviis! —, kes seda nähes üks- kõikselt eemaldub, lastes vaesel kannatajal üksi oma märtriosa kanda,

selle asemel et otsustava vahelesegamisega asjade kulgu muuta. Meid oli rünnatud, meid aeti taga, meid püüti purustada, ja selle vältimiseks olime me kõik võrdselt kohustatud vägivallale vastu astuma. Ma oleksin ehk suutnud tema teguviisi põhjendada, kui ta oleks olnud loomult arg või füüsiliselt võimetu selle vastupanu raskusi taluma. Lugesin kunagi ühe lääne filosoofi arutlust, kus ta minu arust täiesti õigesti hindab rikka, kuid ihne mehe poolt annetatud dollarit kõrgemaks kui vaese mehe viielist, kui selle viielise ohverdamine ühiskonna heaks pole vaesele probleem. Eneseületamine ja nii edasi. Antud juhul polnud meil sellega tegemist. Tähesõitjal polnud raske meiega sammu pidada, ta lahkus rivist lihtsalt isikliku tuju tõttu, võib-olla ka mingi kummalise veendumuse ajal, ent igal juhul mitte füüsilisest paratamatusest aetuna ega loomupärase vastuseisu tõttu. Mida mõistatuslikum tema väejooks oli, seda enam tuli seda taunida, liiati kui ta ise ei teinud katsetki oma otsust meile mõistetavaks teha. Päike tuli puude vahelt välja ja kõrvetas mind halastamatult lagipähe, ning juuksejuurtele imbunud higipiisku pühkides leidsin, et Tähesõitja on meie ees süüdi. Läksin veel kaugemale — arvesse võttes meie praegust äärmiselt vastikut ülesannet, polnud tal mingit õigust meid niisuguse dilemma ette seada. Selle asemel et rahulikult oma põhkudel lamada ja ootavate ebameeldivuste vastu välja puhata, hulkusime kõik roidunult ringi ja vaevasime ennast temale mõtlemisega. Sisuliselt võttes oli see kuritegu, oli meile sülitamine.

Iga tegu kutsub välja sellele teole omase paratamatu tagajärje, kui võrd ühtki tegu ei sooritata abstraktses ajata ja ruumita maailmas, vaid kindlatele konkreetsetele suhetele rajatud miljöös. Mis sunnib meid siis Tähesõitjat säästma ja tema eest välja astuma, kui kõik moraalsed ja praktilised näitajad räägivad tema vastu?

Tajusin uduselt, et nii ühes kui teises suunas mõtlemine on mõtlemise objekti tõttu ebaharjumuslik ning kõikuv. Tõusin, panin suitsu põlema ja jalutasin kaugemale puude vahele.

Metsaüksindus viis mu mõtted korraga Tähesõitjale. Tema pidi ju praegu olema niisama üksik. Unustasin äsjased targutused, mõtlesin temale kui lihtsalt inimesele. Püüdsin end tema seisukorda asetada, aga see ei õnnestunud. Kujutlus, et mind homme hommikul maha lastakse, oli niivõrd võigas ja mõttetu, et ma loobusin.

Tähesõitja ei lasknud mind siiski lahti. Ma olin temaga kuude kaupa kõrvuti kõndinud, ühe mätta taga varju otsinud, ühe ja sama objekti pihta tuld andnud. Ometi kerkis ta alles nüüd mu ette oma inimlikus terviklikkuses. Mäletasin äkki kõiki ta näojooni, tema kõnnakut, tema natuke põrisevat «r-i» ja tema kommet vahetpidamata sissepoole nuusata. Ta tõusis mu ette niisugusena, nagu ma teda õieti polnud tundnudki. Visioon oli niivõrd elav, et ma peatusin ja kohkunult enda ees püstuvat männitüve vaatasin — hetkeks näis mulle, et see on Tähesõitja.

Hüva, see kõik on ainult ülespiitsutatud kujutlus, ütlesin endale vihaselt ja panin uue suitsu. Tähesõitja istub staabimajas, ta on kõva valve all, homme hommikul rivistume kõik üles, laseme tema pihta, õigemini, temast mööda, oma püssid tühjaks, siis tulevad teised mehed ja lõpetavad selle verise jälkuse, millele ta ise oma seletamatu käitumisega tee oli rajanud.

Soov temast kui kummitusest lahti saada oli isegi nii tugev, et ma

virutasin rusikaga vastu krobelist männitüve. See tegi valu, ja mõtted taandusid teatud määral reaalsusse.

Hüva, Tähesõitja asjad on läbi, on seal, kus neid tahab näha Pessimist. Mul ei ole tema vastu midagi, aga meist mõlemast võimsama masina lülina, masina, millele ka tema enese alistas sõdurivormi selga tõmmates, olen ma kohustatud tema peale laskma. Ma võin seda teha ja mitte teha. Ma olen isegi kohustatud seda mitte tegema, kuivõrd ma nõustusin meie jao üksmeelse otsusega. Aga talitan ma sellega õigesti?

Tajudes endas inimlikku abitust, mis karjus lakkamatult, et ma ei tohi teda tulistada, hakkasin pikkamööda mõistma, et see ülepeakaela vastuvõetud otsus on põhjendamatu. Ja saades täiesti teadlikuks faktist, et me Tähesõitjat sellega ei päästa, taipasin korraga midagi ootamatut — seda, kuivõrd vastupidi inimlikkuse nõuetele me talitame temast mööda lastes, mida ilmselt tuleb teha koguni vähemalt kaks korda, sest vaevalt niisuguse ettenähtamatu fakti ette seatud ülemused esimese ähmiga muud oskavad teha kui tulistamiskäsku korrata.

Iga inimene sureb üks kord, nii on alati olnud ja see on ka õiglane. Aga meie tahame sundida Tähesõitjat surema kaks, kolm, võib-olla isegi rohkem kordi. Praktiliselt sureb ta ju momendil, mil ta kõrvad võtavad vastu viimase — kogu tõenäosuse kohaselt! — signaali siit maailmast: ohvitseri käskluse «Tuld!». Tema teadvus registreerib selle käskluse, ühendab tagajärjega, ja samal hetkel sureb, sureb täie teadlikkusega. Siis aga selgub, et füüsilist surma ei järgne. Selle asemel elab ta üle mitu kindlasti uskumatult piinarikast hetke, mille kestel aju peab uuesti ümber lülituma faktile, mis iseenesest on talle vastuvõtmatu: sinu pihta lasti, üheksa meest lasksid sinu pihta, aga sa oled puutumata, sa elad. Tõenäoliselt toimub inimese teadvuses nende hetkede jooksul hulk kaleidoskoopilise kiirusega kulgevaid otsustusi ning prognoose. Ma elan, tähendab, ma pole surnud. Ma pole surnud, tähendab, on võimalik, et ma ei suregi. On võimalik, et kõik oli ainult halb nali, võimalik, et nii oligi kõik mõeldud, võimalik, et nüüd kästakse mind siit eemale astuda, uuesti oma kohale rivisse asuda ja edasi marssida.

Siis kostab ohvitseri pragamine, üllatus, viha, raev. Püssid laetakse uuesti, uuesti kõlab käsklus: «Sihi!» Ma kuulen seda kõike, ma kuulen seda nagu unes, sest ma ei tea enam, mida see tähendab, mida see minu jaoks tähendab. Nad lasksid juba kord, nad lasksid üheksa korda, kõik üheksa meest lasksid ühe korra, ja ometi olen ma elus. Mis juhtub nüüd? Aga ei, ohvitseri hääl on tõsine, tema raev pole teeseldud, ta nõuab tõepoolest minu surma. Tähendab, nüüd see siiski tuleb...

Ta pigistab silmad kõvasti kinni, kuigi ta silmle seotud räti tõttu nagunii midagi ei näe, ja jääb ootama. Uuesti teeb ta teadvus läbi kõik eelnenu: registreerib sihtimisega kaasneva vaikuse, registreerib käskluse: «Tuld!». Ja jälle kõmahtab kogupauk, ja jälle seisab ta terve, vigastamata, elusana. See käib juba üle tema mõistuse, ta on juba kaks korda surnud, ta ei taha enam seda mängu jätkata, see on liiga hirmus, liiga julm, liiga kurnav. Ta rebib sideme silmilt ja karjub — — —

Mulle näis, et ma kuulsin seda karjatust. Võpatasin ja vaatasin ringi. Mu ümber oli vaikiv mets, puud kohisesid tasa, üksik ohakalind häälitse kuskil rāgas.

Reaalsus oli jälle olemas, aga ta oli lahutamatult seostatud piltidega homsest hommikust. Oletagem, et meid lastakse tulistada veel kolmaski kord. Ja jälle mööda. Siis annab ohvitser arvatavasti armupaugu, niisugune pauk on olemas, ma olen sellest kuulnud. Tal on selleks õigus. Mis tundega ta seda teeb, kui tema ees on absoluutselt terve, elav inimene?

Võib-olla lahendatakse see ka teisiti. Meid kihutatakse minema, sõimatakse, ähvardatakse. Tähesõitja viiakse oma vanglasse tagasi, organiseeritakse uus meeskond, rivistatakse üles, Tähesõitja tuuakse uuesti tagasi, jälle kordub võigas stseen silmade sidumisega, jälle ragisevad püssilukud, jälle kostavad talle nüüd juba kohutavalt tuttavad käsklused.

Keegi laseb ta lõpuks maha. Keegi teeb seda nagunii. Aga siis on teda nuheldud mitmekordse surmaga. Kas meil on selleks õigust?

Seadused pole jumalikud, inimesed on nad teinud. Inimeste jaoks. Nii on vist õiglane. Ja inimesed peavad neid täitma. Täitma nii, nagu seadused ette näevad. Mitte rohkem ega vähem.

Silmitsesin tugevat männitüve, mille ees ma ikka veel seisin, ja taipasin, et ma rikun äsjust kokkulepet. Ma lasen pihta. Veel enam — ma püüan tabada nii, et Tähesõitja silmapilkselt sureks.

Vaatasin veel kord mändi, mille vastu ma oma käe olin veristanud, ja pöördusin. Kõik on selge, mul pole enam tarvis piinelda.

Teised olid kõik taluõuel, vaatasid mind ükskõikseltselt ja loiult. Ainult Lampjalg tuli juurde, pakkus suitsu ja lausus tasa:

«Kas keegi meist saab täna öösel magada?»

Ma ei vastanud, ma polnud ööle veel mõelnud. Kell näitas lõunatundi, võtsime katelokid ja läksime toidu järele.

Pärast lõunat aeti meid traattõkkeid tegema, algas igapäevane ja harjunud rindeelu, nagu poleks selles päevas midagi erakordsemat kui kõigis teistes.

Õhtul lamasime kõik üsna vaikselt oma asemetel. Naljahammast proovis paari anekdooti, aga need ei leidnud vastukõla ja ta jäi tusaselt vait. Mogramart oli taas leidnud oma seljakoti, soris selles ja näis kahetsevat päevast heldusepuhangut, mis läks talle maksma terve karbi suitsu. Jaoülem lamas selili, suitsetas, oli näole mananud kinnise ja eemaletõrjuva ilme. Punapea õmbles nõopi ette ja näis olevat täiesti sellele tööle keskendunud. Kriimsilm oli end kerra kiskunud ja teeskles magamist. Pääsuke istus ainsana oma õlekool, käed ümber põlvede, ja mõtles, pilk kuhugi teadmatusse suunatud. Kangelane lebas kõhuli ja varjas oma nägu. Pessimist nohises ja ladus tikke neljakaupa riita. Lampjalg vähkres ning piilus minu poole, ta oleks hea meelega tahtnud mind jutuaajamisse tõmmata, aga tundis, et mul pole selleks isu.

Ma olin vist esimene, kes magama jäi.

Hommikul ajas Jaoülem meid napisõnaliselt üles. Tõusime, riietusime, tõmbasime rihma peale, laadisime püssid. Jaoülem kontrollis isiklikult kõik relvad üle, nähtavasti oli talle antud seesugune korraldus. Keegi ei lausunud sõnagi, ulatas talle püssi ja jälgis veidi tigea salalikkusega tema liigutusi.

Kell oli kolmveerand kuus, tuli minna. Keegi ei kamandanud meid rivisse asuma, aga tegime seda automaatselt. Marssisime läbi veel magava küla, püüdes alateadlikult samme summutada.

Koht mahalaskmiseks oli valitud küla taha võsa äärde. Haud oli valmis kaevatud, kes seda tegi, me ei teadnud. Võsa veert pidi jooksis

kraav, vesi selles oli kollane ja räpane. Meid võttis vastu kaks ohvitseri, mõlemad olid tõredad ja lakoonilised. Jagu rivistati üles, siis toodi välja Tähesõitja. Ta silmad laienesid pisut, kui ta meid nägi. Hetkeks näis, nagu tahaks ta midagi öelda, aga loobus sellest siis ja läks meile selga pöörates haua kõrvale. Teine ohvitser astus ta juurde ja lükkas ta ettemääratud kohale. Välgus valge side, keegi tahtis Tähesõitja silmad kinni siduda. Ta tõukas selle käe kõrvale ja vaatas ohvitseridele jultunult otsa. Tema olekus polnud midagi väljakutsuvat, aga see oli ülbe. Sidemega mees vaatas abipaluvalt ohvitseri poole, see löi käega. Kõigil oli ainult üks mõte: kiiremini. Saaks selle rämpase loo kiiremini kaelast.

Käsklus kõlas, laadisime püssid, tõstisime õlga ja sihtisime Tähesõitja peale. Teda ei pannud ka see närvitsema, ta lihtsalt seisis ja vaatas. Ma ei tea, kas vaatas ta kedagi konkreetset meist, aga kõigil oli tunne, et surmamõistetetu vaatab isiklikult temale näkku.

«Sihhi!»

Sihtisime. Olin korraga täiesti rahulik, käed, mis enne pisut värisesid, hoidsid püssikaba kindlalt ja tugevasti. Mu otsus oli kindel, ootasin ainult viimast hetke. Võtsin ta kirbule kiirustamata, sihtisin otse pähe. Mõõda lasta polnud võimalik, vahemaa oli napilt kümme sammu.

«Tuld!»

Millelegi mõtlemata vajutasin järsult päästikule. Kogupauk ei tulnud kuigi sõjaväeline välja, kõlas mingi umbmäärane ragin. Tähesõitja seisis veel paar sekundit püsti, siis ilmus tema näole mingi imestus ja ta vajus maha. Ohvitser astus juurde, pööras ta ümber, kontrollis tabamust.

«Valmis. Tehke kähku.»

Kaks seni nähtamatuks jäänud sõdurit astusid juurde, tahtsid elutu keha auku lükata. Jagu seisis nagu kivistunult, kõigi nägudel laius kohutav mittemõistmine ja hirm.

«Oodake.» See oli Punapea. Ta astus püssi nagu roigast käes hoides rivist välja ja läks Tähesõitja juurde, kummardus laiba kohale. Hetke püsis ta niiviisi liikumatuna, siis ajas end sirgu ja tuli rivisse tagasi. Kaks sõdurit, kes tema teelt veidra pelgusega kõrvale olid astunud, haarasid nüüd Tähesõitja keha ja tõukasid kiiresti auku. Labidad olid sealsamas, hauda hakati kohe kinni ajama.

Jaoulem andis käskluse, mehed tegid automaatselt pöörde, jagu marssis minema. Keegi ei lausunud sõnagi kuni majutuspaigani. Seal jäid kõik nagu nukud seisma. Jaoulem tahtis midagi öelda, aga Punapea lükkas ta kõrvale ja astus jao ette. Tema silmad alustasid Kriimsilmast ja käisid pikkamisi üle kogu jao.

«Tähesõitja kehas oli kaks kuuli,» ütles ta. «Kui ma teaksin...» Ta ei lõpetanud, vajus imelikult kõssi ja läks majja. Ma ei vaadanud teistele, ma ei vaadanud õieti kuskile. Seisin ja mõtlesin ainult üht: kuule oli kaks.

Meie kindlustustööd olid asjatud — kõrgemalt poolt tuli uus korraldus, kogu pataljoni tõmbus jälle tagasi. Jätsime uhiuued ja tarbetud traattõkked ning alustatud kaitsekraavid maha ja taganesime taas.

Taandumiskäsk tuli hommiku poole ööd, rebisime uniselt rihmad pingu, upitasime seljakotid õlale ja läksime.

Jagu oli nagu ümber sündinud: senistest lõõpimistest polnud jälgegi, kõik sammusid vaikides, süngelt, vaenulikult. Aeg-ajalt kirus keegi komistades, vahetevahel süttis mõni tikk.

Metsa all lainetas uduviire, puhuti kadusid eesminejad nendesse nagu halli olematusse. Lampjalg käis minu eel, ta oli pärast Tähesõitja hukkamist hakanud veelgi rohkem minu lähedusse hoiduma. Silmitseisin teda vargsi ja küsisin endalt, kas see pole vaistlik kokkukuuluvuse tunne — ma polnud unustanud, et Tähesõitja kehast leiti kaks kuuli. Lampjalast oli seda siiski raske uskuda, ta tundus pigem ini-mesena, kes jänesegi pihta ei tihkaks lasta.

Kes see teine oli?

Otsustades igapäevase käitumise järgi tulnuks selleks peaaegu kindlalt pidada Pessimisti. Ent pealiskaudsed muljed on alati väärad, teadsin seda, ja millegipärast olin üsna veendunud, et see polnud tema. Kes siis?

Rohkem isegi kui teise laskja isik huvitas mind ajend, mis teda sellele kihutas. Võimalik, et ta hindas olukorda samuti nagu mina. Kes võis sellele tulla? Punapea? Ei ilmaski. Tema jahmatus, viis, kuidas ta laiba juurde astus ja seda uuris, olid ehtsad. Pealegi oli tema maa-meheliku sirgjoonelisuse juures mõeldamatu, et ta oleks tulnud toime mingi kavaluse või petmisega. Otsus mööda lasta oli liiati vastu võetud peamiselt tema initsiatiivil.

Kriimsilm? Loomu poolest võinuks ta sellega hakkama saada. Aga põhjendus? Muidugi, temataoliste puhul esineb mõnikord äkkimpulssidest juhendatud tegusid, millele nad hiljem isegi seletust ei oska anda. Juhuslikult olin näinud ka tema silmi sel üldise kokkumise hetkel, ja need silmad ei võinud valetada — nad vahtisid mahalangenud Tähesõitjat niisuguse uskmatuse ja uudishimuga, et kriipsutasin ta mõttes kohe võimalike kaasosaliste hulgast maha.

Pääsuke? Kui arvestada tema heroilist patriotismi, tema sügavat veendumust võitluse vajalikkuses, tema viha kõige vastu, mis takistas selle võitluse edukust, võis temalt niisugust sammu oodata. Teiselt poolt oli ta omamoodi humanist, lisaks sellele liiga aus, et teha seda salaja. Tema suust oli langenud ka esimene vihje sellele, et Tähesõitjale ehk armu antakse, kui ta esimese kogupaugu järel ei lange. Miks pidi ta oma kavatsusi selliselt maskeerima, eriti kui see ei sobinud tema romantilisele ja üllameelsele iseloomule? Tõmbasin maha ka Pääsukese.

Kangelane? Pidades silmas kohusetruudust, millega ta täitis kõik talle antud ülesanded, polnud see iseenesest võimatu. Aga Kangelase kohusetruudus oli rohkem perekondlik, kollektiivne kui üldine. Ta täitis oma kohust eelkõige seltsimeeste vastu, kellega ta koos elas, marssis ja sõdis. Tema esimesest ja seni viimasest kangelasteost saadik polnud ta näidanud üles mingit algatusvõimet ega ka iseseisvat mõtlemist või otsustamist. Mis jagu otsustas, seda tegi ka tema. Ei, mitte Kangelane.

Ring muutus kitsamaks. Jaõülem langes välja, kuna tema laskmisest osa ei võtnud. Lampjalg kerkis veel kord fookusse, püüdsin erapoolelt hinnata tema võimeid. Peale Pessimisti oleks tema ehk ainsana võinud tulla samadele järeldustele mis mina, aga ka ainult järeldus-

tele — neid ellu viima hakates oleks ta tõenäoliselt värisema hakanud ja ikkagi mööda lasknud.

Jäid veel ainult Naljahammas ja Mogrimärt.

Naljahammas oli omamoodi *tabula rasa*, peale selle, et ta lakkamatult nalja püüdis heita, ei teadnud me tema sisimast midagi. Ainsaks pidepunktiks oli see, et ta meist kõigest Tähesõitjaga kõige lähedasem oli olnud, peaaegu sõbraks saanud. Võimalik, et neid ühendas seesama lobisemise ja kelkimise kiring, aga koos neid sageli nähti, ja vajaduse korral astusid nad teineteise huvides välja, olgu siis mõne ebameeldiva ülesande täitmisel või näiteks suitsupuudusest ülesaamisel. Marssides sammusid nad sageli teine teises kolonni otsas, aga kui Naljahammas ees kõndides suitsu pooleni oli tõmmanud, jäi ta seisma, laskis jaol endast mööduda ja ulatas pooliku suitsu taga tulevale Tähesõitjale. Oli vähe tõenäoline, et ta oleks hakanud tulistama sõbra pihta.

Mogrimärt oli viimane. Ja tema puude vahel astuvat kühmus kogu vaadates tundsin ilma pikemata, et tema see ei saanud olla. Ta võis kuskil Hongkongi või Veracruz'i sadamas tõepoolest mõnda kähmlusekaaslast noahoobiga kostitada või minupärast sellel tooliga pea lõhki lüüa, kuigi need tema jutud näisid tavalise meremeheheietusena, *Seemannsgarn*, nagu sakslased tabavalt ütlevad. Aga lasta kaitsetu mehe pihta — ja Mogrimärdile pidi Tähesõitja oma haua kaldal seistes olema just ainult kaitsetu mees —, see pidi Mogrimärdi loomusele olema võõras ja koguni jalestatav.

Ring oli täis, kedagi ei osanud kahtlustada. Ja ometi lasti Tähesõitja pihta kaks kuuli. Mis see siis oli — viirastus või?

Ma ei tundnud oletatava kaasosalise vastu mingit vaenu, mind häiris ainult see, et ma ei osanud teda välja uurida. Kui ta toimis samadel kaalutlustel kui mina, ei saanud talle midagi ette heita. Aga oli see nii?

Päike hakkas tõusma, udu rebenes pikkadeks hõredateks linikuteks ja hajus osalt õhku, osalt langes niiskusena maapinnale. Rohukõrtel särasid kastepiisad, hommik oli hilissuviselt sume ja ilus. Selles päikesesäras marssis meie jagu esimest korda tummalt ja vaenulikult. Kui keegi mahalangenud oksale astus või puujuurele komistas, vaatasid teised kähku tagasi, nende nägudel oli valvsus ja kahtlustus, nagu võiks neid tagantpoolt kuul tabada.

Hakkas kuulduma reibast kahurikõminat. See oli üllatavalt ligidal ja millegipärast mitte meist taga-, vaid eespool. Keegi ei pillanud ühtki märkust, aga kõik mõtlesid sedasama: niisiis on kuskil toimunud läbimurre, vaenlane on tunginud läbi meie kaitseliinide, ta on kuskil meie ees, võib-olla marsime me praegu just temale vastu, läheme otse verisesse lahingusse. Varem oleks Pessimist selle kohta tingimata oma tähenduse teinud, väljendanud õelat rahulolu selle üle, et tema ennustused jälle kord täppi lähevad — ikka satume meie selle kõige hullema portsu otsa. Nüüd vaikus ta mornilt ja marssis nagu teisedki aina edasi.

Kesk hommiku paiku tugevnes mürin veelgi, kõrv hakkas eraldama üksikute relvaliikide häält. Lasti kuetollistest ja miinipildujatest, sekka haugatas tankitõrjesuurtükkide terav, piitsana mõjuv raksatus.

Virgats tuli rooduülemale juurest, seletas midagi Jaoülemale. Selgus, et meie arvestused klappisid — öö jooksul oli vaenlane sooritanud läbimurde, naaberüksused olid ta lõpuks peatanud ja meid kõnnitati nüüd kiires korras neile appi. Jagu muutis suunda ja liikus nüüd tükk aega põhja poole. Taipasime, et meid viiakse tekkinud rindejoone taha. Jao-

ülem vaatas meid üle ja pomises midagi tusast. Peatusi sellel marsil ei tehtud, trampisime ligi neli tundi ühtesoodu, millest võis järeldada, et olukord oli küllaltki tõsine.

Ootamatult lõppes mets ja algas lage loopealne, millel kasvasid üksikud kidurad männid ja pöösapuhmad. Taamal venis teeveert-pidi küla, samasugune kui see, millest me olime tulnud, ja viivuks viirastus meile, et olime teinud lihtsalt suure ringi ning tulnud tagasi sinna, kust me oma marssi algasime. See polnud muidugi nii, küla oli teine, küla vahel sagisid mehed, küla serval seati üles patareid.

«Oodake siin,» ütles Jaoulem ja läks ülemuste juurde. Seisime hetke tuimalt paigal ja laskusime siis maha. Oli pisut kõhe, me polnud harjunud istuma lagedal väljal. Vasakul ja paremal hargnesid teiste üksuste read, kõik ootasid. Jaoulem tuli tagasi ja tõi selguse: pärast lõunat läheme vasturünnakule.

«Päise päeva ajal?» küsis Pessimist pretensioonikalt, ei saanud ühtki vastust, vaatas veidi pelglikult vaikivaid kaaslasi ja vaikis ka ise.

Punapea istus minu kõrvale ja läks suitsu ette. Ta vaevles soovi käes rääkida, ja lõpuks nihkuski ta mulle lähemale ja ütles tasa:

«Pessimist. Üks neist oli Pessimist, võid selles kindel olla. Kõigist meestest oli just tema see, kes...» Ta katkestas äkki lause ja sihtis pilgu veidi eemal lamasklevatele meestele. «Aga teine?»

Rännakuväsimus ja soojalt paistev päike tegid roidunuks, oleksin hea meelega talle tõtt öelnud. Loomulik enesekaitsevaist pidurdas siiski — praegu oleks niisugune ülestunnistus võinud järsult ja veriselt lõppeda. Punapea triikis krampitõmbunud sääremarja, see oli tal sõlmiline ja punsunud soontega. Ta nägu oli täis vihkamist ja külma kättemaksuhimu.

«Sead. Muidugi, ega see Tähesõitjat poleks päästnud, aga...»

Ahaa, mõtlesin. Sina vähemalt annad endale asjadest kainelt aru.

«Kokkulepe on kokkulepe. Kes omavahelist kokkulepet murrab, on siga. Niisugust inimest ei saa enam usaldada.»

«Mis sellest kasu on, kui sa ei tea, kes ta on,» vastasin võimalikult ükskõikse häälega.

«Me peame seda teada saama. Peame.»

«Kuidas? Arvad, et keegi üles tunnistab?»

«Seda ehk mitte... Aga kõik tuleb välja, elus tuleb kõik välja. Ma olen näinud, kuidas mehed aastate viisi mõnda tegu varjavad ja siis unes äkki välja räägivad.»

«Loodad sellele?»

«Ükskõik millele. Ma tahan teada, kes need olid.»

Laskusin selili, ma ei tahtnud talle otsa vaadata. Punapea hää l kõlas edasi, madalalt ja poolsosinal.

«Pessimist, see on kindel. Usu või ei, aga mul on niisugune omadus, ma tunnen kas või lõhnast... Kui ainult selle teise kah leiaks. Mis sa Kriimsilmast arvad?»

«Ei.»

«Oled kindel?» Punapea hää l kõikus pisut. «Kraade nagu ta on, niisugusel pole aumõistet ollagi. Ja julm on ta ka. Ma nägin, kuidas ta ühe koera maha laskis, esimestel päevadel veel.»

Mäletasin seda lugu hästi, see oli tõepoolest sõja esimestel päevadel. Mõõdusime ühest talust, inimesed olid evakueerunud, koer oli maha jäetud. See oli vana ja halliks tõmbunud peni, ta lonkas ning liikus üldse hädavaevu edasi. Keegi arvas, et peaksime ta kaasa võtma, aga

möönis samas ise, et temaga pole midagi peale hakata. Kriimsilm kuul- las seda juttu, võttis äkki püssi ja saatis loomale kuuli. Koer kiu- natas, tegi katse üles hüpata ja vajus siis surnult kokku. Kõik võpa- tasid ja vaatasid etteheitvalt Kriimsilmale.

«Mis ta vaevleb,» ütles Kriimsilm ja riputas püssi õlale. «Sureb nalga. Parem siis juba kiire lõpp.»

See meenus mulle selgesti ja hetkeks kujutlesin väga hästi Kriim- silma Tähesõitjale südamesse sihtimas: mis ta vaevleb, sureb nagunii, parem siis juba kiire lõpp. Nagu minagi olin mõelnud.

«Noh?»

Punapea oli järjekindel, ta ootas vastust, ta tahtis, et keegi teine jagaks tema arvamust. Teadsin, milline mõju tal meestele oli, nägin ette, milleni niisugune kahtlustus võib viia. Kuigi ma ei eitanud enam ka ise Kriimsilma võimalikku osavõttu, ei suutnud ma siiski Puna- peaga ühineda. Võib-olla takistas mind alateadlikult ka fakt, et ma ise olin üks otsitavatest.

«Ei usu. Koer oli nagunii surmale määratud, Kriimsilm tegi talle ainult head.»

«Arvad?»

Punapea vaikis hetke ja ründas siis uue jõuga Pessimisti. Tal oli ilmselt vaja vähemalt ühe mehe puhul oma kahtlustusele kinnitust leida.

Samas tuli käsk tõusta, meid viidi kohale, kust meie rünnak pidi algama. Kaevusime ettevaatlikult maasse ja silmitsesime eelseisva lahingu maa-ala. Iseenesest polnud see halvasti valitud, vähemalt meie koha pealt mitte. Lamasime peaaegu metsa serval, vasakul meist jook- sis kitsas, aga sügav kraav, mis veidi loogeldes kadus teise, meie ees algavasse metsasalusse, kus pidi olema vaenlane. Kui seda kraavi pidi edasi liikuda, jõuame vaenlasele üsna lähedale, enne kui ta meid märgata võib. Kraavi kallastel kasvas pajupõõsaid ja muud räga, see soodustas varjumist. Nagu Jaoulem meile vaikselt teada andis, pidi rünnak algama ilma kahuritule ettevalmistuseta, et saavutada täie- likku üllatusmomenti. Päevane aeg vähendas juba niigi vaenlase mee- lest rünnaku tõenäosust, niisiis olid meil üsna konkreetsed väljavaa- ted teatud edule.

Rünnakukäsk anti kell kaks, hakkasime piki kraavi edasi roomama. Pidime seda tegema nii kaua, kui paremal tiival algab kuulipildujatuli. Selle signaali peale pidime üles kargama ja vaenlase positsioonidesse sööstma.

Kuulipilduja hakkas pragisema siis, kui olime jõudnud peaaegu kraavi lõpuni — igaüks meist tegi nii kähku kui sai. Otsekohe vallan- dus tuli kõigist relvadest. Meist paremal kostis pöörane hurraa-kar- jumine, seal mindi juba tormijooksuga peale. Järg oli meie käes, heit- sime granaadid ja sööstsime mõirates edasi. Meil vedas — olime välja tulnud otse vaenlase kiiruga rajatud kaevikute otsa, kus asus kahest mehest koosnev post. Nägin enda ees kiivri alt vaatavat hirmust ja segadusest moondunud nägu, hüppasin kraavi ja haarasin tal kõrist. Kukkusime maha, väherdasime, püüdes teineteist võitlusvõimetuks teha. Siis kõlas otse mu kõrva ääres vastik ragin, vaenlane vallandas pikkamisi käed ja jäi lamama. Minu kohal välgatas Kriimsilma õel ning võidurõõmus nägu. Ta ei peatunud, vaid tormas piki kaevikut edasi. Kargasin üles ning järgnesin talle. Eespool kees tõeline pudru- pada. Meie rünnak oli tulnud tõepoolest ootamatult, vaenlased olid

veel selle ehmatuse mõju all, kaitsesid end meeletult, kuid plaanitult. Vallutasime oma lõigu kiiresti, avasime tule kraavist väljaroninud ja joostes tahapoole põgenevatele vaenlastele. Kaks neist kukkus, üks ajas end uuesti küünarnukkidele ja roomas edasi, pöördus siis ringi ja hakkas meeltesegaduses meie poole vingerdama. Vahtisin hetke kohkunult tema valgesse, pärani silmadega näkku, siis purskas tal suust verejuga ja ta vajus maha, jäädes liikumatult lamama. Alles nüüd taipasin, et see oli taas Kriimsilm, kes oli talle läheda maa tagant valangu rindu lasknud. Jaotlem karjus käsklusi, tõusime kuulekalt kaevikust ja jooksimet metsa all edasi, taganevatele vaenlastele järele. Metsa keskel oli teine kaitseliin, niisama kiiruga kokku klopsitud. Seal ei olnudki peatust, paanikasse sattunud vaenlased hüppasid kraavist üle ja taganesid edasi. Vallutasime niiviisi umbes kahe ja poole kilomeetri laiuse riba, alles selle taga algava tiheda kuusemetsa ees jäime pidama — seal asusid vaenlase põhijõud. Anti käsk kaevuda, täitsime selle pöörase kiiruga ja heitsime alles siis pilgu ümbrusele.

Me ei paiknenud halvasti. Künklikuks muutunud maastik pakkus head varju kergerehvade tule eest, vaenlase positsioonid olid liiga lähedal selleks, et ta oleks võinud meid raskerehvadest pommitada.

Sõdur ei mõtle kaua ega kaugele ette. Seadsime end mugavamalt sisse ja tundsimet huvi, kuidas teiste käsi käib. Kogu jagu oli õnnelikult kohale jõudnud, pihta polnud keegi saanud, ainult Pääsuke rebis varrukalt ribasid ja vahtis pooleldi jahmunud, pooleldi õnneliku näoga tühist kriimustust, mille möödavilistav kuul oli talle jätnud.

«Hehee,» üles Kriimsilm ja tõstis hooletult pead. «Inimjõus ja tehnikas kaotusi pole.»

Samal hetkel tardus ta imelikku ebalooslikku poosi. tegi katset midagi öelda, libises tagasi maha, tõusis veel kord põlvile ja kukkus siis otseti. See tuli nii ootamatult ja ebaloosiliselt — nüüd, kus rünnak õnnelikult lõpule oli viidud —, et kõik mehed kivinesid ja vahtisid üksisilmi Kriimsilma veidi kõverasse tõmbunud keha, mille alt hakkas välja immitsema verd. Punapea kogus end kõige enne, ta roomas rutuga Kriimsilma juurde ja pööras mehe selili. Nägime kõik — vasaku silma all oli väike värvitu auk, silmad olid suletud. Punapea pistis talle midagi pea alla, katsus pulssi. Kriimsilm nagu tundis seda, ta avas suure pingutusega silmad ja tahtis midagi öelda. Punapea kiindus silmadega tema huulte, aga sõnu ei tulnud. Kriimsilm ponnistas veel kord, ta suu liikus, aga kohe tulvas verejooks ja ta oli surnud.

«Kuradi lollisti sai otsa,» kõlas kaugemalt Pessimisti hääl. Punapea sähvatas ringi, puuris pilgu Pessimisti omasse, pöördus aga selle kindla vaate ees kohe ära. Ta laskis Kriimsilma pea, mille ta käte vahele oli kahmanud, maha vajuda ja pühkis masinlikult käsi vastu kuiva rohtu.

«Saatus mõistis kohut,» ütles ta kellegi poole vaatamata. Kõik mõistsid jalamaid, mida ta nende sõnadega tahtis öelda. Pilgud teravnesid ja püsisid tükk aega Kriimsilmal. Ilma et seda millegagi oleks tarvis olnud tõestada, uskusi kõik Punapea kinnitust. Punapea oli autoriteet, teda oli alati usutud. Saatus oli kohut mõistnud. Kriimsilm. Muidugi — kes siis veel? Tema. Nägite — ta tahtis midagi öelda. Südametunnistus. Enne surma tunnistatakse tavaliselt ikka üles. Ta tahtis seda teha, aga ei jõudnud. Tema see oli.

Näis, nagu oleks hädaoht korruga kadunud, nagu ei kehtakski sõda edasi. Mehed vaatasid esimest korda üksteisele otsa. Kõik tundsid min-

git vabanemist, pinge lödvenemist. See kestis mõne sekundi, siis lausus korraga Naljahamba ebaloomulikult tõsine hääl:

«Aga kes on siis teine?»

Pilgud ebalesid ja tõmbusid taas enesesse. Tõsi — seal oli ju veel teine. See teine elas, oli praegu siin meie keskel. Mida ta võis tunda?

Punapea kergitas ettevaatlikult pea ja pöördus meie poole.

«Poisid, ma teen ühe ettepaneku. Kes see teine ka ei oleks, üteltu. Tunnistagu üles, ja me matame selle asja maha. Koos Kriimsilmaga.»

Vaikus. Tundsin verd oimukohtadel kohisevat, hoidsin pilgu kramp-likult ükskõikse ja rahuliku. Rahu. Ainult rahu. Hetk oli soodne, Punapea tahe oleks peale jäänud. Ma polnud siiski nii naiivne, et mitte mõista — see oli ainult hetke meeoleu. Pealegi olin ma seda teinud kindlast veendumusest ega kahetsenud oma tegu. Talitasin õigesti, mul pole tarvis kellelegi aru anda.

Vaikus kestis kaua, siis laskis Punapea pilgul vajuda ja läks oma kohale tagasi.

Kriimsilma matsime öösel. Rünna ei jätkunud, nagu see algul oli paistnud, liikusid kuuldused, et meie jõud olevat liiga vähesed, oodat-akse reserve.

Kandsime ta mõnikümmend meetrit tahapoole, kaevasime liivasesse metsaalusesse haua. Keegi ei rääkinud sõnagi, Lampjalg tegi lau-otsast väikese tahvli, kraapis sellele nime ja pistis Kriimsilma pätsisse. Pöördusime peaaegu kohe positsioonidele tagasi.

Järgmisel päeval, kui olime juba enam-vähem kõlblikud kaevikud rajanud ja lõunasöögi juures istusime, pani Pessimist äkki lusika kõr- vate ja vaatas meile kõigile otsa. Tal oli ilme, mis ennustas midagi eba- meeldivat.

«Jama,» ütles ta kuivalt. «Kriimsilmal polnud üldse padrunit rauas. Ta oli minu kõrval, kõige äärmine. Ma kuulsin, kuidas ta püss ainult tühjalt kõlksus.»

4

Oodatud suurest vasturünna ei tulnud midagi välja, selle asemel taganesime veriselt kättevõidetud metsast uuesti välja ja võtsime positsioonid sisse mõnikümmend kilomeetrit tagapool alevikus. Oli alanud vihmaperiood, teed muutusid paiguti läbimatuks, ka vaenlase edasitung oli halvatud, ning meid ootas ees mõnevõrra rahulikum aeg — kui kauaks, oli küll teadmata, aga lühiajalinegi paigalpüsimine sisen- das lootust, et sõja käiku nüüd ometi pööre tuleb, et vaenlase edasi- tungile on pandud piir ja et me hakkame kaotatud tasapisi tagasi võtma. Maapind alevikus ja selle ümber oli vilets, kaevikud ähvardasid sisse variseda ja muutusid porimülgasteks. See andis meile lisatööd — voo- derdasime kõik kraaviseinad laudadega, vooderdasime ka varjendid, milles me nüüd elasime, ja teiselt poolt tegi see meie olukorra pisut mugavamaks. Algas positsioonisõda kõigi oma meeldivate ja ebameel- divate külgedega. Teha polnud õieti midagi, vedelesime varjendites, käisime postil.

Olin just lõpetanud ühe niisuguse valvesseismise, ilm paranes oota- matult, päike piilus vesiste pilvede vahelt ja tuuleõhk kuivatas muda- seid ning läppama kippuvaid seinu. Seisin kaevikus ja lasksin päikese-

kiirtel end soojendada, kui minu juurde tuli Pessimist. Ta pakkus sõnatult suitsu, ja me seisime kõrvuti, suitsetasime, vaikisime.

«Ma tean, need idioodid peavad mind süüdlaseks,» ütles Pessimist lõpuks põlglikult, ent tema senine üleolev toon oli kadunud ja maad andnud mingile imelikule kõhklusele.

«Nojah...» pomisesin ebamääraselt.

Pessimist silmitses mind kõõrpilguga ja küsis äkki:

«Kuule, Kirjatark — viimaks arvad ka sina, et ma sellele vaesele Tähesõitjale tina keresse saatsin?»

Ma ei vastanud tükk aega, pöördusin siis tema poole ja ütlesin võimalikult siiralt:

«Vaata, Pessimist, see on segane lugu. Keegi pidi seda tegema, eks ju. Meid on siin kaheksa meest, üks — see tähendab, kaks! meist pidid seda tegema.» Tundsin, kuidas juhuslik keelevääratus mu naha kuumaks tegi. Pessimist ei pööranud sellele tähelepanu, ta vastas kohe:

«Tõsi, keegi pidi seda tegema. Või kui aritmeetiliselt läheneda, siis kaheksast mehest üks neljandik on süüdi. Mõni päev tagasi oli see protsent väiksem, pärast Kriimsilma surma on ta veerandini tõusnud. Oletame, et meist homme-ülehomme veel mõni langeb...»

«Langeda võib ju ka see, kes...»

Pessimist tegi pahase liigutuse.

«Võib. Aga kust meie seda teame? Punapea võib ju uskuda, et inime enne surma oma patud üles tunnistab, aga mulle tundub see rohkem möödunud sajandi romantikana.»

«Mis siis teha?» küsisin, mõistes, et ma opereerin kaunis kõikuval pinnal.

«Ma ei tea,» vastas Pessimist. Tema muidu irooniline ja üleolev nägu oli ehtsalt murelik ja tõsine. «Tegelikult leian ma, et kogu kisa selle ümber on mõttetü. Nagu sa mäletad, olin ma juba siis kahtleval seisukohal, kui see otsus vastu võeti. Nüüd peetakse seda meele ja pannakse mulle arvele. Aga ma ei saa öelda, et ma nüüd teisiti mõtleksin. Surema ta pidi, pidi nagunii. Minu arust oli see asjatu õilsusemäng.»

«Miks sa mulle seda räägid?» küsisin otsekohele. Ta kehtas õlgu.

«Sina näid ainuke terve mõistusega mees olevat. Ma pole kuulnud, et sa kedagi kahtlustaksid või üldse selle asja kohta sõna võtaksid.»

Kahtlustas tema midagi? Piilusin salaja talle otsa.

«Kõige õigem oleks see lugu maha matta, aga nüüd on hilja. Kõik on selle endale sisse kasvatatud, juured nii sügavale toimetatud, et sellest ei maksa enam rääkida.»

Tal oli õigus, ometi hoidusin ma ennast liiga avameelselt väljendmast.

«Kui me seal rivis seisime ja talle otsa vahtisime, püss jalal, siis mõtlesin, et me teeme selle vaese kuradi elu veel viimastel silmapilkudel põrguks. Laseme ja ei lase. Laseme — ja jälle ei lase. See on piinamine, muud midagi.»

Mulle meeldis, et ta otsustas niisama arukalt kui mina, aga see ei aidanud mind.

«Siin kahtlustatakse igaüht,» ütlesin tema südame kergendamiseks.

«Mitte igaüht. Sinu ja Punapea kohta pole seda keegi öelnud.»

Saatuse ironia, mõtlesin. Mina ja Punapea. Pessimist sülitas ja lausus korraga oma endise häälega:

«Aga miks ei võiks seda ka teist arvata? Näiteks sinust?»

Võpatasin peaaegu nähtavalt. Pessimist jätkas:

«Korralikus kriminaalromaanis osutub süüdlaseks ikka see, keda sa algul kõige vähem oskad kahtlustada. Kui nõnda mõelda, siis olete sina ja Punapea ainsad, kes sellega hakkama võisid saada.»

«Eks paku niisugune teooria välja,» ütlesin külma verd säilitades.

«Loll.» Pessimist ei vaadanud minu poolegi.

«Imelik, kui totralt inimesed otsustavad. Mina olen skeptik, ma näen asju reaalselt, järelikult olen ma valmis kurat teab mida korda saatma. Pääsuke leierdab oma romantilist loba, teda peetakse õilishingeks, kes teise eest kas või iseenese ohverdab.»

Kõik see oli õige, ei viinud meie jutuajamist aga sugugi edasi ega tagasi. Pessimist seisis veel viivu, kustutas siis koni vastu märga kaevikuseina ja läks tagasi vaatamata varjendisse.

Tõmbasin oma suitsu lõpuni ja järgnesin talle. Varjendis valitses vaikus, Punapea nõelus jälle midagi keset ruumi, teised lamasid või istusid improviseeritud naridel.

«Uks kinni, ega siin külmhoone ei ole,» urises Naljahammas, kui ma veidi liiga aeglaselt sisse pugessin. Punapea silmitses Naljahammast vaenulikult.

«Kui sa edasi haisutad, siis tuleb uks hoopis eest ära võtta,» ütles ta kurjalt. «Nagu tõhk.»

«Mis sa norid?» Naljahammas kerkis küünarnukkidele ja lirtsatas põrandale. «Puhub enese täis, nagu oleks tema siin peremees.»

«Kas teie möla peab kaua kuulama?» küsis Kangelane ootamatu energiaga. Pessimist vaatas teda, siis Punapead ja Naljahammast ning saatis mulle kiire, ironilise pilgu. Ta ronis oma kohale ja lausus lühidalt:

«Oli jagu, enam ei ole.»

«Kui kaabakad hulka satuvad, kaob ka jagu,» vastas Punapea raiuvalt. Pessimist piidles teda ja ütles korraga häält kergitamata:

«Aga äkki just sina oledki see kaabakas?»

Punapea nõela ja niiti hoidvad sõrmed peatusid, ta otse kangestus. Ka teised tardusid, tundus, nagu oleksid kõik hingamise peatanud. Punapea tõusis, pöördus Pessimisti poole ja pigistas läbi hammaste:

«Korda seda veel.»

Pessimist ei liigutanud, vaatas talle vastu.

«Miks sind siis ei tohi kahtlustada? Ma tean, mida te siin räägite. Mind võib, aga sind mitte. Missuguse loogika järgi? Ka sinul oli püss peos, ka sina lasksid. Nagu meie kõik.»

Punapea oli end juba ohjadesse saanud, ta hääl kõlas vähem ähvardavalt:

«Mina niisuguse tembuga hakkama ei saa.»

«Aga teised saavad, jah?»

«No kurat, kaks kuuli oli tal ju keres,» ütles Punapea ja vaatas ringi, nagu oma sõnadele kinnitust otsides.

«Kaks. Ja meid on kaheksa.»

«Mis te jaurate,» kostis Mogrimärdi lepitada püüdev hääl. «Keegi pole ju öelnud, et...»

«On öelnud,» vastas Pessimist. «On öelnud, et küll see Pessimist oli, kes muu. Mul on sellest seljataga rääkimisest kõrini. Tulge lagedale, tõestage. Muidu võib juhtuda, et mõni löikab mul öösel pimedas kõri läbi, puhtast õiglusetundest.»

Seda polnud karta, teadsime, aga Pessimisti sõnad tekitasid ometi piinlikkusetunde.

Jaotlem vaikis nagu alati, tema olukord oli komplitseeritud. Laskmisest ta osa ei võtnud, ülemusena pidi ta meie kokkuleppe hukka mõistma, aga seda ta ka ei saanud teha. Nüüd arvas ta siiski kohase olevat sõna sekka pillata:

«Peaksite sellele mõtlema, et teil tuleb koos terve sõda maha sõdida...»

«Sellele ma mõtlengi,» vastas Pessimist ja sülitas vihaselt.

Punapea otsustas nähtavasti riidu mitte ägedamaks kütta ja istus uuesti, võttis nõela taas kätte. Levis jälle vaikus, tige ja rusuv. Poolteise tunni pärast tõusis Pessimist sõna lausumata, haaras nurgast oma automaadi ja läks postile Lampjalga välja vahetama. Näis, nagu oleks tema lahkudes kergendav õhuvool varjendist läbi läinud. Punapea vaatas talle tükk aega järele, tahtis nagu midagi öelda, aga pidas paremaks vaikida. Lampjalg tuli varsti, naeratas mulle soojalt ja heitis pikali, hakates tasakesi nohisema.

Lebasin külili ja lasksin kõik näod veel kord enda eest läbi käia. Kes? Hommikul olin arutanud veel seitsme mehe võimalikku osa, nüüd taandasin selle arvu kuuele. Pessimistis ma enam ei kahelnud, tema see polnud. Kes siis?

Aeg venis, lõpmatu, igav, tühi aeg. Paar tundi hiljem tõusis Kangelane, võttis relva ja läks Pessimisti asendama. Ta ei jäänud kauaks, mõne minuti pärast ilmus ta kaame ning segaduses nagu ukse vahele.

«Pessimist...» ütles ta.

Olime kõik jalul ja tormasime vaatluspesasse. Pessimist lamas täies pikkuses maas, tema müts oli maha libisenud, otsaes mustas auk, nii täpselt keset laupa nagu välja mõõdetud. Seisime vaikides ja taastasime mõttes võimalikku sündinut. Ta seisis postil, ei hoidunud millegipärast küüru, vaid vaatas otse üle kraavirinnatise välja. Seda märkas snaiper ja saatis kuuli. Sõjas juhtub kõike. On ettevaatamatust, on hoolimatust, on rumalust, on lihtsalt saatust, hullu asiaolude kokkulangemist. Teadsime seda. Aga meis kõigis värahtas miski, kui Pääsuke imelikult kõrgel, katkeval häälel ütles:

«Ajasite inimese surma...»

5

Olime kaks meest kaotanud, Tähesõitjaga kokku kolm, aga täiendust polnud loota. Taganemine oli jälle alanud, me marssisime ja marssisime ja küsisime endalt kasvava murelikkusega, milleni see lõpuks viib.

Sügis astus juba oma õigustesse, hommikul ärgates tundisime sageli kontides märga raskust, nagu oleksid nad öö jooksul pinnasest vee endasse imenud.

Ühel niisugusel ööl, mil olime just peatunud, söönud kiiresti kuiva ning üldse mitte isuäratava õhtueine ning valmistusime magama heitma, tuli meie rühmale käsk eraldada kolm meest luuresse. Tõelise vabatahtlikkuse ind oli kuude jooksul juba kadunud, aga inerts kestis — kui vabatahtlikke nõuti, leidus neid alati. See polnud kirklik tegutsemisiha, vaid pigem kohusetundest ajendatud teadlikkus ülesande täitmise vajadusest. Rühmaülem määras luuresalga moodustamise meie jaole ja Jaotlem vaatas küsivalt meie poole. Alati oli nagu ise-

enesest kujunenud grupp mehi, kes meelsasti koos läksid, seekord oli tema pilgule vastuseks vaikus, kõik otsisid nagu muud tegevust, pöörasid silmad kõrvale. Jaotlemine end tema asemel ja pidin möönma, et tal seisis ees küllaltki raske ning delikaatne ülesanne. Usaldus meeste vahel oli kadunud, ja iidne sõdurihinnang inimeste kohta: «sellega läheksin koos luurele, sellega mitte» oli hakanud oma kõige halvemal kujul kehtima. Ta ei lausunud sõnagi, ilmselt lootis ta veel sisseharjunud traditsioonile. Keegi ei kõssanudki ja tal tuli paratamatult hakata mehi määrama. See oli ülesanne, mis sarnanes kitse ja hundi ja kapsaste looga — ükskõik millise kombinatsiooni ta ka poleks valinud, ikka oleks üks kolmnurga külgedest osutunud sobimatuks. Lamasin kuivemal mättal ja püüdsin mõttes tema eest kolmikut kokku seada. See oli lootusetu eksperiment, sest keegi ei usaldanud kedagi. Seda taipas vist ka Jaotlemine, sest ta avas juba suu, et öelda esimesed kolm ettejuhtuvat nime. Mis mind selleks sundis, ma ei tea, aga kuulsin end äkki ütlevat:

«Mina lähen.»

Otsekohe kõlas Lampjala hääl:

«Mina ka.»

Niisiis oli vähemalt kaks meest, kes olid nõus teineteisega minema. Jaotlemine näole ilmus kergendus. Ta pidas ruttu aru, keda meile juurde koopteerida, kui endast teatas ka kolmas:

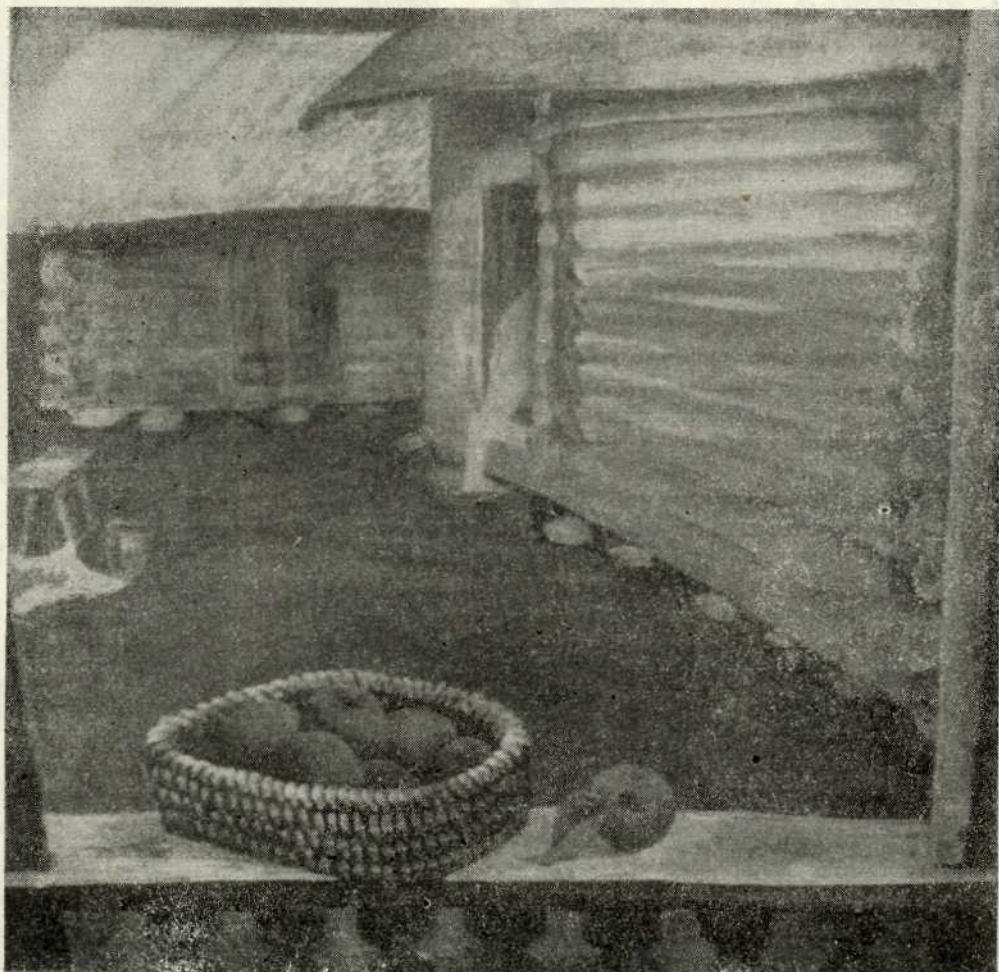
«Mina võin ka minna,» ütles Punapea väarikalt.

Oodatud lahenduse asemel tõi see grupeerumine kaasa järsult terava õhkkonna. Punapea seisukoht oli jaos ikka veel kõige autoriteetsem, tema sõnadele omistati alati rohkem kaalu kui lihtsalt sõnadele. Otsusega meie kaaslasteks hakata oli ta nagu nähtamatu kriipsu tõmmanud meie ja teiste nelja vahele. Pääsuke vaatas maha, Mogrimärt silmitses Punapead varjamatu vaenulikkusega ja Naljhammas mängis tikutoosiga, hoidudes kellelegi vaatamast. Ainult Kangelane lamas rahulikult edasi, nagu ei puutuks see kõik temasse. Keegi ei lausunud sõnagi, aga tundsi, et nüüdsest peale eksisteerib jaos kaks leeri, ja et mõlemad peavad teist vastutavaks selle eest, mis kauges külas sündis. Jaotlemingi tajus seda ootamatut lõhenemist ja hakkas ruttu korraldusi jagama. Võtsime relvad ja väljusime, tundes, kuidas meid saatsid üksmeelselt vaenulikud pilgud.

Ülesanne oli tavaline: välja selgitada... ja kui võimalik, tuua «keel». Meile tundus, et neid õiseid luuregruppe saadeti välja puhtalt *pro forma*, sellepärast, et sõjapidamine nägi ette, et luuregruppe välja saadetakse. Mingit erilist kasu me tuua ei võinud, välja arvatud «keel», kui see tabada õnnestub. Enamasti ei õnnestunud, vaenlane ju ei maganud. Nii et kõigi selliste luuremeeskondade esmaseks ülesandeks oli jõuda enam-vähem nõutud kohale, jääda ise märkamatuks ja tulla terve koosseisus tagasi.

Meile anti parool, näidati kätte suunad, tutvustati kaardiga. Peaesmärgiks oli avastada vaenlase ööpesad, ja kui võimalik, siis ka mingi komandopunkt.

Õõ oli tinane ja märg, tibutas peent ja vastikult tihedat vihma. Sellel oli kaks otsa nagu igal asjal: ühest küljest aitas niisugune ilm meid paremini varjuda, teiselt poolt tegi ta vaenlase tavalisest valvsamaks. Salgakese juhiks sai nagu endastmõistetavalt Punapea ja me läksime teele. Oma kaevikuist, kui provisoorselt maasse uuristatud kraavikesi nendeks võis nimetada, väljusime naaberüksuse piirkonnas, tundmatud,

N. Kormašov

Talu õu (Tempera) 1969

aga südamlikud mehed soovisid meile sosinal kivi kotti ja jäid siis meie taha. Sammusime esimese lagedama kohani ja tegime seal väikese peatuse, et koordinaate kontrollida. Eespool oli kõik vagane, ainatki pauku ei kõlanud. Vihm oli jõudnud turja märjaks teha, riided kleepusid juba ebameeldivalt ning külmalt ihule.

«Kuskil siin peab see olema,» ütles Punapea ja valgustas hoolega varjatud taskulambiga kaarti. Olime tihedasti kobaras, põlvitasime ümber kaardi ja vaatasime. Punapead võis usaldada, tal oli eksimatu nina õige objekti leidmiseks.

«Huvitav oleks teada, kas nad peavad üht või kaht meest valves. Ühe teeksime kerge vaevaga kutuks, kahega võib märul tulla.»

Lampjala külg oli minu vastu surutud, tundsin, kuidas ta lõdises. Ka minul oli külm, aga suutsin end veel talitseda.

Punapea sihtis pilgu pimedusse, kuulatas teravalt ja tegi siis lühikese märgi: lähme.

Hakkasime ettevaatlikult edasi liikuma. Punapea käis ees, meie Lampjalaga peaaegu kõrvuti tema järel. Lampjala lõdisemine oli tuntav isegi teatud vahemaa tagant, mulle tundus, et see ei tule ainult külmast. Aeglustasin pisut sammu ja jäin täiesti tema kõrvale.

«Kardad?»

«Mul on tunne, et ma saan täna pihta,» sosistas ta kiiresti.

«Jama.» Ütlesin seda kergel, hooletul toonil, mõeldes ise automaatselt kõigile loetud sõjalugudele, kus seesugune aimus mängis tähendusrikast rolli.

«On.»

«Ära tee väljagi.»

«Ega ma ei teegi.»

Punapea kuulis meie sosistamist ja viipas pahaselt käega: olete esimest korda luures või? Vaikisime ja kõndisime äärmise valvsusega edasi, hoidudes vähimatki müra tegemast.

Ilma mingi hoiatuseta rabises äkki midagi meie peade kohal. Viskusime välkkiirelt maha, hoidsime hinge kinni. Vahtisin pingutatult ülespoole ja nägin, kuidas meie kohalt puu ladvast vallandus must vari ning liugles tiibu lagistades pimedusse.

«Öökull, raisk,» ütles Punapea ja tõusis kápuli.

«See toob õnnetust,» sosistas Lampjalg visalt. Müksasin teda vihaga ja valusalt.

«Pea lõuad.»

Liikusime edasi. Komistasime üle madala kraavi, roomasime natuke maad mööda võsa äärt ja kuulatasime taas. Ei mingit häält. Punapea kerkis taas neljakápakile ja liikus ebaloomulikult kiiresti edasi. Järgnesime talle nagu lapsed, kes kardavad tundmatus kohas isast maha jääda.

Enne kui keegi midagi taipas, kostis meie eest robin, Punapea langes ülepeakaela kuhugi sügavasse ja samas hakkas keegi võõras keeles kisama. Olime ühe hüppega juures, selgus, et olime tulnud otse vaenlase ööpõsti peale. Mees nähtavasti tukastas või unistas, ei pannud meid enne tähele, kui Punapea talle sõna tõsises mõttes kaela kukkus. Kisa vaikis küll kohe, Punapea oli talle ilmselt käe suule saanud, aga tagapool lendas juba üles rakett ja kõlas mitte väga kaugeid erutatud häälti.

«Tagasi!» karjus Punapea häält hoidmata ja ronis pesast välja. Parime jooksu. Meie taga kuuldus summutatud sammumüdinat, hää-

led lähenesid, siis pragises automaadituli. Viskusime pikali, roomasime palavikulise kiiruga edasi. Rakette visises taas üles, kogu maapind meie ümber valati üle ereda valgusega.

«Kurat!» ütles Punapea. «Edasi, saagu, mis saab!»

Teadsime, et siin lagedal kujutame endast liiga head märklauda, ja püüdsime iga hinna eest kaitsva võsa varju jõuda. Kuulipildujatuli märatses meie peade kohal, omade poolt ei tulnud ainsatki lasku. Mõistagi — ei saanud meid ju kahe tule vahele võtta.

Keegi pildus meile paar granaati järele, aga olime juba liiga kau-
gel, need lõhkesid meie taga kahju tegemata. Oma positsioonideni jäi veel mõnikümmend meetrit, kui Lampjalg aietas. Peatusin silmapilk-
selt ja kobasin tema järele.

«Mis on?»

«Ma aimasin seda...» ägas Lampjalg vastuseks. Ma ei teadnud, kui raskelt ta pihta oli saanud, mõistsin ainult, et teda tuleb aidata. Roo-
masin ta kõrvale ja kompasin teda. Ta lamas silmili maas ja oigas.

«Kuhu?»

Ta ei vastanud ja mul polnud aega uurida. Haarasin tal kraest ja tirisin enda järel. Punapea oli juhtunud märganud, tuli mulle appi. Maapind langes pisut, tuli polnud meile enam ohtlik. Vedasime Lamp-
jalga kahe vahel piki mudast põllusiilu ja hingeldasime. Ta ei oianud enam, aga nohises nii valjusti, et seda pidi meie arvates kuulma kogu rinne.

Ees oodati meid, juba paarikümne sammu kauguselt kähistas keegi meilt parooli nõuda.

«Kuradile keri oma parooliga,» vastas Punapea raevukalt, «tule appi, mees sai pihta.»

Kaks kogu eraldusid tumeda metsa foonilt ja roomasid meile vastu. Neljakesi saime Lampjala kiiresti kaevikusse ja kandsime kähku komandopunkti. Velsker oli kahe sanitariga juba jalule aetud, ta vaa-
tas, kuidas me Lampjalga kandes lähenesime, ja oli pisut erutatud. Panime kaaslase maha ja kummardusime üle tema. Siin sai juba val-
gust teha, süütasime taskulambid ja otsisime tabamusekohta. See oli paremas õlas, veidi allpool rangluud.

«Kopsus,» ütles velsker teadvalt. See oli nangunii selge, Lampjalg hingas kergelt korisedes ja tema huultele ilmus aeg-ajalt pisikesi vahu-
mullikesi.

«Sureb?» küsis Punapea tseremoonitsemata.

Velsker kehtas õlgu.

«Tavaliselt niisuguse haava kätte ei surda.»

Seisime juures, kuni Lampjalal riided maha käristati, haav kinni seoti. Me ei pannud tähelegi, et meie ümber oli kogunenud terve meie jagu. Märkasime seda alles siis, kui kuulsime Naljahamba häält:

«Mis juhtus?»

Kumbki meist ei vastanud, jälgisime pinevalt, kuidas velsker tegi Lampjalale paar süsti, kamandas kohale kandraami. Vaenlase öörahu oli häiritud, ta tulistas lakkamatult. Nüüd anti vastu ka meie poolt, harjumatu kõrvale oleks paistnud, nagu käiks korralik öölahing.

Süstid mõjusid, Lampjalg tegi silmad lahti, vaatas ringi ja tundis meid ära.

«Noh?» küsis Punapea.

Lampjalg püüdis naeratada, see kukkus väga hädiselt ja lapselikult välja.

«Läheb mööda...»

Kanderaam oli kohal, ta tõsteti selle peale ja kaks sanitari asusid käepidemete juurde. Nüüd elavnes Lampjalg järsku, ta ajas end valust hoolimata ülespoole ja kordas innuga, vannutades, tuliselt:

«Poisid, mina see ei olnud... Ei olnud... Ei olnud...»

Sanitarid tõstsid kanderaami üles ja hetk hiljem kadusid nad puude vahele. Seisime viivu ja hakkasime siis pikkamisi oma asupaika tagasi minema.

Keegi ei lausunud sõnagi, kõik tundsid ümberlökkamatu selgusega: Lampjalg rääkis tõtt.

Marssisime vaikides läbi pimedada metsa. Meid oli jäänud kuus, meie hulgas oli kaks meest, kes lasksid maha Tähesõitja. Kahtlusealuste arv oli kahanenud ühele kolmandikule.

6

Lampjala pihtasaamine oli hetkeks kustutanud vaenuliku leeridesse jagunemise tunde, aga see tärkas peaaegu kohe uuesti. Mulle ja Puna-peale vaadati näkku ainult kogemata, muidu püüdsid kõik pilgu mujale suunata. Ainus, kes käitus, nagu poleks midagi juhtunud, oli Kangelane. Ta polnud kunagi kellegagi eriti seltsinud ega teinud seda ka nüüd. Jagu sõdis edasi, võorastele silmadele jäi kõik märkamatuks. Ainult õhtuti magama heites jäi Pääsuke või Mogrimärt vahel seisma ja vaatas tähendusrikkalt kujutletavatele tühjadele kohtadele, sellega nagu kedagi süüdistades.

Seisime juba teist nädalat mingi linna lähistel, meil olid taas määrustekohased kaevikud, varjendid, vaatluspesad. Täiendust polnud ikka veel, kõik üksused olid kandnud raskeid kaotusi, sõda möllas kõigil rinnetel ühesuguse ägedusega, uusi mehi polnud kuskilt võtta. Valvekorrad muutusid seetõttu tihedamaks ja väsitavamaks, Jaoulem käis ka ise postil.

Oli kottpime oktoobriöö, minu kord minna. Tõmbasin sineli selga, kahmasin automaadi kaenlasse ja väljusin. Nii meie kui vastaspoolelt saadeti aeg-ajalt rakette üles. Mõtet sel polnud, rünnakut polnud kummaltki poolt oodata, aga nad nagu rõhutasid seda, et sõda käib, et peab olema lakkamatult valvel. Tümpsisin piki käänulist ja konarlikku kaevikupõhja vaatluspesasse ja ütlesin mind ootavale Pääsukesele lühidalt:

«Lase jalga.»

Pääsuke võttis automaadi, pöördus juba minekule ja seisatas siis. Olin seljaga tema poole, ei näinud midagi, aga tundsin. Ta kõhkles viivu ja sõnas siis:

«Kas me ei saagi teada, kes need olid?»

Kehitasin taha vaatamata õlgu. Ta pidas pausi ja ütles siis aeglaselt:

«Ma arvan siiski, et üks neist oli Pessimist.»

«Ma ei usu.»

«Siiski. Ja teine Kriimsilm.»

Niisiis mõlemad langenud. Mõistsin teda silmapilkselt: kõik lõpeks, me tunneksime tohutut kergendust, kui suudaksime uskuda, et mõlemad süüdlased on surnud. Aga kas me suudame?

Pääsuke ootas, et ma vastaksin, kui seda ei järgnenud, jätkas ta ise:

«Pessimist ei sallinud teda kunagi. Mäletad, kui me veel õppelaagris olime? Seal ässitas ta Tähesõitja üles, nii et see korrapidajale ohvitserile vastu hakkas ja viis päeva kartsa sai.»

Mäletasin seda lugu hästi. Tähesõitjal oli jalg haige, ta oli õppusest vabastatud. Ohvitser tuli barakki kontrollima, süüdistas Tähesõitjat simuleerimises ja käskis tal rivisse minna. Tähesõitja vandus ja virises pärast ohvitseri väljumist nii tüütavalt, et Pessimist talle käratas:

«Mis sa vingud! Kui sul õigus on, mine ja põruta talle näkku. Kord peab olema.»

Tähesõitja läkski — ja sai oma kartsapäevad. Nüüd tõlgendas Pääsuke seda kui meelega ülesässitamist.

«Ja Kriimsilm nõokis teda kogu aeg. Tähesõitja oli rohkem näinud, Kriimsilm oli kade. Pane tähele, just nemad...»

Ma ei kuulanud teda enam, mõtlesin sarkastiliselt, missuguseid pisi-tüüsid ja näaklemisi nüüd püütakse üles puhuda, et ausalt surnud mehi määrada. Pääsuke seletas edasi, ma vihastasin ja kärgatasin ettevaatust unustades valju häälega:

«Käi kuradile! Ega siin lasteaed ole.»

Minu taga tekkis vaikus, siis kuulsin, kuidas Pääsukese sammud pikkamisi kaugesid. Üks vihamees juures, mõtlesin. Ükskõik.

Minu mõtteid köitis juba tükk aega hoopis teine probleem. Olin alati uskunud, et talitasin õigesti, et mul pole endale midagi ette heita. Nüüd kerkis vastutuse ja õigluse probleem korraga täiesti teisest aspektist.

Tõsi, ma toimisin õigesti, kui asjale vaadata Tähesõitja seisukohalt. Täiesti õigesti. Teda päästa polnud võimalik ja ma ei tahtnudki seda. Ma polnud julm, aga ma lihtsalt teadsin, et sõja seadused tuleb aktsepteerida, paistku need nii harjumatud ja ebainimlikud kui tahes. Sõda polnud meie väljamõeldis, meile tungiti kallale, meil tuli ennast kaitsta, ja selleks kaitseks olid kõik meist võrdselt kohustatud. Kui keegi arvas võivat kõrvalt pealt vaadata, siis oli täielik õigus lugeda teda vaenlaste hulka. Ma ei eitanud meie jao kokkukuuluvusetunnet, vajadust üksteise eest seista, üksteist kaitsta. Aga see tilluke kollektiivsusetunne tuli käesoleval juhul paratamatult allutada suuremale. Konflikt oli paratamatu, aga jagu otsis sellele lahendust varest lahtrist. On olukordi, milles maksimaalne resultaat pole võimalik, pole õige, vaid kus tuleb leida optimaalne resultaat. On olukordi, kus «hundid söönud, lambad terved» printsiip ei lase end rakendada, kus on väär ja isegi kuritegelik seda printsiipi rakendada. Siis tulebki välja minna optimaalse tulemuse peale — niisuguse tulemuse, mis rahuldaks võimalikult suuremat asjast puudutatute arvu.

Mäletasin kunagi nooruses loetud juttu, milles tõsteti sofistlik ja julm probleem: kui su naine ja laps on uppumisohus ja sul on võimalik päästa ainult üks neist, mida sa siis pead tegema? Ka see on situatsioon, milles maksimaalne lahendus on võimatu, tähendab, tuleb leida optimaalne ja see teostada. Tookord arvasin, et ma päästaksin lapse, hiljem kaldusin ümber otsustama. Antud juhul polnud isegi midagi päästa peale abstraktse, rahuaja inimesele kõlbliku sõbra- ja aumõiste. Mis on au? Kas saab üksikisiku ja rahva aumõisteid pidada kokkulangetavaks? Keegi ütles kunagi, eelmiste sõdade ajal, et üksikisik võib ennast oma au nimel ohverdada, rahvas ei tohi seda teha. Pidasin seda õigeks, kui kuulsin, ja pean praegugi. Meil ei olnud õigust oma tillukese au nimel ohverdada peamist, mille eest me sõdisime, meil polnud

õigust keelduda karistamast seda, kes astus välja rahva au ja vajaduse vastu.

Teiselt poolt rusus mind minu teo tagajärg. Ja see, et mul oli kaaslane, kaaslane, keda ma ialgi teada ei saa, samuti nagu ma ei saa teada, millistel kaalutlustel ta toimis. Muidugi, kõrgema eesmärgi seisukohalt on see ükskõik. *Fiat justitia, pereat mundus*. Aga ma leian, et inimene peab olema teadlik motiividest, kui ta sooritab nii kaaluka teo.

Üksik rakett lendas meie positsioonidest üles, kaardus ilmselt enne-aegselt ja joonistas pika valgusejooma otse meie oma kaevikute kohal. Nagu vastuseks sellele täristas vaenlase pool kuulipilduja lühikese valangu, otsekui teatades: ma näen kõik, võtke teadmiseks, et teid valvatakse. Nägin juhuslikult punkti, kust kuulid väljusid, oleksin võinud anda sinna valangu, aga loobusin — oleks tekkinud asjatu tulevahetus. Vaatasin kella ja märkasin, et minu valvekorrast oli kulunud juba poolteist tundi. Kes tuleb mind vahetama? Kangelane? Mogri-märt? Polnud meeles.

Tajusin, et kõik mu arutlused on viljatud ja filosofeerivad, olgu nad nii õiged kui tahes. Ja korraga mõtlesin hoopis kummalise mõtte: hea, et ma siiski tulistasin. Kui ma seda poleks teinud, oleksin koos teistega otsinud seda ainsat laskjat, keda ei leita. Nüüd võin vähemalt ühes kindel olla: minu lask oli surmav, salapärase teise isikul pole faktiliselt mingit tähtsust. Samas taipasin, et täpselt nii võib mõelda ka too teine, ja mu mõtted läksid jälle sassi.

Tagantpoolt kostis kobinat ja minu kõrvale ilmus Jaoülema pikk kogu. Vaatasin üllatunult veel kord kella, selle järgi oli mul paar-kümmend minutit seista. Jaoülem nägi seda ja tegi rahustava liigutuse:

«Tulin lihtsalt välja, sees on umbne.»

Jah, sees on umbne, mõtlesin. Eriti sulle, kes sa asud väljaspool seda tumma sõda, mida jagu juba teist kuud iseendaga.

Jaoülem silmitses musta ööd meie ees, millest ei paistnud ainsatki orientiiri, ja lausus nagu endale:

«Varsti tuleb talv...»

Ta süütas maha küürutades pihkude vahel suitsu, varjas selle hoolega varrukasse ja tõusis taas mu kõrvale. Ka mina panin suitsu ette, tõmbasime tummalt.

«Arutavad?» küsisin lühidalt.

«Arutavad,» vastas tema. Ja hetke vaikinud, lisas: «Surnuid süüdistavad.»

«Selge.»

Pääsuke oli oma aktsiooni niisiis jätkanud. Tundsin äkki kahetsust, et olin ta niimoodi toorelt minema kihutanud. Võib-olla polnudki ta rumal, võib-olla sondeeris ta minu juures pinda, et kindlaks teha, kas niisugune variant leiaks toetamist. Sest tegelikult oleks see ju tõesti taastanud meie sõpruse ja usalduse, ehk küll pisut mõranenuna, ent siiski küllalt elujõulisena, et koos edasi sõdida, oma närve säästa.

«Ja mis sina arvad?» küsisin.

Jaoülem ohkas.

«Mis minul arvata. Ma tahaksin, et mul jälle normaalne jagu oleks.»

Kui tõesti? mõtlesin. Kui läheks ja asuks Pääsukese poolele?

Jaoülem vaatas kella ja tegi viipe.

«Lase jalga,» ütles ta nagu kergendatult. Ma ei jäänud viivitama, võtsin automaadi ja läksin. Teel varjendisse tundsin, et see oleks tõesti

parim võimalikest lahendustest. Pessimistile ja Kriimsilmale on see ükskõik, varsti on see ehk enamikule meist ükskõik, kui kõik samas vaimus edasi kestab. Kolm meest on juba läinud, neljas raskesti haavatuna rivist väljas, võib-olla sureb ka tema. Viie lühikese kuuga. Aga kui sõda kestab viis aastat? Kas on keegi meist siis veel elus? Ja kuni selleni oleks meil vähemalt soojem koos olla.

Avasin varjendi ukse kindla kavatsusega Pääsukese ettevõtmist toetama hakata. Kõik seesolijad vaikisid silmapilkselt ja pöörasid minu poole umbuskliku, vaenuliku pilgu. Läksin läbi ruumi, panin selles vaikuses relva nurka ja tundsin, kuidas kõik minus pikkamööda järjest kuumemaks muutus. Kui nii, siis nii. Küsimus oli lahenenud ilma minuta. Selle asemel et lausuda ukse taga valmismõeldud sõnu, pöördusin kannalt ringi ja ütlesin:

«Püüate kõike Pessimistile ja Kriimsilmale kaela määrada? Ei lähe läbi. Igaüks teist teab, et seda võib uskuda ainult loll.»

Vastust ei järgnenud, viskasin end pikali ja tajusin otse füüsiliselt mind ümbritseva hääletuse pidevat, vaenulikku survet.

7

Vastupealetung, mida me nii kaua olime oodanud, et see hakkas juba unenäona tunduma, algas täiesti ootamatult ja seda suurema jõuga. Meie rünnakuhoog oli nii suur, et näis, nagu oleksid meeskonnad mänguväljakul pooled vahetanud. Võrdlus ei olnud muidugi päris kohane, sest mänguga oli sel kõigel väga vähe tegemist. Meie edasitung kulges peaaegu täpselt neidsamu kohti pidi, mille kaudu me siia olime taganenud, imelikul kombel ei tulnud nad aga üldse tuttavad ette. Perspektiiv oli teine, vaatasime kõike nagu esimest korda. Novembri esimestel päevadel jõudsime sinna, kus Kriimsilm langes. Punapea läks peatuse ajal tema hauda otsima ja leidis selle kohe. Lampjala poolt kritseldatud tahvlike oli jalaga ümber löödud, aga lamas sealsamas, panime selle uuesti püsti ja seisime imeliku tundega haa juures. Sõjahaudadel on oma eripära, neid tehakse selleks, et neid mitte kunagi enam näha. Nad elavad ainult mälestustes. Ja väga kummaline on nende juurde tagasi tulla.

Mättad, mis me hauale olime asetanud, olid kuivanud ja kollendasid, haud jättis kuidagi mahajäetud ja kurva mulje. Lõikasime vaikides uued mättad, tegime madala künka võimalikult hästi korda. See oli esimene töö, mille juures jagu üle hulga aja vaikides, kuid üksmeelselt toimetas. Samal ajal aga elustas see jälle meeltes kõik sündinu, suvise varahommiku tundmatus külas, kus Tähesõitja kahest kuulist läbipuurituna oli murule langenud.

Järgmisel päeval sai Kangelane surma. Tema hukkumine oli niivõrd ebaloogiline isegi sõja kohta, et me seda tükk aega ei uskunud ja üksisilmi kohta vahtisime, kus ta äsja oli seisnud.

Pataljon sai käsu komandeerida teatud arv mehi kursustele, kus neist pidi koolitatama ohvitserid. Kaotused juhtivas koosseisus olid suured, oli tarvis värsket verd. Meie üksusest määrati kaks meest, teine neist oli Kangelane. Kõik piidlesid teda altkulmu ja mõtlesid, et jaos oli kindlasti mehi, kes pealtnäha paremini sobisid ohvitseriks, kas või seesama Pääsuke, kellele juba õppelaagris eksikombel au anti. Ent näilikkus on petlik, ja omaette tulin järeldusele, et just Kangelane on

ainus mees meist, kes võib üksuse etteotsa asuda — külmavereline, kiretu, teatud momentidel võimeline unustama ennast ja mõtlema ainult ülesandele.

Ta sai käsu ära sõita, läksime Punapeaga teda saatma. Teised oleksid meelsasti meiega tulnud, aga kui me esimestena oma plaanist teatasime, jäid nad kulmu kortsutades vastu tahtmist, aga jonnakalt istuma. Lõhenemine, mis saatuslikust luurekäigust oli alanud, pidas visalt piiridest kinni. Punapea vaatas minnes närviliselt tagasi ja pomises midagi, tegin seda mitte kuulma. Kangelane oli seljakoti üle parema öla visanud ja sammus sõna lausumata meie ees.

Esimesed külmad näpistasid juba puulehti ja rohtu, maa oli kergelt kahutanud ja krõbises saabaste all. Auto, millega Kangelane raudteejaama pidi sõitma, tõi meile iga päev posti ning peatus rinde taga pataljoni staabi juures. Kui me kohale jõudsime, oli tema tulekuni veel pool tundi aega, Punapea käskis meid oodata ja läks staapi, kus tal keegi tuttav kirjutajana töötas. Mõne minuti pärast naasis ta kavalalt naeratava näoga, põu kahtlaselt punnis. Selgus, et ta oli sõbra käest pudeli viina saanud, kibedat ja mitte eriti maitsvat samagonni, aga ikkagi viina. Isegi alati tuim Kangelane muigas mõnusalt, kui Punapea pudeli välja kookis ja korgi paljutähendava mulksatusega pealt löi.

«Sinu terviseks.»

«Sa siis mind ei pea kaabakaks?» küsis Kangelane niisuguse endastmõistetavusega, et me mõlemad kohe tundsim: ka tema pole nende seast, keda otsitakse.

Punapea ei naeratanud, vastas lühidalt:

«Ei.»

«Hea seegi,» arvas Kangelane ja kummutas pudelist tubli sõõmu. Tema järel tegime sedasama ka meie. Viin imbus verre, tekitas pea-aegu kohe meeldiva surina ja elevuse. Naersime kõvasti, vist esmakordselt pärast Tähesõitja hukkamist. Kangelane arvas, et oleks tore, kui teda pärast neid neetud kursusi meie juurde tagasi saadetak, rühmaülemaks näiteks.

«Ma teile teeks uut ja vana,» ütles ta hoobeldes.

«Sitta sa teeksid,» vastas Punapea, «küll me su paigale võtaksime.»

«Lõuad, reamees,» käratas Kangelane kergelt vindisena. «Valvel!»

Naersime ja võtsime valveseisangu. Kangelane silmitses meid üleolevalt ja sõnas õpetlikult:

«Teie, reakoosseis, ei tea sõjast midagi. Mis asi see on, seda hakkama teile nüüd ajudesse taguma. Pidage meeles.»

Naersime jälle. Viin pani meid üldse lakkamatult naerma, oli selleks põhjust või ei.

Kell sai üks, postiauto pidi juba kohal olema, aga polnud. Kangelane lausus praalivalt mõne sõna lubamatust tähelepanematusesest ohvitserkoosseisu vastu ja vaatas kannatamatult piki roopalist külavaheteed metsa poole, kust auto iga hetk pidi välja ilmuma. Viin oli otsas, seisime õhetavate nägudega ja rääkisime ebaloomulikult valjusti.

Õhku väristas kauge mürtsatus, see kustus, siis hakkas kostma meist möödalendava mürsu tuttav jõuramine. Mürsk läks üle meie peade ja maabus kuhugi nähtamatusse, plahvatades heleda mürinaga. Teadsime, et see on vaenlase pataree, mis iga päev lõuna ajal tulistas parkümend mürsku, pidamata seejuures silmas mingit kindlat objekti — moraalseks segamiseks, närvidel mängimiseks. Kõik need keskpäevased

mürsud langesid kuhu juhtus, mis tõi meelde vana Türgi sõja soldati tarkuse — sõjas võib isegi surma saada, sest lastakse umbes, mõni pauk võib pihta tulla. Sellest me just rääkisimegi, kui uus mürsk vilinal üle lendas ja otse meie ees olevasse metsa prahvatas.

«Kurat, panevad veel autole põõna,» muretses Kangelane. «Millega ma siis akadeemiasse sõidan?»

Punapea vaatas kahetsusega tühja pudelit ja müksas mind — mingi ma, vaadaku, kas ei saa uut muretseda. Ka minul oli staabis tuttavaid, kartsin ainult, et neil nii tarku tagavarasid pole.

«Mine, mine,» ütles Punapea mind takka tõugates, «küll sa välja räägid.»

Alistusin ja läksin staabimajja. Ei vedanud — minu tuttav majandusmees oli kuhugi ära sõitnud, teised vastasid minu küsimustele puhast tagalamundrit kandvate inimeste tüdinud väarikusega. Tundsin end ebamugavalt ja tahtsin just väljuda, kui kõlas kohutav kõrgatus ja maja aknad purunesid heleda klirinaga. Viskusin automaatselt maha ja kuulsin ainult, kuidas keegi kokkunult karjatas. Kohe oli kõik möödas, ronisin taas püsti ja vaatasin veidi häbenevalt staabimehi, kes oma kohtadele olid jäänud. Häbeneneda polnud tegelikult midagi, pikaliviskamine on rindemehe kohus ja tarkus, nemad jäid istuma rumalusest ja vilumatusest. See ei takistanud neid mind üleolevalt silmitsemast. Tundsin ägedusehoogu tõusvat ja ruttasin igaks juhuks välja. Pilt, mida ma nägin, tegi mu keeletuks. Punapea seisis keset teed, tema jalge ees lamas Kangelase ilma peata keha, millest imelikul kombel ei tulnud üldse verd.

Kangestusin, siis tormasin nende juurde. Mürsk oli langenud keset teed, rebinud Kangelasel pea ja parema käe otsast ja jätnud Punapea täiesti puutumata. Seisime mõlemad tummaks löödult surnukeha juures, kui metsa poolt kostis mürin ja postiauto ilmus nähtavale. Vaatasin automaatselt kella — see oli veerand kaks. Veerand tundi oli auto sel päeval hilinenud, see veerand tundi maksis Kangelase elu.

Hankisime staabist labidad, matsime ta maha. Paar staabimeest uudistasid meie tegevust trepilt, meid aitama ei tulnud keegi ja me ei tahtnudki seda. Punapea kuhjas mulla kääpaks kokku, vaatas seda ja tahtis mulle midagi öelda, ent vaikis. Olin vahepeal leidnud lauaotsakese, samasuguse, millega me tähistasime Kriimsilma hauda. Kraapisin sellele pliiatsiga Kangelase nime ja torkasin kääpa otsa. Seisime ja vaatasime.

«Meie jaole oleks nagu needus peale pandud,» ütles Punapea. Ma ei vastanud. Hetk hiljem lisas ta häälega, mis oli sügavasti veendunud:

«Tema see igatahes polnud.»

Olin nõus, aga minus liigahtas ebalus — nüüd oli meid järele jäänud ainult viis. Õigemini neli. Üks neist neljast pidi olema see, keda ma kõigest hingest teada oleksin tahtnud. Sama mõtles ka Punapea, sest ta lausus:

«Kui nii edasi läheb...» Ta ei lõpetanud, aga ma mõistsin: saabub hetk, mil meie jaost on järel ainult kaks meest. Ja kuna me kõik langenud süüst vabastanud oleme, siis...

«Lähme, mis siin vahtida,» ütles Punapea. Pöörasime värsketele hauale selja ja marssisime sõna lausumata tagasi oma üksuse juurde.

Kui Punapea võrdlemisi ükskõiksel häälel juhtunust jutustas, pida-

sin kõiki teravalt silmas. Keegi ei erinenud teistest, minu kaasosalise isik jäi endiselt tundmatuks, ei reetnud end millegagi.

8

Olime positsioonid sisse võtnud kitsa ning lookleva jõe ääres, mida kallaste lähedal kattis juba jääkirmetis, keskel voolas aga veel vaba vesi, röpasevõitu ning eemalepeletav. Teisel pool jõge oli vaenlane, loodusliku tõkke tõttu olid meie vaatluspesad teineteisest ainult mõnekümne meetri kaugusel. See lõi uue ja ohtliku olukorra — kui seni võis oma kaevikutes end üsna vabalt tunda, siis nüüd pidi kramplikult hoiduma pead kõrgemale tõstmast, sest snaiperid ei mõistnud selle lühikese maa tagant nalja. Kõrvalüksuses mängitas keegi kiivrit, neid samu snaipereid ärritades; kiivri pihta saadetud kuul põrkas rikošeti alla ja tabas mängitajat. Paar päeva hoidusid teised ennast näitamast, siis lõi poisikeselik ulakus uuesti välja — kiiver pandi oksa otsa ja mäng algas jälle.

Erilist tuska tekitas meile üks ilmselt parimini paigutatud täpsuskütt. Teda avastada näis olevat võimatu, samal ajal paistis temale olevat teada iga liigutus meie poolel. Ta saatis kuule siia ja sinna, kus neid kõige vähem oodati, ja nädala jooksul langes meil seitse meest rivist välja. Ülemad vandusid tulist kurja ja käskisid snaiperi asukoha avastada iga hinnaga. Nagu ikka langes see ülesanne meie jaole ja ma mõtlesin nukra ironiaga Pessimistile, kes oleks sel puhul oma eksimatu märkuse teinud. Jaoülem tegi ülesande teatavaks ja ütles, et ainus võimalik viis seda täita on kaevata öösel jõe kaldale auk, maskeerida see okstega ja panna päevaks mees sisse. Päeva jooksul — mitte ilma jao teiste sõdurite abita — paljastab laskur end nagunii.

Vabatahtlikke polnud tarvis otsida, Punapea pakkus end ise. Ta võttis väliabida, varustas end suitsude ja viinaga, mida meil viimasel ajal tänu külaelanikele ohtrasti liikus, ja läks öö saabudes jõe äärde. Jälgisime tema laskumist kuni silmapilguni, mil ööpimedus ta meie pilkude eest neelas. Seisime kõik viis kaeviku äärel, külg külje vastas, ja ma mõtlesin teatud ebalusega, et kuskil nende nelja mehe hulgas on see, kes nagu minagi saatis kuuli Tähesõitja kehasse — Jaoülem ei tulnud ju arvesse. Püüdsin veel kord teda välja mõistatada, nüüd oleks see pidanud olema kergem, kuna võimalusi oli vähem, kuid praktiliselt osutus see raskemaks — kõik langenud ei tulnud enam kõne alla. Püüdsin olla võimalikult erapooletu ja loogiline.

Pääsuke?

Argumendid kippusid langema tema kasuks. Inimene võib näidelda, ent kunagi unustab ta end ikka. Pääsukese mäng oli ehtne, ta etendas iseennast ega saanud ühelgi juhul olla see, keda ma otsisin.

Mogrimärt?

Silmitsesin teda nüüd pisut muutunud vaatevinklist. Egoist. Ahnepäits. Individualist. Kõik need halvamaigulised nimed sobisid talle suurepäraselt. Ja nii kummaline kui see ka oli, just need omadused tegid ta süüdimatuks. Ükski egoist poleks Tähesõitja pihta tulistanud, see oleks teda häirinud. Ükski ahnepäits samuti mitte, sest tal polnud sellega midagi võita. Ükski individualist kah mitte, sest see oleks olnud kollektiivsuse moraalile alistumine.

Naljahammas?

Tegelikult kõige tõenäolisem kandidaat. Inimesed, kes elu naljana võtavad, võtavad tihti ka teiste inimeste elu naljana. Naljahammaste kiring on ootamatuste püüdmine — kas ei olnud ka Tähesõitja maha-laskmine teatud määral ootamatus? Naljahambad on külmad, on kalkuleerijad, on isegi vastupidi juhuste inimesed. Miks ei võinud Naljahambale äkki tulla mõte kõige kiuste proovida pihta lasta?

Jätsin ta igaks juhuks meelde ja läksin viimase, Punapea juurde. Kui kõik eelarvamuslikud momendid kõrvale jätta, oli tema teine kõige sobivam mees. Otse vastupidistel motiividel kui Naljahammas. Kinnine, aus, sirgjooneline, huumorimeeleta, ja selle tõttu kõige häda-ohklikum. Tema aeglaselt töötavates ajudes võis äkki tekkida plahvatus, mis sundis teda tulistama, sundis mingi meile arusaamatu, intuiitiivse käsu põhjal. Tema, kes ta kõige tulisemalt veenis meid mööda laskma, võis lõpuks ise pihta anda, ilma et ta seda ka veel sihtimis-käskluse ajal oleks kavatsenud. Kujutlesin äkki selgesti, kuidas see võis olla.

Ohvitser käsutas: «Sihi!» ja Punapea sihtis — automaatselt märgi pihta. Siis tekkis temas mingi mehaaniline tõrge, ta tahtis relva Tähesõitjalt kõrvale pöörata, aga ei saanud — vana sõduri kohusetundega püsis see täpselt seal, kuhu oli suunatud. Ja kui kõlas käsklus: «Tuld!», vajutas ta päästikule — midagi mõtlemata, midagi taotlemata. Kui Tähesõitja siis langes, oli see talle endalegi üllatuseks — ta ju ei tahtnud seda. Ent lask oli lastud, saatus oli oma sõna öelnud, ja teha polnud enam midagi. Et oma segadust varjata, läks ta langenu juurde ja uuris teda, kõrvaldades endalt praktiliselt kahtluse.

Kõik klappis — ja ometi ütles mulle mingi kuues meel, et see loogiliselt ülesehitatud süsteem ei pea paika. Punapea pole laskja, ei saanud seda olla.

Aga kes siis?

Mu iseenesest üksikasjalik arutlus viis mind nagu ennegi absurdse resultaadini: ükski neist neljast mehest ei saanud olla laskja. Ometi pidi üks neist see olema.

Nagu öeldud, kadus Punapea öösse ja me läksime tagasi oma varjendisse. Varjend on palju öeldud, see oli lihtsalt vana kartulikelder, mille lagi poleks kinni pidanud ka kõige labasemat kahurimürsku. Selle-eest oli ta ruumikas ja soe — muld säilitas endas veel suve päikest ja lubas meil õhtul higist ning porist kanged üleriided maha võtta. Põrand oli tsementeeritud ja niiske, aga ikkagi parem kui mitte midagi. Olime tassitud keldrisse hunniku kuuseoksi, vooderdanud oma pesa nendega ja tundsimme end hästi. Istusime viiekesi mahavisatud sinelitel, tattnina põles nurka veeretatud kivil. Ja oülem kobas pilguga igat meest, otsides nõrgemat kohta, millest võiks ühtset jutuajamist alustada. Seda polnud, ta ohkas kuulmatult ja valmistus magama heitma. Ootamatult võttis jutuajarje üles Pääsuke.

«Meid on jäänud veel ainult viis,» ütles ta häälega, milles oli kuulda kirklikku tahet asi ükskord selgeks rääkida.

«Kui nii edasi läheb...»

Täpselt see, mida ütles Jaoulem, mõtlesin mina. Mogramart koukis nagu alati oma seljakotis ja peatus Pääsukese sõnu kuuldes, heitis talle altkulmu häiritud pilgu. Naljahammas ümises mingit meloodiat ega teinud väljagi. Jaoulem püüdis jätta muljet, nagu poleks teda olemaski.

Pääsuke ootas, et keegi vastaks; kui seda ei juhtunud, tuli tal endal jätkata.

«Kaks teist neljast peavad olema Tähesõitja tapjad.»

«Miks meist neljast?» küsis Mogrimärt valvsalt.

«Mina ju tean, et ma ei lasknud,» vastas Pääsuke.

«Kust meie seda teame.»

«Nojah...» Pääsuke otsis sõnu. «Teie mitte. Aga minu jaoks...»

«Minu jaoks jälle oled sina või Kirjatark või Punapea või Naljahammas laskjad, sest mina jälle tean, et mina see polnud,» vastas Mogrimärt.

«Mina ka mitte,» ütles Naljahammas ja jättis ümismise. «Mis siis järeldada? Kui meie kolm kindlalt teame, et meie ei lasknud, siis peavad Kirjatark ja Punapea need olema. Ma ei usu, et Kirjatark sellega nõus on. Või oled?»

«Loogikaga siin kaugele ei sõida,» ütlesin nende poole vaatamata.

«Millega siis?» küsis Naljahammas põlglikult.

«Nähtavasti eimillegagi.»

«Ja kõik jääbki nii? Laseme ennast ükshaaval maha tappa ja saladus läheb koos meiega hauda?»

«See pole esimene saladus, mis hauda läheb.»

«Aga mina ei taha, et ta hauda läheks,» ütles Naljahammas korruga ootamatu teravusega ja kargas püsti. «Kurat võtku, see asi peab selgeks saama.»

«Eks selgita siis välja.»

«Selgitangi,» vastas Naljahammas niisuguse sünge kirega, et mul jooksis judin üle selja ja ma mõistsin: tema see polnud.

«Võib-olla oleks parem...» algas Jaoulem, aga Naljahammas löikas ta sõnad järsult pooleks:

«Sinusse see ei puutu, sina ole vakka.»

«Minu jagu, ju siis ikka puutub,» muutus Jaoulem korruga jonnakaks. Naljahammas lõi tema poole käega ja pani suitsu ette.

«Ja milleks seda varjata?» ütles ta äkki nagu imestades. «Noh, lasksite. Keegi teist laskis. Miks ta seda tegi, üks te ise tea. Kui tegite, julgege ka tunnistada. Mina oleksin öelnud, kui see mina oleksin.»

«Aga kui oledki?» küsis Mogrimärt. «Oled, ja ajad siin mullikesi, püüad meid lolliks teha.»

«Pea suu,» vastas Naljahammas tüdinult.

«Hea öelda: pea suu. Sina oma suud ei pea, miks peaksime meie pidama? Sa inglisi kurat, kui ma praegu teada saaksin, kes need olid, murraksin käed-jalad pooleks. Selle eest, et nad üles ei julge tunnistada. Just selle eest.»

Hetkeks valdas mind pöörane kiusatus öelda: Noh, mina olin üks. Tegin ega kahetse. Mis siis?

Taipasin õigeaegselt, et see oleks andestamatu rumalus, ja vaikisin. Vaikisid ka teised, jutt jooksis jälle ummikusse nagu alati. Ühtki pidepunkti polnud, kogu targutamine jäi ainult targutamiseks. Seda tundis ka Naljahammas, sest ta tõmbas äkki sineli selga ja läks ukse poole.

«Kuhu nüüd?» küsis Jaoulem.

«Lähen Punapeale appi.»

Nähtavasti oli Naljahammas otsustanud boikoti lõpetada, ta tundis ilmselt, et kogu järelejäädud kambast on Punapea siiski kõige mehisem ja tõsisem mees. Ta kadus ja me lamasime vaikides edasi.

Paari tunni pärast tulid nad kahekesi tagasi, näisid üksmeel olevat ja isegi rõõmsad.

«Ajan nina veel soojaks, enne kui sinna kükitama lähen,» ütles Punapea. «Päevatera veel tõusmata, pimedas pole seal midagi teha.»

Ta võttis pudeli ja rüüpas varjamatult ning isuga, viivitas hetke ja andis siis ka Naljahambale. Meile pudelit ei ulatatud, ja ma tundsin, et oli tekkinud uus jõudude grupeering — nemad kahekesi ja meie kolm. Seda tajus ka Mogrimärt, ta võttis äkki oma välipudeli, keeras korgi maha ja ulatas mulle.

«Lonksa kah.»

Näis loomulikuna, et ma pudeli Pääsukesele annan, aga Mogrimärt jõudis vahele ja kahmas viina enda kätte tagasi. See moodustas nagu kolmanda rühmituse ja Pääsukese silmad suurenesid korraks ehmunult ning, nagu mulle näis, südamepõhjani solvunult.

Punapea oli juba väiksel vindine, ta muutus jutukaks.

«Auk sai priima. Kogu teine kallas on nagu peo peal. Kui ma paari tunniga seda saatanat välja ei nuhi, siis sünnib ära.»

«Vaata, et tema sind välja ei nuhi,» hoiatas Jaoulem. Ta silmitses Punapead varjamatult murelikkusega. «Lakud enda täis, muutud hooletuks.»

«See piisk ei tee mehele midagi,» vastas Punapea laialt. «Katsu seal külma käes ilma viinata istuda, hakkad nii kõvasti lõdisema, et annadki enda välja.»

Magamisest ei tulnud midagi, see ei häirinud meid eriti, sest aega magada oli küllalt — päeval ja öösel. Kell sai kuus, siis seitse, ja Punapea vaatas hindavalt taevaäärt, mis juba kahvatuks hakkas tõmbuma.

«Aeg,» ütles ta asjalikult. «Noh, pidage pöialt.»

Ta läks, ja me ootasime läbematult päeva saabumist. Ettevõtte oli ühine, ka meil oli oma osa ja küllaltki oluline.

Päike tõusis suurena ja verisena, ta õhetas läbi rabeda uduloori nii punasena, et jättis natuke õudse mulje. Piidlesime jõekallast ja Naljahammas osutas laisalt üksikule pöösale, mis meie arvates seal alati oli kasvanud.

«Seal ta kükitab.»

Koht oli hästi valitud, miski ei võinud tekitada kahtlust, et pöösas on kunstlikult rajatud.

Meie ülesanne algas. Naljahammas võttis mütsi, pani selle kepi otsa ja liigutas ettevaatlikult mõni sentimeeter kaeviku äärest kõrgemal edasi-tagasi. Siis vedas ta mütsi pikkamööda paremale. Tema esitus oli meisterlik, teiselt kaldalt pidi igal juhul paistma, et keegi liigub meie kaevikus, liigub ettevaatlikult, aga siiski ennast pisut rohkem unustades kui vaja.

Peibutis saavutas eesmärgi, järsku kõlas lask ja müts lendas kepi otsast maha, kena väike auk keskel. Mogrimärt tahtis ta uuesti kepi otsa panna, aga Naljahammas keelas:

«Mitte kohe. Aru saavad. Las mõtlevad, et mees kokkus ära.»

Pidasime ennast ohjeldades pool tundi vahet ja lasksime siis kaeviku teises otsas teise mütsi käiku. Ka seda tabas sama saatus, vaenlase snaipeer oli kuratlikult kindla käega mees. Ühtlasi veenis see meid, et ta peab asuma kaunis ligidal. Jõudsime meelitada välja veel kolmandagi lasu, kui meie kõrval miski kolises — Punapea oli alla auku veetud traati tõmmanud, meiepoolsesse otsa kinnitatud konservikarbid tegidki seda ootamatut, kuid meeldivat häält: see tähendas, et Punapea on oma mehe leidnud.

Muidugi ei saanud ta päeval ära tulla, snaiperi likvideerimine pidi jääma homsele. Igatahes oli meil nüüd rahustav teadmine, et otsus tema kohta on langetatud. Loobusime mütside mängitamisest ja läksime varjendisse.

Pärast lõunat kattus taevast pilvedega, hakkas sadama. Mõtlesime kõik Punapeale — tal pidi olema neetult ebamugav oma augus, vähimagi võimaluseta endale kindlamat peavarju muretseda. Käisime kordamööda kaevikus vaatamas, põõsas püsis liikumatuna oma kohal, Punapea oli tahtejõuga ja visa mees.

Arvatavasti mängis kaasavõetud pudel siiski oma ohtlikku osa, sest nägime korraga jahmatades, et põõsa alt kerkis suitsu. Punapea oli suitsu süüdanud! Jaoülem läks seda nähes näost punaseks, kõhkles hetke ja karjus siis kõigele vilistades:

«Suits ära!»

Kisa saavutas eesmärgi — vaenlase pool hakkas täriseva kuulipilduja, siis teine. Punapea kas ei kuulnud või ei teinud hoiatusest välja — suitsunired tõusid endise selgusega. Karistus ei jäänud tulemata, peagi haugatas teisel pool jõge kuivalt miinipilduja ja me ootasime hinge kinni pidades, kuhu sihik oli võetud. Miinid jäid nagu ikka tükiks ajaks kadunuks, siis hakkas kostma tuttav hele vilin. Tardusime kaeviku rinnatisele ja nägime, kuidas all jõe ääres muld kolmest plahvatuses üles tuiskas. Põõsas värises, ent jäi puutumata. Lootsime pimesi, et vaenlase ägedus sellega piirdub, aga muidugi oli see naiivsus. Miinipilduja kõhis jälle, jälle järgnes närvepiitsutav vaikus ja uuesti kerkisid kaldal mullasambad, seekord ähvardavalt lähedal põõsale. Punapea asukoht oli avastatud, nüüd olenes kõik ainult õnnest. Õnne polnud ega saanudki olla, olukord oli liiga lihtne. Miinid langesid ja langesid ja viimaks prahvatas üks otse põõsa kohal. Rohelised oksad lendasid laiali, nägime isegi siit mustavat auku, milles ei liigutanud miski.

«Sai pihta, raisk,» ütles Naljhammas ja tahtis nagu transis kaevikust välja ronida. Haarasime temast kinni ja tirisime ta tagasi — ühest ohvrast piisas. Ta kiristas hambaid ja vahtis alla jõe poole.

Olukord oli talumatult jube — seal all kannatas ja võib-olla heitis just praegu hinge meie seltsimees, meie ei saanud tema heaks midagi teha, isegi mitte tema viimse silmapilgu juures viibida.

Läksime alla kella seitsme paiku, kui algav hämarus vähegi võimaldas. Punapea lamas kägaras augus, oli elus. Miinikillud olid purustanud tal parema käe ja külje, ta nõretas verest, aga ei teinud häälteki. Kandisime ta nii hellalt, kui saime, üles ja panime kaevikusse maha. Oli selge, et teda päästa on võimatu, tundus imena, et ta nii kaua elas. Ta vaatas meile otsa ja tegi katsed naeratada, mis nägi välja võika grimassina.

«Snaiper on... männi otsas. Selle... mis maja varemete kõrval on.» Ta pressis need sõnad välja ja sulges siis silmad, nagu rõhutas, et ta on oma ülesande täitnud. Seisime tema ümber, nägime elu lahkuvat ega suutnud midagi ette võtta. Punapea avas silmad uuesti ja tahtis veel midagi öelda. See ei õnnestunud kaua, viimaks sai ta hääle lahti.

«Tähesõitja... tapsin mina. Kaht kuuli polnud. Mina üksi. Nii... oli vaja. Mina üksi...» Ta vaikis ja naeris korraga nii ebainimliku häälega, et me tardusime.

«Teise kuuli... ma mõtlesin välja. Endakaitseks...» Ta pingutas end

veel, siis käis temast läbi konvulsiivne värin ja ta vajus kokku ning jäi liikumatuks. Ta oli surnud.

Pääsuke vaatas teda pikalt ja läks varjendisse. Märkasime seda alles siis, kui ta tagasi tuli ja Punapea rinnale kaks kinnast aetas — kaks rõõmsate värvidega, koduselt mõjuvat villast labakinnast.

Vaatasime teda jahmunult, ta märkas seda ja ütles:

«Meil maal oli niisugune komme... Kui keegi suri, siis anti hauakaevajale kindad... Kui Tähesõitja hukkus, andsin endale sõna, et teen tema tapja kindlaks ja annan talle kindad...»

Seisime kõik vaikides, ma vaatasin Punapea rinnal lebavaid kindaid ja tundsin korruga, et kõik on lootusetult roobastest jooksnud, et ma ei saa iialgi teada, kes oli see teine, et ma ei saa isegi seda teada, kas ma üldse teda tabasin, mitte midagi ei saa ma enam teada, Punapea oli kõik saladused endaga kaasa viinud, keegi ei saa enam midagi teada, mitte iialgi, mitte iialgi...

Vaatasin kivistunult kahte rõõmsalt kirendavat kinnast tema rinnal ja otsisin asjatult seda, mida ma pidin tegema. Siis astusin korruga Punapea juurde, võtsin kindad ja tõmbasin kätte. Ja tundsin imelikku, lõplikku rahu.

1970

Prelüüd nr. 14

Kaamelite minek
 üle tuisanud välja metsa poole
 kuljuste tilinal
 ja hämaras
 vilguvad rasvaküünlad
 ja naised põimivad sibulaid
 palmikutesse, kibedad
 pisarad silmis, ahju ees
 riivivad kibedaid vürtse: naised
 mis und te nägite
 haiglast ja imelikku, täis sulneid
 veel tajumata tajusid: uted
 rinnaga imetatud ja lapsed
 magavad lakas linaluude
 peal: teravad naeltest harjad
 millega nõiad saunas
 küürisid surnutel selga
 ja kuradid maskides
 seemisnahka sadulais ja habe
 kasvab naisele: nagu päike
 kuuvarjutuse ajal, kui inimesed ja loomad
 jooksevad. Klaver
 ujus tiigis ja öösi keegi
 mängis seda
 lamades, sest suvel
 taadid ei sulanud, läksid vaid
 keldrisse varjule, kus magasid ja haigutasid
 pühadepäevani, kui lendasid ära
 naabrite haned ning nendega koos
 nende heledapäised tütreid, eks nemadki hoidnud sara all
 oma tiibu. Siis aga ühel päeval
 tuli mees, must
 tõrs peas, ahjuroop
 valges käes ja käskis kõigil
 maksta võlad, käskis põlvitada
 ja andis kõigile jumalaarmu pitsseriga
 sest et tema oli isand, kellest
 nad olid muinasjutus kuulnud. Nad andsid
 raha. Ta korjas nende hobused kokku. Sibulad
 asjad said muuseumi. Kaju aga
 jäi nurmede värvi.

Paradiisi väravail
õunikud kaamelid: ja jumal
kaskis väravavahti, et ta neid sisse ei laseks
sest naised olid neist unistanud
oma Kolgata teedel
mõisakordnik kihutas kohale, osavalt
sadulas hüpeldes ja peatselt
kuuehobusetõld, mille aknaist
vaatasid hullud: nii kurvad ja jumeta
et inimesed põlvitasid tee äärde
andes kõik neile andeks: neid veeti
kuskile kaugele maale, kus enam ei ole
tiiki tugitoolidega ja lõvisid
valvamas nende hääli
siis kaamelidki
pöördusid tagasi üle lume: kellukesed
kustutasid küünlad ja küla
uinus, koerad vaid
klähvisid pimedas ja raske oli tabada
nende häält

SIGITAS GEDA

Savi uni

Kord mulle omaks sai see pind,
siit iga naine, tuul ja lind.

Näe, hommikusse jõudis kari;
hiidlööke tõusis, tema vari
kõik kattis, virgus maruhoog.

Tiib tiivasse, voog voogu puutus
ja naisi liblikateks muutus;
mu näole kasvas pilliroog.

Näe murul loomi verevaid,
kes sügavusest siia said.

Kas olin ma üks olev mees
või olin uni savi sees.

Aukštaitija *

Aukštaitijas
elasid
püha
Jüri
püha
Jaan

kullast
äitsmetega
ehitud
päevlik
veres
taeva peal

päevlik
laskus
ja lendu sai
palju vaskseid
loomukesti

käsi
endale kasvatades
kokku tulid
karjused

ja pärast
nad kõik
surid
ja said
taimedeks

Aukštaitijas
elavad
tiivulised
loomukesed

* Üks Leedu kahest ajaloolisest provintsist, ühtlasi murdeala.

Tagasitulek Kaukaasiast

Hobused õõtsutavad rohelist horisonti,
pead püsti ilmuvad maa seest lõokesed.
Kased läksid pärani lahti
jäädes ootama rohelist välku.

Muistne Põhjala.
Savine Leedumaa.
Juba midagi lubab taeva unenäovärv.
Maastikku kasvand ja sealt lahti ei saa
kaks puud. Ema pea. Järv.

Kingud. Liustike jälgi on igal pool.
Nagu muiste kevadel lahti lööb koor,
rahvas jõudis siia soojade ajal,
haldjaid palus, mammutid sohu ajas.

Ratsutab järvelt, pilk morn, aimav ohtu,
isa kui Taavet mööda mererohtu.
Pirnipuu, tüves nii mõni mõõgahoop,
ruumi valgusse kasvab ja uusi lehti loob.

Tunda kodumaad. Ja ema.
Mulda, mis kuum.
Kannikeste suurt rõõmu
täis saab maailmaruum.

Peab valgemaks saama.
Valgemaks saama peab.

Teispoole taevast
tõstab kannike pea.

Leedu keelest tõlkinud J. KAPLINSKI

Mõningatest kaasaja kirjandusprobleemidest

nne kui asuda vaatlema konkreetseid kirjandusega seotud probleeme, mis on säilitanud oma aktuaalsuse läbi aegade või on selle tänapäeva teaduslik-tehnilistest, ideoloogilistest, demograafilistest ja paljudest muudest revolutsioonidest vallatud maailmas taas omandanud, tundub kasulik pisut meenutada mõningaid põhitõdesid, millel selline vaatlus peaks baseeruma, — ja teha seda isegi vaatamata riisikole saada etteheidete osaliseks käibetõdede kordamise pärast.

Teatavasti määratleb marksism-leninism kunsti kui ühiskondliku teadvuse spetsiifilist vormi.

Seesugusena on kunstil juba olemuse poolest tunnuseid, mis on ühised kõigi teiste ühiskondliku teadvuse vormidega (teadus, moraal jne.). Kunst allub samuti kõigile üldistele ning objektiivsetele arenemise ja toimimise seadustele, mis on teadvuse kui terviku jaoks avastatud ning sõnastatud marksistlik-leninliku filosoofia poolt. Oluline oleks neist märkida järgmist:

1) Kunst nagu iga teinegi teadvuse liik on reaalse tegelikkuse peegeldus, s. t. ta võtab oma sisu väljastpoolt ega kujuta endast hoopiski mingit üleloomulikku immanentset vaimu loometegevust, mis oleks reaalsusest sõltumatu, nagu arvavad idealistid.

Eespool öeldust järeldub, et kunst funktsioneerib üldiste seaduspärasuste raames, mis on määratud kindlaks marksistlik-leninliku peegeldusteooriaga, ning allub kõigile viimasest tulenevatele nõuetele. Nii näiteks ei saa kunst piirduda peegeldatavate nähtuste ja faktide lihtsa konstateerimisega, vaid üldistab ja teeb järeldusi, sisaldab nii hinnangut kui ka otsust nagu igasugune teadvus.

2) Marksistlik-leninliku teooria järgi ei saa ükski teadvuse liik juba oma olemuse tõttu olla eesmärgiks iseendas. Ei saa olla «teadust teaduse jaoks» ega «kunsti kunsti jaoks». Nagu teadvuse iga teise vormi, nii on ka kunsti lõppeesmärgiks reaalse tegelikkuse mõjutamine, selle muutmine. Siit tuleneb tees kunsti aktiivsest ühiskondlikust osast ning suund tema ümberkujundava jõu teadlikule kasutamisele kommunistliku ühiskonna rajamiseks.

3) Kunstil kui ideoloogilisel nähtusel on klassiühiskonnas ka klassiiseloome, ta on vahendiks võitluses sotsiaalsete ümberkujundamiste eest. Seetõttu on üldistustel ja järeldustel kunstis enamasti sotsiaalne ideeline suunitlus, mis muide on omane kõigile kunstiga paralleelselt eksisteerivale teadvuse vormidele (näiteks filosoofiale, moraalile, religioonile jne.).

Viimatiöeldu võib samas välja kutsuda küsimuse: kui kunstniku ühiskondlikul hoiakul, tema ideoloogial on nii tähtis, sageli määrav koht kunstniku loominguks, kas ei saa siis viia kõik lihtsalt välja ideoloogiale ja vaadelda kunsti ainult ideoloogilise klassipositsiooni väljendusena?

Seda mõeldes langeksime teise, naturalismiga võrreldes vastandlikku äärmusse. Marksistlik-leninliku peegeldusteooria kohaselt võtavad tunnetusprotsessist võrdset osa nii tunnetuse objekt kui ka subjekt, kusjuures nad pole teine-

teise suhtes hoopiski inertsed, vaid subjekt annab objekti peegelduses edasi ühtlasi «nii hinnangu kui ka otsuse» — nagu eespool öeldud.

Kui naturalistlik superobjektivism lõppkokkuvõttes tähendab objekti absolu-tseerimist ja katset subjekt sootuks kõrvaldada elu peegeldamise protsessist, siis teisel juhul jõuame subjektiivse faktori absolutiseerimisele ja tunnetuse objekti kõrvalejätmisele, mis samuti viib tunnetuse lõhkumisele. Nii tulemegi kunsti määratluse juurde, mille kohaselt ta on lihtsalt kunstniku ideoloogia, tema ühis-kondliku hoiaku ja klassipositsiooni väljendus. Teatavasti ongi seesugusele eks-likule arvamusele jõudnud vulgaarsotsioloogid.

Kui räägime kirjanduse ideelise sisu vajalikkusest — sellest aga on meil käes-oleval momendil, iseäranis meie noorimat kirjandust silmas pidades tingimata tarvis rääkida —, siis ei tähenda see sugugi, nagu võiks kunsti mõista lihtsalt kui ideoloogia transponeerimise vahendit, kujundlikku vormi. Ideelise sisu nõue on märksa sügavam. See on kujutamiseobjekti objektiivse olemuse ja objektiivsete tendentside väljendamise nõue. Idee peab objektist ekstraheeritama objekti tege-liku sisu, tema tõe kaudu. Viia kunsti sisu välja paljalt ideoloogilisele positsioo-nile, millel kunstnik asub, tähendab unustada, et tunnetus koosneb subjekti ja objekti vastastikusest mõjust, et tunnetusprotsessi käigus autori ideoloogiline positsioon vältimatult puutub kokku, mõnikord aga võib koguni konfliktseks kokku põrgata tunnetuse objekti objektiivse loogika ja objektiivsete seaduspärasustega, ning peab siis püüdma saavutada nendega kooskõla.

Samal ajal peaks olema päevselge, et sotsiaalse üldistuse nõue kunstis on vältimatult vajalik, kui kunstnik läheneb õigesti oma objektile — inimesele, sest inimese olemus on sotsiaalne. Kõikvõimalikud antirealistid suhtuvad inimesse kui isoleeritud indiviidi, kelle olemus on kas puhtalt psühholoogiline, füsioloogi-line (naturalistid) või ka psühhopatoloogiline (dekadendid).

Seesugune põhimõte inimese kujutamisel on antirealistlik ja kunstitõde välis-tav, sest reaalne inimene on alati ühiskondlik inimene, s. t. nii- või teistsuguse majandusliku seisundiga, sotsiaalse kuuluvusega, maailmavaate, mõtte- ja tunde-laadiga isik; kõiki neid tunnuseid määrab lõppkokkuvõttes sotsiaalne keskkond. Üldjoontes mõistame tunnetuse all objekti olemuse avastamist. Inimese olemus on sotsiaalne, seepärast pole inimest, tema elu ja saatust võimalik õigesti mõista väljaspool sotsiaalset keskkonda, mis määrab inimese elu ja kujundab inim-karakterit.

Lähenedes inimesele kui ühiskondlikule olendile eeldab tema vaatlemist konkreetseis ajaloolistes oludes ning kohustab kunstnikku näitama antud karak-teri seoseid ühiskonnaga, tema kohta ühiskonna elus. Nõnda on kunstnik nii või teisiti kohustatud selgusele jõudma ühiskondlikes suhetes. Nimelt sellepärast kujutab kunstnik-realist inimest tegeliku, reaalse inimesena, mitte aga välja-mõeldud biopsühholoogilise abstraktsioonina.

Kunsti spetsiifiliseks objektiks ei loe me mitte kujutamise, vaid tunnetamise objekti. Need kaks ei tarvitse mitte alati kokku langeda. Väide, nagu oleks kunsti objektiks «kogu maailm», tundub ekslik. Selle väite kohaselt oleksid nii inimene kui ka ese, taim või loom, orgaanilise või anorgaanilise looduse nähtused kunstis võrdsele määral tunnetusobjektideks ja mingist spetsiifilisest objektist ei saaks juttugi olla. Parimal juhul võiks säärane «tunnetus» olla teaduse dubleerijaks, populariseerimisvahendiks, halvemal — tegelikkuse formalistlikuks läbitöötami-seks, mis pisendab kunsti olemuse formaalse esteetilise reprodutseerimise kohus-tuseks.

Inimest kunstis tuleb vaadelda mitte kui vahendit või vormi, vaid nimelt kui iseloomulikku tunnetusobjekti, mis määrab kunsti spetsiifilise sisu. Elava inim-karakterit (või lüürikas üksiku tüüpilise elamuse) tõde moodustabki teose k u n s-tilise külje. Seejuures vaatleme inimest mõistagi kui sotsiaalset olendit

ühiskondliku ja isikliku elavas ühtsuses, mis on talle omane tema objektiivse inimliku olemuse tõttu. Ka lüürik, kui ta on realist, ei võta elamust mitte lihtsalt isikliku, põgusa tundeirvendusena, vaid töötab ta ümber, tüpiseerib, võrdleb teiste inimeste elamustega vastavates tingimustes ning otsib välja vaadeldava ilmingu üldise loogika.

Mõnikord on kuuldavale toodud arvamusi, nagu piisaks kunstitööni jõudmiseks looja enda aususest, nagu tagaks see tegelikkuse ausa, objektiivse peegelduse, ausust on vahel koguni püütud seada kunstiloomingu põhikriteeriumiks.

Tõsi küll, aususe nõue on vältimatu, subjektiivselt ebaaus autor asetab enda ise kunstist kui tunnetuslikust nähtusest väljapoole. Ent oleks ilmne viga nihutada see üldise moraali pinnal asuv nõue esile kunstiloomingu kriteeriumina. Subjektiivse valdkonnas asetsevaile kriteeriumidele on riskantne tugineda: siirus ei võrdu tõega, sest ka eksida võib täiesti siiralt.

Kunstitöö nõue, et taasloodava elu kujutis vastaks elu enda olulisele objektiivsele olemusele, on esimeseks kunsti tunnetuslikule olemusele rajatud loominguiliseks nõudeks.

Mõni sõna kunstist kui loova isiksuse eneseväljendusest. Ma pole kindel, kas «eneseväljendus» on õige sõna lüürika reaalse alge kohta. Võib-olla tuleks pigem rääkida inimese sisemaailma tunnetamisest ning kujutamisest selle suhetes ümbritseva tegelikkusega. Kunstnik sellepärast ongi kunstnik, et suudab sisse elada kujuteldavasse tõesse esitatud oludes. Selle tõttu väljendab poeet lüürikas nii või teisiti alati ka iseennast. Aga vaevalt küll ainult ja eeskätt iseennast.

Mõistagi võib kunstnik väita, et taotleb oma loominguga ainult ühte: leida väljapääs oma subjektiivseile emotsioonidele. Ent sel juhul on vähemalt niisama seaduspärane küsimus: miks peaksid siis teised tema töö vastu huvi tundma? Huvi kunstniku «mina» vastu sõltub olulisel määral sellest, kui võrd see «mina» peegeldab midagi üldisemat, mis on omane ka teistele inimestele, kes elavad samas maailmas. Viia kunstniku üldhuvitavus välja üksnes autori isiksuse erakordsusele (eriskummalisusele, kentsakusele) tähendab määrata kunstnik külma kollektionaärhuvi objektiks mingis vaimses panoptikumis.

Materialistidena oleme võimelised opereerima selgemate ja täpsemate mõistete-ga kui «eneseväljendus».

Idealistlik esteetika on suunanud oma põhilised jõupingutused sellele, et põhjendada kunstiloomingu irratsionaalsust, aalooigilisust, alateadlikkust, viia ta subjektiivsuse ähmasesse valdkonda. Seejuures ta kas ülepea eitab kunsti tunnetuslikku tähendust, või kinnitab, et väljaspool loogilist tunnetust eksisteerib mingi teine, intuiitiivne tunnetus, mis mitte ainult ei korva loogilist, vaid koguni ületab seda ja on üldse tunnetuse ülim viis. Sellega kuulutatakse kunstnik subjektiks, kellel on üleilmlikud võimed, kes on suuteline tõe vahetult tajuma ning ennetama kõiki võimalikke loogilisi järeldusi.

Meil pole alust tänapäevalgi pidada idealismi esteetikas ammumöödunud nähtuseks. Seda tõendavad mõnedki ilmingud kaasaegse kodanliku kunsti vooluderohkes ja kärestikulises sängis. On ju ilmne, et suund hämarusseisundis, patoloogilises olekus loomisele, mille on võtnud mõnedki moevoolud, näitab järjekindlat püüdu teadvuse väljalülitamisele loomingulisest protsessist. Seda saab pidada üksnes loomingulise protsessi müstifitseerimise taotluseks.

Sama eesmärgi teenistusse on järk-järgult rakendatud ka uusi teooriaid ning avastusi, kohaldades neid loomispraktikale. Struktuurismi, semiootikat, informatsiooniteooriat — neid ja paljusid muidki on rakendatud kaasaegse kunsti «moderniseerimise» eesmärgil, sageli aga ikka sama, loomisprotsessi müstifitseerimise, mitte analüüsimise taotlusega.

Üks itaalia neoavangardismi juhte Alfredo Giuliani on öelnud: «Formaalse momendi, struktuurimomendi tähtsus on mõõtmatu kasvanud, samal ajal kui

puhtempiiriline töepärasus on degradeerunud ajalehereportaaži tasemele, mis vaevalt puudutab tegelikkuse pindmist kihti.»¹

Oleks väärid pidada seda suvaliseks mõttemõlgutuseks. Uusavangardism rajab oma loomingu ebamäärasuse «teaduslikule» alusele.

Informatsiooniteooria kohaselt on iga teate informatsioonihulk, selle «informatsiooniväärtus» vahetult seotud kas teate originaalsuse või vähetõenäolisusega. Selle järgi on kahest teatest: «Homme, 25. märtsil on oodata lumesadu» ja «Homme, 25. märtsil on oodata äikesevihma» teine märksa informatsioonirohkem, seega väärtuslikum.

Kandes selle põhimõtte üle kirjandusesfääri, vastandavad neoavangardistid tõenäolisuse puudumise banaalsusele. Siit järeldub juba otseselt, et informatsioon ja selgus on erinevad, vahel lausa vastandlikud suurused ning mingisse teatesse, läkitusse, teosesse kätkevad informatsiooni hulk kasvab koos ebatõenäolisuse, komplitseerituse ja segasusega. Sel viisil kasutatakse matemaatilist informatsiooniteooriat kunsti õigustamiseks, millel puudub üldtäenduslikkus, mis rajaneb kahemõttelisusel ning ebausaldatavusel.

Imselt on selle põhjuseks metodoloogiline viga, mis tehakse (küllap tahtlikult) loogilise informatsiooni jaoks mõeldud teooria mehaanilisel ülekanndmisel kunstisfääri. Kunstil aga, nagu juba eespool rääkisime, on oma spetsiifiline objekt, ja kui me üldse võime kunsti puhul rääkida vahendatud informatsioonist, siis pole see hoopiski loogiline informatsioon, vaid psühholoogilis-emoosionaalne. Erinev objekt aga tingib erineva aparatuuri.

Muidugi pole see ainus ebamäärasuse ja segasuse tekkeviis ega põhjus. Väite illustreerimiseks vaatleme näiteks kahte printsipiaalselt erinevat teed absurdile (ilmselt võiks neid eristada enamgi). Kui eksistentsialistlik maailmakäsitlus suunab kunstniku absurdi juurde seepärast, et maailm ise on eksistentsialisti jaoks absurdne, seesmise loogikata ja põhjuslike seosteta, siis on tegemist objekti absolutiseerimisega, sisuliselt naturalistliku meetodi rakendamisega. Uusavangardistile on absurd aga nimelt seesugune struktuur, millega ta annab oma läkitusele kõrgeima informatsiooninivoo; niisiis ei ole objektile tema jaoks tähtsust, absolutiseeritud on subjekt.

Tulemused aga on identsed.

Samal ajal ei tule kuidagi eitada realismi raames sihipäraselt rakendatud absurdi kui vahendit tunnetusprotsessis. Kunstiteose üle ei saa mingil juhul otsustada ainult väliste tunnuste järgi. Asi ei seisa selles, kas mingi teos deformeerib reaalseid vorme või reprodutseerib neid range hoolikuse ja kohusetruudusega. Kunstiteost hindame kui tervikut tema sisu ja vormi ühtsuses, lähtudes sellest, kuivõrd hästi ta avab oma spetsiifilise objekti olemust. Selleks objektiks on inimene oma karakteri individuaalsuses ning ühiskondlikus ja ajaloolises konkreetsuses.

«Mingi kunst pole mõeldav ilma tinglikkusetä, sümboolikata, lakonismita, ekspressioonita ja teiste tegelikkuse kunstilise reprodutseerimise võteteta. Kuid kõigil neil võtetel pole iseseisvat tähendust: nad on tähtsad ainult tegelikkuse realistliku peegeldamise üldise ülesande lahendamise vahendina. Sisutut vormi kunstis ei esine, nagu ei esine ka vastupidist — vormitut sisu.»²

Ekslik oleks arvata, nagu oleks võitlus kunsti selguse ja segasuse, konkreetse ja abstraheerituse, üldmõistetavuse ja vähestele ligipäasetavuse ümber midagi niisugust, mille on endaga kaasa toonud alles kahekümnenda sajandi teine pool. Hoopiski mitte. Ühel või teisel kujul on see võitlus saanud kunsti senikauga, kui kunst eksisteerib. Tahaksin siinkohal tunnistajana tsiteerida tuntud

¹ G. Breitburd, Itaalia «uusavangard». «Novõi Mir» 1967, nr. 3, lk. 221 (tsiteeritud artikli järgi).

² A. Spirkin, Marksistliku filosoofia kursus. Tallinn, 1968, lk. 416.

rootsi luuletajat ja kultuuriloolast Viktor Rydbergi ühest tema poolt 1889. aasta kevadsemestril Stokholmi ülikoolis peetud loengust:

«Asjad ei ole korras, kui inimesel enne kunstinäitusele sisenemist tuleb ette võtta abstrahmeerumisprotsess, mille kestel jäetakse ukse taha oma moraali- või intellektikriteeriumid, et vaadeldavate teoste ees viibides olla elav esteetiline abstraktsioon. Kahtlemata peab kunsti tegema nii, nagu oleks ja mõjuks ta üksnes iseenda pärast, kuid sellele vaatamata on kunst suures maailma-majapidamises üks inimsoo kasvatusvahendeid ja kunstnik ei kaota midagi, vaid hoopis võidab, kui ta on sellest teadlik.»³

Jääb vaid lisada, et professor Rydberg polnud vähimalgi määral marksistlik agent auväärt ülikoolis.

Edasi veel ühest tendentsist, mis on tajutav meie noore ja noorima kirjanduse mõningais teoseis. See on teatud püüd irratsionaalsele ühtesulamisele loodusega, otsekui mingi müüdi otsingud ja loitsumeeleolud. Nõuaks nähtavasti väga pikka ja kurnavat analüüsi selle väljaselgitamine, kuivõrd on igal üksikjuhul tegemist algupärase või laenatud hoiakuga, ja vaevalt oleks sellel ka mõtet. Aga et nähtus on meie päevil laiem ja üldisem, siis ehk pisut temast endast.

Kaasaegne inimene, kes mõningail puhkudel ja mõningail asjaoludel on ära kohutatud kriisinähtudest tsivilisatsiooni arengus (eeskätt loodusteaduste ja tehnika alal), samuti poliitilistest vapustustest ja inimkonna kohal rippuvaist ähvardustest (keskkonna keemiline ja radioaktiivne saastumine, aatomisõja oht jne.), võib hakata korraka nägema peamist häda ja kurja juurt ratsionaalses mõtlemises, mis on dzinni pudelist valla päästnud, ning pääsemislootust — üksnes teadvuse arhailiste vormide taaselustamises. Ürgaegset ja tänapäeva kultuuri võrreldes nutavad niisuguses hingeseisundis inimesed taga seda, et inimene on kaotanud oma ühtekuuluvuse loodusega, tervikliku maailmataju, nad igatsevad müüti, mis just nagu oleks suuteline andma inimesele tagasi harmoonilise oleku.

Müüt on igivana, mütoloogiline mõtlemine on kõige primitiivsema teadvuse vorm, mis tekib sel astmel, kui inimesel pole veel oma vaimuilm ning ta võtab omaks sugukonna või hõimu ühised kujutlused. Sellel staadiumil paistab kogu maailm ürginimesele temaga ühtse tervikuna. Loodus vastandub inimesele objektiivselt vaenuliku jõuna, tema aga ei tunnetata seda ja võtab kõike olemasolevat vastuvaieldamatuna. Seepärast iseloomustavadki ürgaegset mütoloogiat hämmastav üsteemistus ja vastuolulisus, selline mõtlemine on võimetu tõmbama piiri loomuliku ja üleloomuliku vahele, ta seisab selles mõttes religioonist alamal (igale religioonile on ühel või teisel viisil omane usk üleloomulikku).

Meie sajandil on loodusele üleloomuliku võimu omistamine mõeldamatu. Selleks valitseb inimene looduse stiihiat juba liiga suurel määral. Ent sotsiaalse stiihia palge ees on tänapäeva inimene sageli niisama abitu nagu metslane looduse jõudude ees. Nii nagu metslane, võib ka tema seda mitte tunnetada. Ta võib olla ori, kuid pidada end isandaks. Selles peitubki mütoloogilise mõtlemisviisi taassünni peamine põhjus meie päevil. Mõtlemisviis ise esineb aga uute, loodavate tehismüütide kujul.

Pole juhuslik, et kaasaegne müüt sünnib vaimse töö sfääris ning — soodsail tingimustel — juurutatakse hiljem massi teadvusse, ent tavaliselt hoopiski mitte nende jõudude osavõtuta, kes seesugust juurutamist teadlikult taotlevad. Teaduse ja tehnika progress loob kummalisel kombel tingimusi nimelt teadvuse kõige primitiivsemate vormide taassünniks.

Massikommunikatsioonid võimaldavad kaasajal hõlpsasti manipuleerida inimese teadvusega ja levitada illusioone enneolematu ulatuses. Ameerika sotsioloog

³ V. Rydberg, *Det sköna och dess lagar*. Stockholm, 1901, lk. 45—46.

Wright Mills annab oma raamatus «Mass Society» järgmise massiinformatsiooni- vahendite valemi:

1) «Massimeediumid» teevad inimesele, massiühiskonna liikmele teatavaks, kes ta on, ning annavad talle identiteeditunde (nende poolt pakutavate eeskujudega).

2) Nad teevad inimesele teatavaks, mida ta tahab — annavad talle soovid.

3) Nad teevad inimesele teatavaks, kuidas saavutada seda, mida ta tahab — annavad talle tehnika (teostuse).

4) Nad teevad talle teatavaks, kuidas tunda end kellenagi ka siis, kui ta tegelikult see pole.

Niisiis, massikommunikatsioonid oma kaasaegsel tasemel annavad müütidele leviku ja omakorda mõjutavad müütide teket, kutsudes neid esile peadpöörivate perspektiividega võimalustest masse haarata. Samal ajal töötab järjest suurenev teadmiste spetsialiseerumine välja erisugust mõtteviisi, mis on suunatud kitsale tegevusalale ja mis pole võimeline ega tahteline iseseisvalt hindama üldist ühiskondlikku situatsiooni kaasaegses maailmas ning kipub seetõttu kergesti uskuma teiste sõnu — on seega aldis müüti vastu võtma.

Just nõnda on levinud ohtlikumad kaasaegsete müütide seast, nagu totalitaarne müüt (fašismi alus), tarbimismüüt (kaasaegse nn. «heaolu-ühiskonna» saatja). Nendega võrreldes on paljud lokaalse tähtsusega pisimüüdid muidugi kahjutu kunstmuinasjutu tasemel, kuid põhimõttelist vahet siin pole. Müüt ja tunnetus välistavad teineteist vastastikku.

Muide, uue looduslähedase primitiiv-mütoloogilise harmoonia otsingud kirjanduslikus praktikas võivad (kuigi ilmtingimata ei pea) kaasa tuua veel ühe ohu. Nimelt kuna müüt on hulga (sugukonna, hõimu) teadvuse vorm, on temasse kätkevad oma hõimu (rahvuse) äravalituse ja erakordsuse tajumus. Selle juurest viib aga üsna lühike teerada kodanliku natsionalismi põhikontseptsioonide juurde, mille kohta on teravmeelselt tähendanud Bertrand Russell oma raamatus «Terve mõistus ja aatomisõja oht»:

«Tundub üsna kummaline, et peetakse vooruseks rõhutada oma rahvuse teeneid. Mida te arvaksite inimesest, kes kuulutaks: «Moraalses ja intellektuaalses suhtes seisan ma kõigist teistest inimestest kõrgemal ning selle üleoleku tõttu on mul õigus mitte hoolida muudest huvidest peale minu enda omade»? Kahtlemata leidub paljugi inimesi, kes tunnevad nimelt nõnda, ent kui nad hakkavad liiga avalikult oma tundeid väljendama või liiga ilmselt nende kohaselt toimima, pälvivad nad hukkamõistu. Aga kui rida selliseid isikuid, kes moodustavad üheksaüks mingi maa-ala elanikkonna, kuulutab kõike seda kollektiivselt iseenda kohta, siis peetakse neid üllaiks, toredaiks ning vaimukaiks. Nad püstitavad üksiteisele monumente ja sisendavad koolilastele vaimustust rahvusliku iseteadvuse kõige häbitumate kaitsjate üle.»⁴

Lõpetuseks mõned mõtted realistliku kirjanduse tulevikuperspektiivide kohta.

Käesoleval ajal võime täheldada tinglikkuse järkjärgulist vähenemist kirjanduses, kirjandusliku ja argikeele ühtesulamist, kujutamisevahendite lähenemist kujutatavale objektile. Võib näida, nagu annaks see kõik tunnistust sellest, et kirjandus on valmis tegelikkusega kokku sulama.

Tekib küsimus, kas pole kirjandusliku protsessi kulus entroopia kriitilise kasvu, nn. «soojussurma» ohtu? Kas ei saabu kord selline periood, mil kirjandusena hakatakse välja pakkuma näiteks kohtuprotokolle, magnetofonisalvestuste dešifreeringuid või koguni dešifreerimata salvestusi? Kirjutatakse ju praegu

⁴ B. Russell, Common Sense and Nuclear Warfare. London, 1959, lk. 42.

juba raamatuid nii, nagu fikseeriksid nende autorid lihtsalt oma teadvuse kulgu või juhuvestlust, püüdmata siluda, kärpida või korrastada üsnagi hatuseid mõttekatkeid, kaotada assotsiatiivseid lünki. See on kirjandusse ülekantud «happening».

Esitatud küsimusele on oluline vastust leida mitte paljalt teoreetilisest huvist, vaid ka kirjandusliku praktika mõttes, et tabada arenevaid loomingu suundi.

Kirjandus on oma eksisteerimise kõigil aegadel kujutanud endast kõrgesti korrastatud struktuuri. Keskajal allus kirjandus paljudele karmidele välisele reeglitele, teda otsekui valati valmis «matriitsidesse». Hilisemal aegadel on välised struktuurikammitad üha enam taganenud kõrgema, seesmise organiseerituse ees.

Võtame näiteks kirjandusliku keele arenemise.

Keskajal oli see lihtsalt mingi võõras, kõnekeelest erinev keel (kiriku-slaavi, ladina, araabia), ta sai esteetilise funktsiooni juba lihtsalt oma tingliku eraldatusega argikeelest, tema väline eraldatus oli esteetiliste emotsioonide tekkesignaalsiks. Mida rohkem areneb kirjanduslikus keeles tema seesmine esteetiline korraldatus, seda intensiivsemalt kahaneb vajadus kirjakeele väliseks eraldatuseks.

Uuemal ajal võtab kirjanduslik keel pidevalt kasutusele murdepärasusi, vulgarisme, argood, argikeele erinevaid moodustisi, ent ometigi pole kirjanduslik keel muutunud igapäevaseks kõnekeeleks. Tema välised piirid on varisenud, kuid järjest enam omandavad tähtsust seesmised esteetilised piirid. Vulgarism tungib küll kirjanduslikku keelde, kuid mitte selles funktsioonis, mis tal on kõnekeeles. Ta tungib tegelaste dialoogi või jutustaja teksti esteetilise sihipärasusega — nende iseloomustamiseks, kuju loomiseks, uute ootamatute assotsiatsioonide tekitamiseks.

Järelikulult asendub kirjandusliku keele väline eraldatus argikeelest seesmiste kunstiliste kvaliteetidega, mis teda eristavad. Muidugi on viimased püsivamad.

Järk-järgult väheneb isegi kirjanduse niisuguse võrdlemisi keerulise välise organiseerituse vormi osatähtsus, nagu seda on kirjanduslikud suunad. Suured stiilid, mis hõlmasid inimvaimu kõiki väljendusalasid, asenduvad kitsamate suundadega, mis organiseerivad ainult kirjandust või isegi selle mingit osa (näiteks luulet). Seejuures kiireneb järjest suundade ja stiilide vaheldumise tempo, mis on ilmekaks märgiks nende lähenevast lõpust. Ent üldiste stiilide ja suundade asemele astuvad individuaalsed stiilid, mille osatähtsus järjest suureneb sedamööda, kuidas kirjanduses kasvab isikliku alge osa. Realismis omandavad individuaalsed stiilid sellise tähtsuse, et vajadus realismi väljavahetamiseks teiste stiilide või suundadega kahaneb miinimumini. Tarve uue järele leiab realismi puhul rahuldust tema enda raames, uute individuaalsete stiilide näol.

Individuaalsete stiilide arenemine on aga realismi poolt pakutavate tohutute võimaluste kõrval seotud ka suure ohuga, mis seisab pseudostiilide, kunstlikult väljamõeldud stiilmoodustiste tekkes. Seda ohtu saab vältida üksnes kirjaniku andekuse õigeaegse tuvastamisega, tõelise ning väärtusliku individuaalse stiili eraldamisega kunstlikest ning väljamõelduist. Tõeline ja väärtuslik on alati seotud tähelepanuvääriva isiksusega. Sellise tuvastamise aluseks saab olla üksnes kirjandust mõistva ja sõkaldest teri eraldada suutva lugeja isikliku kultuuri kasv, mis peab toimuma üheaegselt kirjaniku isiksuse osatähtsuse kasvuga.

Nii siis, kirjanduse «soojussurma» vahetut ohtu poleks nagu põhjust karta, küll aga nõuab kirjanduse tulevik, mis on seostatud individuaalse alge edasise arenguga, tingimata ühelt poolt kirjaniku enda vastutustunde kasvu ja teiselt poolt kriitika igakülgset edasiarenemist. Pseudoisiksused, pseudostiilid, pseudo-kunstilisus — need on kirjanduses peamised ohud sellel perioodil, mil kirjandus-

like vormide väline konservatiivsus, mis minevikus hõlbustas kirjanduse reprodutseerimist, vahetub lõplikult välja komplitseerituma kategooria — üldesteetilise kultuuri tõusu vastu.

Oma osa on selles protsessis ka kirjanduskriitikal. Kriitika osatähtsus kaalneb olematuks, kriitika diskrediteerib ennast, kui ta hakkab lähtuma subjektiivseist kriteeriumidest ning pretendeerima formaalse kasvataja osale, kes näitab näpuga ning korrutab: see on hea ja see on halb. Nähtavasti peaks ideaalne kriitika meie ajal kujundama lugeja esteetilisi ettekujutusi nii, et lugeja nendest lähtudes ise suudaks näha teose vooresi ja puudusi.

Meie elame ajal, mil kirjanduslikud matriitsid on juba kas maha kantud või ootavad selleks järke. Milles on siis vahe matriitside ja kogemuste vahel kirjanduses? Matriits lihtsustab uue loomist, kuid ka piirab seda. Keskaegsel kirjanikul oli üsnagi lihtne luua uut teost, vormides seda olemasolevate šabloonide järgi, kuid uue loomise võimalused tema teoses olid üpris piiratud. Uus oli keskajal enamasti üksnes uus kombinatsioon šabloonidest. Uuema aja kirjanik juhindub enamjaolt oma esteetilisest ettekujutusest, mis on võrsunud eelnenud kirjanduse sajanditepikkuste kogemuste pinnalt ning on seetõttu samuti traditsioonilised, kuid vabad välisest jääkusest. Valikuvabadus on avardunud, aga valik ise pole tühistatud. Praegune autor ei vali enam oma ajastu šabloonide hulgast vajalikku, vaid kasutab kogu eelnenud kirjanduse kogemusi, et luua uut, oma-näolist. Neid kasutab ta aga mitte nagu trükiladuja šrifti, vaid pigem nagu kujur savi, millest ta vabalt voolib oma teost.

Igal antud momendil töötab kujur muidugi intuitiivselt. Kuid seda intuitsiooni kujundavad ja juhivad kogemused, teadmised ning veendid. On need omas ajas eesrindlikud, võib kunstnik loota edule.

Isenäolised isendid ja iseköetavad taimelavad

oore luule ülevaadet tahaksin alustada Johannes Semperi vaimse egiidi all.

Pärast August Sanga lahkumist on Semperi puudumine eesti kirjanduskultuuri mõjutavate isiksuste hõredas rivis üks raskemaid kaotusi.

Tahaksin rõhutada neid Semperi vähem tuntud teeneid, mida nekroloogides ei loetleta. Lahtiste koosolekute Suur Vaikija oli mitmete kinniste kolleegiumide kaaluks. Deklareerides kiusatust olla noor, ei varunud Semper seda tormilist tungi vaid enda vananeva *ego* tarbeks. Ent kui ta tunnistas uut kirjanduses, võitles selle eluõiguse eest, siis mitte tolerantse liberaalina, kes ennatlikke debüüte poputades loodab järgnevalt põlvkonnalt poolehoidu. Noorus on julm oma eelkäijate vastu — kunstis ehk valusamaltki kui perekonnas — ja Semperi sügavalt distsiplineeritud vaim talus seda loomulikku paratamatust targa irooniaga.

Iseseisev põlvkonna haritlane Tuhalaane koolitarest, oli ta Tuglase kõrval nii mitmete kirjanduslike vahetuste vastuvõtjaks, et väärinuks teenelise akušööri tiitlit. Meil tuleks mõlemalt maestrolt seda oskust põhjalikult õppida. Eelkõige võimet mitte pabistada. Ei eralõbuks ega ametlikult. Olgu tuhud kuitahes varased või pikale veninud. Oskust julgustada raskejalgseid, ehmamata neid keisri-lõikega. Püüda võõrastavaidki nähtusi kõigepealt mõista, isegi selleks, et neid taunida. Hoida käed steriilselt puhtad ausaks tervitavaks laksuks vastu äsja-sündinu poeetilist pepu, mis võib-olla ponnistusest üpris kortsus ja sinine. Eksperimentlikult vormiveider ja ometi nii naiivselt-tuttavlikult kordumatu.

MÜÜT KAOTATUD TEATEPULGAST

Koosolekuil on sündinud fraas — noorus olevat kaotanud teatepulga! Millal, kuidas või kuhu — seda ei täpsustata.

Mõistuse huvides loobuksin sporditerminoloogiast. Jutt käib ilmselt vaimsest pärandist, mida pärijad jäägitult endale kuuluvaks ei tunnista. Vaidlus pärandite ümber ja õigus neist loobuda, kohati ülbelt või kergekäeliseltki, on sama vana kui inimühiskond. Alati ja jälle kerkib see tulipunkti, kui vahetuvad põlvkonnad või sotsiaalsed formatsioonid.

Erandiks on a sine kultuur — kogu materiaalne minevik, hüvede ja pahede standardite summa, mis läheb järglaste käsutusse kadudeta, märkamatu ja valutult.

Hoopis komplitseeritum on vaimse pärandi omaksvõtmine, eriti kui tegemist on

ideedega, mis on suunatud tulevikku, ent pole veel realiseeritud minevikus. Suur dialektik Lenin toonitas oma artiklis «Millisest pärandist me loobume», et ei saa hoida ja kaitsta europismi ideaale revolutsioonile ärkava Aasia jaoks, analüüsima vastuolusid, millest sünnib areng. Ta kirjutas seda 1913. aastal. Ja pool sajandit hiljem näemegi, kuidas maailm tegelikult hülgab oma pärandeid — kolonialismi, rassismi, genotsiidi. See on väga drastiline pilt, kus pörkuvad kokku ideaalid ja päriluspatt, riiklikud egoismid ja rahvuslikud süütunded. Kõige väärtisemalt elab seda läbi noorsugu, kes on arvulises ülekaalus enamikus mais.

Vähemalt avalikult hukka mõistnud oma senised mängureeglid, sai Valge Lääs endale külge minoriteedikompleksi. Öitseva rahvakapitalismi roosad ideed muutusid manipuleeritava ühiskonna mudeliteks — mille inimvaimule vastuvõetamatust juba kolmekümnendail aastail geniaalselt prognoosis Aldous Huxley oma teoses «Uus kaunis maailm».

Järjest selguvad küünilised põhited. Urbanism mürgitab, massimeediumid nüristavad, teaduslik-tehniline revolutsioon suurendab veelgi võõrandumisastet.

Pole siis midagi imestamapanevat, kui selles masendavas maailmas terved kibestunud põlvkonnad loobuvad eelkäijate moraalist ja esteetikast, hülgavad tarbeväärtused ja käibepühadused.

Mis aga toimub meil, sotsiaalsele õiglusele pürgivas ja majanduslikele ebakohataadele vaatamata märksa stabiilsemas ühiskonnas? Milliseid vaimsest pärandist loobumise eelsoodumusi võiks olla nõukogude võimu tingimustes — juhul, kui me ei kavatse väita, et sellist nähtust siin üldse ei esine. Minu eelnenud ekskursis juba viitas välismõjudele, millest kaasaja tingimustes pole tõkestavat hiina müüri — ent ma ei pea seda valdavaks ajendiks ega ka peamiseks.

Nõukogude Liidu tervikuna ja meil Eestis lokaalselt võis minu arvates täheldada üpriski eripärast protsessi. Kõik algas mäletatavasti isikukultuse parteilise taunimisega. Bioloogia, küberneetika, esteetika, ajalooteadus vabanesid ballastidest. Kirjandus, kunstide vedru, kruvis end üles. Intelligentsile omane paljastuste ja endapiitsutuste ekstaas polnud minu arvates selle tõusu määravaks jooneks. Kirjandus tervikuna muutus. Humanistlikumaks, tolerantsemaks — ja seega sotsiaalsemaks. Kadusid eelarvamuslikud ja reaalsed tabud. Kadus õõnes paatos, vähenes illustratiivsus. Ilmusid isiksusest pakitsevad lüürikud, julged vormiekspereimendid. Elavnes ja rikastus kirevanäoline üldpilt.

Et iga sugupõlv näeb eelneva elutões Smuuli pingviinide kombel «ajaloolist ouku» ning asetab end esmaavastaja seisundisse — see kuulub järjekestvuse juurde ega kahjusta protsessi pidevust. Vastupidi — täidetakse mõnedki eelneva etapi olulised lüngad ja ühekülgused ning tavaliselt kaldutakse teistesse äärmustesse, mis muide muutuvadki tulevikulünkadeks. Näiteks pole midagi ebaloomulikku selles, et meie sõjajärgsele luulele heidetakse ette lüürilise mina puudumist. Oleks pentsik vabandavalt viidata tolleaegsele küllaltki ägedale poleemikale intiimlüürika eluõiguste üle — see vaid tõestaks, kui võrd silmaklapistatult nähti probleemi isegi edumeelsemas leeris. Ja ikkagi, retrospektiivselt asju oma kitsasse ajalahtrisse surudes leiaksime hea tahtmise juures autonoomse lüürika kübemeid ka tollest aastakümnest. Kirjandusloo koostajad järgivadki alati käibivat abitõde, mis kõlab nagu vahva sõduri Švejki sentents: on ta kuidas on, kuidagi ta ikka on, kunagi pole olnud, et midagi poleks olnud.

Mind huvitab väga, kuidas hindab tulevik meie kuuekümnendate aastate vähemalt praegu nii pöördelisena tunduvat intellektuaalsusetulva, endaavastamise- ja kosmosetuhinaid. Kas ei paigutata mitmeid tänaseid oiivikuid naiivsete romantikute killavoori või nimetatakse seda koguni retooriliseks loitsimiseks, nagu mina oma terava keelega ristasin.

Serveerisin need tagasi- ja kõrvalepõiked vaid selleks, et rõhutada veelkordsest — kultuuripärand ei ole teatepulk. Pärijad loobuvad millestki. Ja otsivad

peidetut. Mida tavaliselt ei soovitata üle võtta, see võetakse omaks. Niihästi märtreid kui ka kärnaseid lambaid. Ka moekarjatusi mujalt.

Nooruse julmus on üks tema väheseid eesõigusi — nimelt sellel püsibki kunstide järjekestvus ja ka inimühiskonna eelarvamustest vabanemise protsess.

KAS AMBITSIOONIDETA SUGUPÕLV?

Oleme harjunud, et luulesse tullakse midagi nõudes. Tavaliselt mitte enda, vaid hulkade nimel, hulkade tarbeks. Olgu see siis Genuast pärinemine või iste-koht trammis, harf igale vastsündinule või piimahammastega näksimise lust. Oleme harjunud ka tõdema, et kreedod malbusid *status quo*'deks, vahetasid maske, žanre ja tõekspidamisi — just nagu «petsid lugejate usaldust».

Kronos õgib ära oma lapsed, mis parata — aga luuletajate kreedod pistab ta nahka salatiks.

Väidetakse, et viies põlvkond käitub skandaalselt. Tal polevat üldse ambitsioone. Ta ei soovivatki astuda Parnassosele. Ei tahtvat sekkuda professionaalsesse kirjandusse! Nii-öelda mitteprofessionaalne, täiesti vaba isetegevus, esteetiline eneseteostuse sõltumatuim vorm.

Eriti palju probleeme kergitasid käsikirjalised luulealbumid, mille mahukat materjali analüüsiks hiljem.

Halvim, millega loominguliste põlvkondade vahetusel üldse hakkama võib saada, on kutsekiivalt endassesulguv sektantlus. Kas oleme suhtumises viimasesse kahte põlvkonda sellest täiesti vabad olnud — selgitab tulevik.

Igal juhul — äraootavat, õlgukehitavat tegevusetust, mis vaid harvadel seminaridel muundus piinlikuvõitu naeratusteks — seda on jätkunud piisavalt. Täiesti unarusse vajas kassettide moodus, mis tublisti leevendas debüüte.

Sellise organisatoorse oleskluse juurde kuulubki mugav hüpotees: viies põlvkond ei pürgivat üldse kirjandusse — see olla segane epateerimine, pärandusest loobunud pikajuukseliste ambitsioonideta isetegevus.

PIILUGEM SIIS PARUKATE JA PARDADE ALLA!

Alustan albumitest «Marmid», «Heesid», «Kurekell», «Kolme mehe laulud», «Õitsev tuul».

Riiklik-ühiskondlikel toimetustasinstitutsioonidel näib olevat kasutegureid, mida eriti märkad noorte koostatud luulealbumeid sirvides. Nn. ametliku toimetaja vastutus ja sõltuvus poliitika, moraali ja esteetika aspektist antud tasemel jätab trükkis ilmuvale luulele mingi stabiilsuse pitseri. Lausa mähkmemärg algajalikkus nagu nõder grafomaanluski lahustub väljaande keskmisse soliidsusse.

Käsikirjaliste albumite nõrkuseks ja vooruseks on pingutatud vajadus olla vaba toimetajapitserist. Nimelt see muutubki koormaks omaette, loob sõltuvuse ja isegi vastutuse teist laadi sundkriteeriumidest. Tuleb teha mõõndusi vähem-andekale, kui see on äärmuslikum. Tuleb olla nonkonformistlik terve grupina ja veel enam igaüks eraldi. Nii selgubki determineerituse suletud ring.

Kuidas hinnata albumeid? Võiks nõnda: puha dekadents, ebaterved meeleolud, blaseerunud hingede pihtimused, efektitaotlus, erootika, kistud kujundid — loetlesin teile Villem Grünthali hüüatusi Tuglase loomingu kohta enam kui poole sajandi eest. Tänapäevaste albumite puhul eeltoodud tiraadist ei piisakski.

Albumid — need on üsna suures osas tõesti nagu ainult enda jaoks kirjutatud

laekaluule. Siin on vormipurustamise ja -leidmise ponnistus, lihtsakoelist sooja lapsekätt ning külmalt arvestava grafomaani hõngu. Siin on vahetud tudengipila, konstrueeritud künismi, «liigse inimese» endakujutlust, loomulikku poosi ja laenatud spliini. See on sünteesimatu ja näiliselt kaootiline, tohutult kirjupalgeline sülem.

Püüaksin tegijaid meelevaldselt eristada oletatavate suundade, kiindumuste ja andelaadide järgi.

«Me oleme kõik issanda sipelgad» — tsiteerin Henn-Kaarel Hellatit 1968. a. «Heesist».

«Olla liblikas, ei mitte mesilane! / Me ei ole veel keerutanud süllapuud kosmose servast servani. / Ja meie enesetundmise kaardil on rohkem valgeid laiike kui muid. [— — —] Ratsuta, sõber, unistusratsul tolle tõelise ja ainukese juurde! / Parem ma sulen akna... [— — —] Kui öeldakse «Maantee ja jälg», siis on see ELU; / kui öeldakse «Tael ja säde», siis on see ARMASTUS, / ja kui öeldakse «SFINKS ja liblikas», siis on see INIMENE.» — need olid pistelised katked samalt autorilt 1969. a. «Loomingu» esimesest numbrist.

Jälgides võib tabada ekspressiivsete enesetunnetuslike elementide teatavat rinnutsi-retoorikat. Pean seda iseloomulikuks mitte üksnes Hellati puhul. Peeter Ilus ja Juhan Tomingas kuuluvad ilmselt samasse suunda, olles mõlemad küll loomulikumat oma väljapakkumistes. Eeldaksin siiski kõige esinduslikumaks Jaan Paavlet, kelle retooriline pealetükkivus on üpris markantne: «Ei ole raske / jätta tapmata inimest / selle eest et ta teab mis on armastus / selle eest et ta teab mis on nälg / selle eest et ta teab mis on sõda / selle eest et ta teab mis on surm / selle eest et ta teab armastus on seaduse täitmine — / selle eest et ta teab peab nälgima et keegi ei nälgiks / selle eest et ta teab sõjad saavad otsa ja surm lõpeb ära / selle eest et ta kõnnib üle mere» etc.

Albert Einstein mainis kunagi oma õpilastele, et kordab aksioome mitte vana-duse skleroosist, vaid soovist, et need haamrilöökidena jõuaksid eelarvamuste lubjakivvi, nii endas kui teistes. Jaan Paavle asesõnadest kubisev neutraalselt alasti kordus loob ainult mittesugestiivse, traktaatliku monotoonsuse.

Peeter Ilus torkab silma ponnistustega mahutada värssi võimalikult enam sõnalist informatsiooni. Ta kuhjab moesõnu, opereerib reaaliidega täppisteadustest ja antiigist. Kujundeid pakub peamiselt spontaanse kontrastide või paradokside ahelana. Riimitud asjad viitavad tal täisriimide krambil: «kes heietab juttu / su silmade veel / kes taganeb uttu / sel ilmetul teel» jne.

Neljandana, ent mitte viimasena, paigutaksin rinnutsi-retoorikute hulka Juhan Tominga. Ta on ilmselt pretensioonikaim, paljukirjutavalt vabajooksuline ja väsitavalt mittesugestiivne oma ülepakkuvas kistud kujundite killavooris.

Ükski neljast nimetatust pole minu arvates seni andnud märgatavalt uut har-rastatavasse laadi.

Kasutaksin vaheleütlejana Jaan Krossi tsitaadiga «Ühest kolmekäarikõlksutu-sest»: «Igatahes näikse mängulembuse osatähtsus meie noorimas luules olevat silmapaistvalt suur. Sõna traditsiooniline funktsioon näikse üldse olevat seal teisenemas. Tundub toimuvat noorte luuletajate võidujooks sõna otsetähenduse tagustele tähendustahkudele: sõna paljutahustamise kunst näikse pürgivat luule-tamiskunstiga samastuma. [— — —] Uues luules võiks rääkida poeetide sportli-kust püüust süüvida sõnafassetsuse kõigisse võimalustesse. Või — poedisilma suu-nast lähtudes — maailma fassetsesse haralinägemisse. Sõna tähendusliku lahti-pindumise kõrval kipub sulama ka sõna kui tähendusekandja kontuur: see lahustub maagilises helis, kõlaparalleelide voolus, loitsurütmis või silmale mää-ratud graafilises kujundis.» Ütleme Krossile aitäh asjatundliku süvapilgu eest, seda enam et me ei kahtle tema enda sõnatahklemiskunsti vahendituses, mille mõjud noorimas luules tunglevad aga laiuti, mitte sügavuti.

Tekib ketserlik mõte — kas neis monoloogilis-traktaatlikes assotsiatsioonide-kuhilates peitub üldse eneseksjäämise püha püüdu või on see mask, millega varjatakse isikupäratust, et imponeerida lihtsameelsetele. Tahaksin siiski pigem loota — see ekvilibristika kuulub esimese tühjakirjutamise hasardi juurde, mis on tavaliselt ebaökoonoomne ja milleks albumid on vägagi sobivad. Ent albumites kohtame ka tagasihoidlikumaid ja endassetõmbunumaid hingi.

Mõtlikult mediteerib Toomas Vint, nagu kõrvaltvaatlejana jälgides oma sujuvat, visuaalset lausevoolu. Reserveeritult häbelik on Joel Sanga suhe looduse ja luulega. Äravahetamatult lüürilisel Eda Kail aga leiame paljutootavat tunde-täpsust ja mõttetagamaid.

Miskipärast jäid mul sõelale ka Kalle I. Elleri mõned soiulaulud ja katked ebaühtlasest «Bärsärgist».

Samuti Jaak Jõerüüdi «Liljenblumi õunad». Loen: «— Liljenblum, oled sa suusamäel käinud? / Liljenblum vaikib. / — Liljenblum, eh Liljenblum, tule tänagi sinna. / Nüüd on palju lund. / Ta seisab puu all. / Eks ole, mul on tore kampsun? / Sul on kena kampsun / väike Liljenblum. / Tead sa ka ise, kui soe see on?»

See näiliselt vetemaalik asi, milles kelmikas väikemees Liljenblum oma kenas kampsunis lõpuks Saint-Exupéry printsiga lausa samastub, on meeleoluterviklik ja isegi naiivselt stiilne.

Omaette naturina tuleb vaadelda Jüri Üdi. Ta on silmatorkavalt vormi- ja rütmihõõndlik. Heas mõttes tihe, nii sõnaseades kui kõlakoostruktsioonis. Ei puudu orgaaniline isikupära, mis õigustab pisut artistlikku poosi. Ei märka laenude või mõjutuste traagelnuite.

Jüri Üdi laulud on erksalt epateerivad. Ja kui meelde jääb hekslimesina nüsi lumm, armsa provintsilinna muuseumitopiste topitus või allikad, mille põhja ei pilluta münte lennukeilt, siis küllap assotsiatsioonid jõudsid pärale. Silla loomise lugejani on ta oskaja küll. Peaaegu et professionaalne.

Aga tahaksin teda sakutada just vastupidise, nimelt «Baarikapi» riimiriulide eest. Et sekt riimub intellektiga ja slivovits litsiga — sellest ei piisa isegi tudengi lorilauluks, kui ei teki suhet asjade vahel, millega mängitakse. Ja ongi: «kust kadakale leida riim / teab üksnes kadakmarjaviin».

Hõõrudes Jüri Üdile nina peale respektivajadust käsiteldava reaali vastu, olgu see siis mingi spiritistlik mõiste või piiritusejook — kutsun üles kaitsma sõnade kui tingmärkide sõltumatust.

Muide, siinkohal peaks märkima ka Raul Meele jätkuvaid proovimisi nn. konkreetsete sõnareebuste nuputamisel. Üpris võimalik, et selgi tegevusel ei puudu taiplik toime.

Käsitlegem nüüd «liigse inimese» kompleksi. Tsiteerin Ave Alavainut: «Salgan oma hinge maha / — prügimäele, aia taha, / mingi, mingi minust ära / «Hinge ilu», «hinge sära»! / — milleks, milleks mulle hing?! // Järjest väiksemaks saab ring / jooksen, jooksen ringi mööda / ikka iseendast mööda. // Keegi kannu õlut toob: / hing on alailma janus / hing on alati mul jalus» jne.

Oletatavasti peaks lugejal või kuulajal tekkima kaastunne luuletaja hingeliste rikkuste kaotsimineku pärast? Või siis suhtumine saatuslikku umbringi, mis aina kitseneb? Või vähemasti tahtmine üle võtta pakutava künismimaski ajutist lohutust?

Kardan, et ei ühtki neist. Pisutki nõudlikum lähenemine puhub pealt õllevahu ning jätab alasti tehniliku emotsiooniga verevaesed värsid. Küllaltki rohkelt kirjutav, pika ja lõdva debüüdiga Alavainu kipub muutuma peaaegu Helgi Mulleri antipoodlikuks hingeõeks — sensuaalses libisevad mõlemad lausa endaparoodiasse. Materdan seepärast, et Alavainult võib loota enamat. Veebruari «Kultuuris ja Elus» ilmunud «Oo, ema, ütle, miks on loodud öö!» viitab loomepotentsile, mille unarussejäämisest oleks kahju. Peaks teda pörguvürstlikult, tema enda

sõnadega kamandama: «Hei, piiga, kanna vilja, / sest homme on võib-olla juba hilja!»

Peenetundeliselt astus Krossi-Kaplinski vahelt läbi ja tõmbas isesuntuliku luulejoone Toomas Liiv. Tsiteerin «Liblikasaatust»: «Kunagi ei saa liblikas vabaks vaid ikka on ta / kinnitatud oma tiibade külge ja / need tiivad on nii suured ja ilusad / et varjavad liblika enda / teevad temaga mida tahavad / ja kas ongi üldse olemas liblikat ennast peale tiibade / kas suudab liblikas ise teha midagi / niisugust mida ei taha tema tiivad.»

Hoopis pealetükkimatult jõuab siit lugejani fataalse determineerituse poeetiline tunnetus.

Loen teist, katkeliselt: «Oli see armastus või oli see / varblane kes ütles tule tagasi / oli see sügis oli see lehtede langemine // mul on sulle sellist taevast pakku mida teistel ei ole // Ootamine on mu Kirsiõis / vihmapiisas oled aga sina // Sina minu karvase sabaga vihmapiisk / tule ometi tagasi ja ütle / oli see sügis oli varblane / või oli see hoopis sügisene varblane // Miks Kirsiõis.»

Loodan, et isegi katkutuna ei kaotanud luuletus peamist: lembemeleolu, rabadat nagu sügisene ämblikuvõrk, kus ripub ootamise Kirsiõis.

Kohati riivab mõningane lapsemeelne paljusõnalisus — just nagu kümnimaks kehtivale pop-sündsusele. Lakoonilist peetakse vist vanamoeliseks?! Eriti torkab see silma tsüklist, kus Peeter liigutab oma toredaid musti vuntse ja laulab lugematuist asjust. Rohkelt etüüde, tuumaka aforismiga: «Meri on väike / ainult läbi silmade tulles saab ta suureks ja siniseks / sest silmad on ise sinised ja suured».

Juuripidi lüürikas, on Toomas Liiv siiski mitmetahuline, motiividelt rikas ja banaalsuseta ühiskondlik. Romansi kõrval punase rätiga naabrinaise saunaminekust on sünk-tõsine «Sõjamees», fanaatiline «Fuuga», ja siis märkad talle jälle nii omast: «Oi luik, ilus valge luik ära tapa / seda tanki kes kükitab abitult nagu haige konn / peadloova rukkipõllu peal.»

Mind haaras väga sugestiivne luuletus «Kutse», milles oletan omamoodi põlvkonnaseisundi kajastust: «Peremees tule ja vii mind ära siit ava uks ja / pane põlema tuli et ma lõpuks näeksin ennast ja / ära astu mulle peale / sest ma seisan väikese palli kujul keset / pesemata põrandat.» Ja lõpust: «Vihkan inimesi kes jätavad puhtakpestud põrandale oma Poriseid Jälgi.» Et noorte luule probleeme vanade positsioonilt mõistvalt käsitleda, on vist üsnagi tihti tarvis pimedas mitte peale astuda pallile ja tõsta see põrandalt.

Nii vastukäiv kui see ka näib — «liigse inimese» kompleks pole välistatav ka sotsialistliku ühiskonna käesolevas staadiumis. Juured algavad minevikust, toitepind on tänapäevas. «Elu tarbeks on me maailm veel üpris korrastamata» — nentis Majakovski vastulöögina Jesseni surmaeelsele värsile. Psühholoogilised tõkked omaette — kommunaalsed on kombatavamad. Aguleid ei põleta maha koos lutikatega, isade patud jätavad reminiscentse: kõik pole sündinud hõbelusikaga suus — teadlasteks, tippsportlasteks või filmitähtedeks, ehkki teisest vaatenurgast on nood veelgi liigsemad inimesed. Materiaalne ja vaimne diferentseeritus teravdab eksistentsiõigustuse protestivat vajadust. Meie noorimas kirjan-duseharrastuses on seda kohati tembeldatud hipi-liikumise siinseks variandiks. Nii-õelda loobumine utilitaarse õnne kaheldavatest kasumitest, pelgupaigaks endassesulgumine — vaimne n i r v a a n a.

Püüdes olla dialektik, kahtlen kangesti hipilikkuse tõsivõimalikkuses siin maal — välja arvatud välised vormid kui hilinevad moelõiv. Nimelt seepärast, et meie sotsiaalne struktuur välistab tarbiva ühiskonna üleküllastatuse nonsensi, kus asjade terror alistab inimese ja loobumus tundub väljapääsuna. Küll aga

oletaksin orientaaliseid eetilisi-filosoofilisi laene, mis jõuavad luulesse ja mujale üksikute intellektuaalide kaudu.

Niisiis, meie stabiilse ühiskonna materiaalsed ideaalid on veel üpris värske apetiidiga ja naljakalt kujunemata. Kasumi stiimul käibib — aga uusriikas on pilkenimetus! Kritiseerides kodanliku moraali ummikut, trumpame tihti puritaanluses niivõrd üle, et see võiks huvitada seksuaalpatolooge. Ehkki keegi meist vaevalt küll tunnistaks end väikekodanlaseks, ometi vohab meie ümber nimelt väikekodanlik mentaliteet ja me seedime seda häirimatult — asistest aadetest kuni meelelahutussaadeteni.

Tõin pistelised näited, et küsida — kas mitte siin pole toitepind vastuliseks, ärritavaks toimeks? Kas nimelt sellelt pinnalt pole võrsunud meie kodukootult karvane protestilaul, mis ei soovi kaasa ujuda õndsas rahulolu rutiinis?

Jätsin vintskeks järeloaks Johnny B. Isotamme.

Vaieldamatult andekas, vastuoluline, paljukirjutav. Tema ohjeldamatu debüüt kuulub albumitesse üpris loomulikult. Üks väheseid, kes astus platsi pretensioonika enesekuulutamisega: punasehabemeline, kärnas ja inetu, ropu ja lahtise suuga maailmaelanik, õel ja hukkaläinud poolharitlane, võikam kui moralisti unenägu jne.

Futuristidest biitnikuteni, Severjaninist Allen Ginsbergi ja Pentti Saarikoskini on see niivõrd tuttav lugu, et kaotab isegi enesereklaami maine. Ent me elame vaikeses väärt provintsis, kus näitlejate kõvema häälega klassikalugeminegi võib tekitada «tormi veeklaasis». Pole siis midagi imestada, et Isotamm suutis šokeerida neid, kes ta kreedot tõsiselt võtta viitsisid.

Minul on rõõm teda pidada loomupäraseks, lihast ja verest luuletajaks, kelle spontaansuses ja dünaamikas on uudset huvitavaid algeid. Isotamm on isend omaette. Olgu või poolharitlane (kes meil seda poleks), ta eksleb antiiklaenude Skylla ja Charybdise vahel mitte rohkem kistult kui ta tudengitest värsivennad. Osutaksin kämpingumadonnale («Noorus» 1969, nr. 8), kus autostopi taust seguneb Saalomoni ülemlauluga.

Ühes pole Isotamm erandiks — ka teda koormavad üsnagi tihti otstarbetu poos ning tark-olla-tahtmine. Kas ei peitu selleski nähtus, mida ta ise nii kenasti välja naerab: «elagu Meie / kolmekümne-neljakümne / seitsmekümne-sajaaastased / poisipõnnid ja plikatirtsud // kui me igat kassi sabast kiskudes / igale onule keelt näidates / igalt peenralt lilli noppides / maailmas kehtima paneme / lapse-meelsete võimu.»

Nõndaps — infantiilsuse vastu, rõõm kuulda!

Ja nüüd tutvustaksin Isotamme pehmemat pahupoolt, loen: «Pugesin mina pisikene / paaripäevane kutsikas / välja pehmest soojust pesast / pime veel ja õige loll. / Puudutasin mina pisikene / paaripäevane kutsikas / ukse taga kõrguvat / suurt ja võorast maailma. // Maailm oli karvane / oi kui kare-karvane / maailm mulle urises / jämeda häälega vastu.» Ja lõpust: «Sirgusin mina pisikene / kenaks kelmiks koerapojaks / pistsin koonu kuudist välja / maailma peale klähvisin.»

Isotamm on enamasti suhtumiselt sotsiaalne ning ilmselt poseerib, väites: «Me ei mõista teineteist, mu armas / me räägime erinevaid keeli, mu armas / Teil on tehisajud made in USSR» jne. Vastupidi — noorte ajude lainepikkus on tal skaalalt käes ja keelebarjääri polnudki. Ei tahaks teda agiteerida konformismi, küll aga mõneti valima kriteeriume nii enda vaadete selguseks kui trükisõela tarbeks.

Resümeerin albumitest. Nad olid vajalikud — esmaseks tühjaskirjutamiseks (mitte laekasse), võrdlemiseks, vennaarmuks, vaidlusteks; mõne jaoks — tudengi-

põlve tembu meeneks. Annetele nõtkeks hüppelauaks, pusijatele endapetteks. Kibestunud hingedele — veekindlaks vestiks, kuhu pisaraid lüpsta.

Umber viiendik albumite materjalidest on hiljem ilmunud perioodikas — peamiselt «Nooruses» ja «Loomingus», ning see pole madal koefitsient.

Need on erkrohelised taimelavad ja — miks mitte isekõetavad? Varem siunasime triiPHONE-tendantsi!

«Luule on väärt, et tema nimel oma elu nahka panna, kuid siis juba nii, et mäng vääriks küünlaid — mida mõlemast otsast põletatakse,» nende sõnadega hoiatasin 1965. a. kasseti Viivi Luike vabakutselise kibeda leiva eest.

Vabandage enda tsiteerimise pärast, kuid ühelt poolt kannab eesti kultuuri arvuliselt nii väike rahvas, et elukutseliste kirjameeste hulgaline ülalpidamine näib tõesti liigse luksusena. Teiselt poolt on aga olemasolevategi seas armetult vähe universaalseid künnihärgi — kes valdavad mitmeid žanre, tõlgivad paljudest keeltest jne. Hõõrun seda meelega nina peale neile, kes fetišeerivad mitte-professionaalse kunsti absoluuti.

Just nimelt sellest aspektist on meil «küünalde põletamise» kasutegur äärmiselt madal.

Vastandada ennast paadunud professionalismile — see röömus ja vallatu rabelus, mis vältab juba mitu head aastat, ei tohiks aga varjutada noorte tähtsamat missiooni ning meie ühist vastutust. Kiinduda kuitahes kirglikult vaid kitsasse harrastusse kui eneseteostusse ja sellega piirduda on meie tingimustes samuti rahvuslik luksus. Kõigi nende lugematute lünkade suhtes, mis ootavad täitmist Nõukogude Eesti tänases kultuuripildis.

Tunnustan uut tüüpi harmooniliselt mitmekülgse intelligentsi teket, kes meil eranditena juba eksisteerib. Kõrge kaasaegse valmetasemega, analüütilise vaimuga noored, kes tassivad kunstidesse värsked tuuli — eksperimenteerides, kas või korruga mitmel alal — kirjutavad, lavastavad, maalivad ja teoretiseerivad üheaegselt. Ennustamata kuldse ajastu kaunishingede atavismi — võib-olla rajavadki nad juba praegu teed taidurite põlvkonnale, kes kunagi täiesti vabaneb kutsepiiratuse kurb-koomilisest kandamist.

Eesti rahvuse kujunemise probleeme XIX sajandil

1. RAHVUSKÜSIMUSE KÄSITLEMISE ALUS

erves maailmas on viimastel aastatel kasvanud huvi rahvusküsimuse vastu. See tundub esimesel pilgul nagu ebalooilisena, sest üks ole ju XX sajand, eriti aeg peale Suurt Isamaasõda, tehnika, tööstuse ja transpordi revolutsioonilise arenemise aeg, mis on objektiivselt aluseks pigem rahvuste eripära nivelleerumisele. Sotsialismi-leeri laienemine ja marksistlik-leninliku ideoloogia võidukäik omalt poolt on ühtlasi internatsionalismi ideede võidukäik. Kuid teisest küljest iseloomustab praegust aega uute rahvuste konsolideerumine arenevatel maadel, rahvusküsimus mõjutab siin oluliselt inimeste suhtumist sotsiaalsesse ja poliitilistesse probleemidesse, sotsialismi. Rahvusküsimus on viimasel ajal teravnend samuti «vanas», kapitalistlikus maailmas, seda nii riikidevaheliselt kui ka riikidesiselt. Meenutagem, kuidas de Gaulle apelleeris natsionalismile, Belgias travnes flaamide ja vallooniide vastuolu, aktiviseerusid Kanada prantslased, Inglismaal on isegi waleslased nõudnud oma parlamenti, jne. Kuid ka sotsialismileeris on rahvussuhete probleem praegu küllaltki aktuaalne.

Rahvus tänapäevases mõttes on kapitalismi tekkimisega seotud nähtus. V. I. Lenin on rõhutanud, et rahvuslikkuse põhimõte on kodanlikus ühiskonnas paratamatu, et rahvused on kodanliku ajastu vältimatu produkt. Ka töölisklass ei saa välja areneda, end rahvuse piires konstitueerimata, märgib Lenin. Seetõttu seostuski kogu maailmas ajastu, mil kapitalism saavutas võidu feodalismi üle, rahvuslike liikumistega. Need rahvuslikud liikumised, olles rahvuste objektiivse arengu paratamatud kaasnähtused, aitasid lammutada vana sotsiaal-poliitilist korda, feodalismi ja selle igandeid. Ka praegu on rõhutatud rahvaste vabanemispüüde üheks teguriks, mis aitab purustada imperialismi ja koloniaalsüsteemi. Sotsialismi ajal rahvaste rahvuslik eripära ei kao, vaid kujuneb ümber. Seega tuleb kommunistlike parteide poliitikas rahvust ja rahvuslikkust uurida ning arvestada kui objektiivselt eksisteerivaid sotsiaalseid kategooriaid.

V. I. Lenin on märkinud, et arenev kapitalism tunneb kaht ajaloolist tendentsi rahvusküsimuses. Esimene tendents, kirjutab Lenin oma artiklis «Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta», on «rahvusliku elu ja rahvuslike liikumiste ärkamine, võitlus igasuguse rahvusliku rõhumise vastu, rahvusriikide loomine. Teine: igasuguse suhtlemise arenemine ja tihenemine rahvuste vahel, rahvuslike vahesteinte lõhkumine, kapitali, üldse majanduselu, poliitika, teaduse jne. internatsionaalse ühtsuse loomine. Mõlemad tendentsid on kapitalismi ülemaailmne seadus.» Marksistide rahvusprogramm, kirjutab Lenin samas edasi, arvestab mõlemat tendentsi, kaitstes ühelt poolt rahvuste ja keelte üheõiguslust, rahvuste enesemääramist, teiselt poolt aga internatsionalismi printsipi.

V. I. Lenini poolt iseloomustatud tendentsid elavad edasi kogu kaasaegses maailmas, ehkki nende konkreetne sisu on nüüd erinev. Ka sotsialistlikus ühiskonnas võib, sõltuvalt sotsialistliku ülesehitustöö ja rahvuste arenemisstaadiumist, domineerida üks või teine tendents. Meie teadlaste hulgas ei ole veel üksmeelt küsimuses, kumb tendents on praegu Nõukogude Liidus ülekaalus. Sotsialistliku korra tingimustes loovad rahvuste üheõiguslus, nende vastastikune majanduslik abi

ja tihenev kultuurialane suhtlemine tingimused nende lähenemiseks. Kuid teiselt poolt avab just sotsialism rahvusele kui niisugusele täieliku õitsengu võimaluse, luues kodanlikust rahvusest hoopis monoliitsema rahvusetüübi — sotsialistliku rahvuse. Sellega koos püsib ka Nõukogude Liidu päevakorral rahvuste omavaheliste suhete ja nende reguleerimise probleem. Meie partei, nagu ka teiste kommunistlike parteide ülesandeks on töötajate rahvuslike ja internatsionaalsete huvide õige seostamine.

Suurt huvi rahvusküsimuse vastu kogu maailmas näitab seegi fakt, et ülemaailmsel ajaloolaste kongressil Viinis 1965. aastal oli üheks arutletavaks nn. «suureks teemaks» just «Natsionalism ja internatsionalism». Oma vastavas ettekandes väitis tuntumaid kodanlikke rahvusküsimuse spetsialiste Hans Kohn, et viimasel ajal on rahvusküsimus teravnenud just sotsialismileeris. Niisugune probleemi-seade pole juhuslik. 1950-ndate aastate keskpaigast peale on antikommunismi ideoloogias ja nn. sovetoloogias üha tähtsama koha omandanud NSV Liidu rahvussuhete moonutatud käsitlus.

Seetõttu on nii kaasaegsete rahvussuhete kui ka rahvuse olemuse süvendatud marksistlik uurimine üheks oluliseks ülesandeks tänapäeva ideoloogilises võitluses. Asjata ei rõhutada näiteks NSV Liidu Teaduste Akadeemia põhilisi perspektiivseid uurimisülesandeid 1971.—75. aastaks loetledes, et on vaja sügavalt uurida rahvusliku faktori osatähtsust kaasaaja ühiskonna arenemises, arenevate maade tekkivate rahvuste ning sotsialistlike rahvuste arenemise iseärasusi ning koos sellega loomulikult proletaarne internatsionalismi arenemist. Märgitakse aga ka hõimude, rahvaste ja rahvuste kujunemise etniliste protsesside, rahvusriikide ja paljurahvuselistele riikide kujunemise uurimise vajadust.

Meie filosoofidele on küllalt tõsiseks teoreetiliseks probleemiks, mis rahvus õieti on. Teatavasti käis nõukogude trükisõnas mõne aja eest diskussioon rahvuse olemuse, nimelt rahvuse ammendava, nii kapitalistliku kui ka sotsialistliku rahvuse puhul kehtiva definitsiooni ümber. Diskussioonis — mis algul arenes «Voprossõ Filosofii» veergudel ja eri teostes, aastatel 1966—69 aga ajakirjas «Voprossõ Istori» — oli üheks oluliseks punktiks suhtumine J. V. Stalini omaaegsesse, kõigile tuttavasse rahvusedefinitsiooni.

1912. aastal tehti Stalinile ülesandeks kirjutada legaalsele bolševistlikule aja-kirjale «Prosveštšeniye» artikkel tollal Ida-Euroopas aktuaalseks muutunud rahvusküsimusest. Põhiliselt Austria materjalidele toetudes kirjutaski Stalin Viinis 1912. a. lõpul — 1913. a. algul artikli «Marksism ja rahvusküsimus». Selle poleemilise kirjutuse teravik on õieti suunatud Bundi natsionalismi vastu. Kuid ühtlasi andis Stalin selle artikli algul ka rahvuse üldise määratluse, milles ta teatavasti loetles neli (õigemini viis) rahvuse tunnust: rahvust kui inimeste ajalooliselt püsivat ühtekuuluvust iseloomustavad ühine keel, ühine territoorium, ühine majanduselu ning rahvuslikus kultuuris avalduv ühine psüühiline laad.

Üksnes väike osa hiljutisest diskussioonist osavõtjaid oli päris rahul Stalini definitsiooniga. Enamik kritiseeris seda kas nõrgemini või teravamalt. Tegelikult ei seisa asi selles, et see definitsioon oleks lausa väär; temas nimetatud tunnused on iga rahvuse puhul vaieldamatult olemas. Sotsioloogilises mõttes kuuluvad nii klass kui ka rahvus nn. suurte gruppide hulka, s. t. neisse kuuluvaid inimesi ühendavad mingisugused üht laadi suhetel baseeruvad objektiivsed seosed. Klassi puhul määrab inimestevahelise ühtekuuluvuse nende suhe tootmisvahendiga. Rahvuse puhul — aga muidugi juba ka rahvuse-eelsete etniliste kokkukuuluvuste puhul — on neid suhteid, mis inimesi seovad, palju ning nad esinevad keerukas kombinatsioonis ja põimingus. Kui me tavaliselt kõneleme rahvuse tunnusest, siis selle all tuleb tegelikult mõista suhet teatud nähtusega, mis määrab inimeste ühtekuuluvust. Sellest aspektist lähtudes võime öelda, et Stalini definitsioon sisaldab need põhilised suhted, mis on omased kõi-

gile etnilistele ühtekuuluvustele: inimeste teatud ühetaoline suhe teatud territooriumiga, majandusega, keelega, ja ühtlasi märgitakse nende suhete baasil väljakujunenud ühist psüühilist laadi. Seoses viimase momendiga oleks tulnud veel mainida etnilist ühtekuuluvustunnet. Stalini määratlus ei anna aga ikkagi vastust küsimusele, mispoolest kapitalismi- või sotsialismiaja rahvus erineb varasematest etnilistest ühtekuuluvustest (hõim ja rahvas), ei ava rahvuse komplitseeritud ja rikkalikku sisu ega anna vastust küsimusele, kas probleem seisab vaid nimetatud tunnuste kvantitatiivses arenemises, või seniste tunnuste või suhete ümberkujunemises, muutumises, diferentseerumises.

Paljud neist aga, kes diskussiooni vältel Stalini definitsiooni kritiseerisid, suundusid omapoolseid ettepanekuid tehes üksikute tunnuste mehaanilisele lisamisele, varieerimisele või ärajätmisele rahvusemääratlusest. Näiteks on soovitatud võtta rahvusedefinitsiooni tunnused nagu riik (M. Mnatsakanjan, J. Kozlov jt.), etniline ühtekuuluvustunne (P. Rogatšov ja M. Sverdlin) või rahvuslik teadvus (A. Agajev). Et aga neid tunnuseid vaadeldakse enamasti küllalt staatiliselt ja isoleeritult, on teistel autoritel jätkunud argumente vastuvaidlemiseks selle või teise tunnuse kehtivuse suhtes.

Originaalsemalt kui teised diskussioonist osavõtjad lähenesid küsimusele professor Mashud Džunussov NSV Liidu Teaduste Akadeemia Filosoofia Instituudist ja dotsent Ahmed Agajev Dagestani ülikoolist. Agajevi üheks vooruseks on rahvuse kujunemise faktore ja rahvuse tunnuste vastastikuse dialektilise seose ning põimumise analüüs. Mõlemad, nii Agajev kui ka Džunussov, rõhutavad rahvuse seost inimeste etnilise ühtekuuluvuse varasemate vormidega ning otsivad neid momente, mis eristavad rahvuslikku ühtekuuluvust ühelt poolt muudest etnilistest üksustest, teiselt poolt teistest sotsiaalsetest grupeeringutest, ennekõike klassist.

Džunussov defineeribki rahvust kui inimeste etnilise ühtekuuluvuse kõrgemat vormi, mis kujuneb välja kapitalistlike või sotsialistlike ühiskondlik-majanduslike suhete baasil. Dešifreerides rahvuse iseärasusi, rõhutab Džunussov kõigepealt rahvuse spetsiifilist klassistruktuuri, missugust polnud ühelgi varasemal etnilisel ühtekuuluvusel. Samuti, rõhutab ta, tekivad rahvuse puhul inimeste vahel uut laadi poliitilised seosed. Edasi väidab ta, et üksnes rahvusele on omane kirjakeel, millel on oluline ühiskondlik funktsioon kirjanduses, teaduses, ajakirjanduses, riiklikus administratsioonis. Edasi: rahva etniline teadvus kujuneb ümber rahvuslikuks teadvuseks, muutudes tunduvalt keerukamaks. Lõpuks arvab Džunussov, et rahvus on etnilise ühtsuse kõrgemaks ja ühtlasi viimaseks vormiks, sest küpse ülemaailmse kommunismi puhul ei saa olla rahvuslikke erinevusi.

Kuivõrd huvitav ja edasiviiv kirjeldatud diskussioon oligi, pole ta teoorias seni ometi mingite kindlate ega selgete seisukohtadeni viinud, mis oluliselt edasi arendaksid marksismi-leninismi klassikute seniseid seisukohti. Diskussioon näitas seda, et me vajame hädasti mitte üksnes üldteoreetilise-filosoofilist rahvusküsimuse analüüsi, vaid ka rahvuste kujunemise, arengufaaside ja rahvuslike liikumiste leninlikule rahvusküsimuse käsitusele tuginevat konkreetset ajaloolist vaatlust, kaasaja rahvuste puhul eriti — sotsialistliku rahvuse olemuse ja rahvussuhete uurimist eeskätt konkreetse sotsioloogia meetoditega. Häid tulemusi peaks andma ka rahvuste kujunemise ning rahvuslike liikumiste võrdlev ajalooline uurimine. Ainsana on praegustel andmetel seesugust uurimistööd teinud tšehhi uurija Miroslav Hroch, kelle sulest on ilmunud võrdlev käsitlus tšehhi, slovaki, flaami, soome, eesti, leedu ja valgevene rahvuslikest liikumistest XIX sajandil.

Üheks tänuväärt võimaluseks proovida esitatud teoreetiliste teeside või hüpoteeside tegelikku kehtivust on eesti rahvuse kujunemise jälgimine.

2. RAHVUSKÜSIMUSE UURIMISEST EESTI-NSV-s

Eesti rahvas kuulus nende Ida-Euroopa rõhutud rahvaste hulka, kelle ajaloolist saatust tunduvalt mõjutasid rahvuslikud suhted. Kuid meie senine uurimistöö selle probleemi alal on olnud mitmeti ühekiülgne. XX sajandi algusest peale on tähelepanu pööratud eeskätt ühele perioodile rahvusküsimuse arengus Eestis, nimelt rahvusliku liikumise tekkimisajale XIX sajandi 60—80-ndatel aastatel. On muidugi loomulik, et uurijate tähelepanu köitis eesti rahva teadliku elu esimene etapp, romantilise oreooliga ümbritsetud ärkamisaeg, mida liiati iseloomustasid dramaatilised kokkupõrked tärkavate poliitiliste rühmituste vahel eesti ühiskonnas eneses. Varakult ilmsesid lahkumineku erinevate ideelis-poliitiliste suundade esindajate arusaamises eesti rahvusliku liikumise tekkest ja olemusest. Juba käesoleva sajandi esimestel kümnenditel võib eristada erinevaid seisukohti eesti rahvusliku ärkamisliikumise käsitluses. Idealistlik-natsionalistlikku suunda esindasid Jaan Tõnissonile lähedasesse konservatiivse kodanluse ringkonda kuuluvad ajaloolased või õigemini ajalooarrastajad-publitsistid (Anton Jürgeinstein, Hendrik Prants, Villem Reiman, Mihkel Kampmann), kes rahvusliku liikumise teket pidasid üksikute suurmeeste-äratajate teeneks. Esimese marksistliku hinnangu ärkamisliikumisele andis Hans Pöggelmann 1906. aastal, kes seletas nähtust eesti kodanluse ja balti aadli vahelise võitlusega. Rahvusliku liikumise materiaalseid ning sotsiaalseid juuri otsis ka marksismist mõjutatud demokraatliku, materialistliku kallakuga suund, mida esindasid Mihkel Martna, Peeter Ruubel, Jaan Kärner ja Hans Kruus oma varaste töödega. Nad ei püstitanud küll küsimust eesti rahvuse kujunemisest, kuid otsisid eesti rahvusliku liikumise — järelikult siis ka kujuneva eesti rahvuse — kandvaid jõude ja leidsid, et selleks oli ennekõike talupoegperemees, kes võitles sakslasest mõisniku vastu.

Imperialismiaja hakatusel kujunes välja eesti kodanluse natsionalistlik ideoloogia, mille üheks tunnuseks oli rahvuse tunnistamine määravaks väärtuseks ühiskondlikus arenemises. Sellega koos kasvas erinevate ühiskondlike voolude esindajate seas huvi rahvusküsimuse vastu ja tekkisid katsed seda teoreetiliselt vaagida. Vastavaid kirjutusi leiame väljaannetest, nagu «Vaba Sõna» (Hans Kruusi artiklid) ja Eesti Üliõpilaste Seltsi albumid. Ent seda, kuidas muutusid arusaamad rahvuse olemusest ja osast eesti ühiskondlikus mõttes, ei ole me seni veel uurinud — nii nagu me oleme üldse väga vähe uurinud ühiskondlikku mõtet Eestis, piirdudes peamiselt XIX sajandiga.

Kodanliku diktatuuri aastatel kasvas huvi nn. ärkamisaja vastu, sest siit otsis kodanlus ajaloolist õigust oma võimule. Natsionalistlik-idealistic rahvusliku liikumise tekke käsitlus täienes uute motiividega: eestlaste astumist ajaloo areenile rahvusena hakati seletama välispoliitiliste teguritega, nimelt sakslaste ja venelaste (vist siis õieti mõeldud Saksamaa ja tsaari-Venemaa) võimupretensioonidega Baltimaadel. Selliste kontseptsioonide lühidaks iseloomustuseks võiks tuua tagurliku kodanliku publitsisti Eduard Laamani sõnad: «Sakslased ja venelased läksid eestlase hinge pärast tülli, kummale see pidi saama. Ja tülimürina pääle ärkas eestlane ise sajangute unest.»

Samal ajal (1920-ndate aastate lõpul — 30-ndatel aastatel) viis Hans Kruus oma töödega eesti rahvusliku liikumise uurimise professionaalse ajalooteaduse tasemele. Allikmaterjali süstemaatiline kasutamine võimaldas tal hoopiski mitmekülgsemalt valgustada ärkamisliikumise paljusid põhilisi probleeme (talurahva palvekirjade-aktsioonid 1860-ndate aastate keskpaiku, eestikeelse kõrgemat tüüpi rahvakooli asutamine, balti aadli poliitika eesti rahvusliku liikumise suhtes jm.). Samasuguse kvaliteediga oli ka 1932. a. ilmunud Friedebert Tuglase monograafia «Eesti Kirjameeste Selts». Mõlemad uurijad lähenesid minevikule asjalikult ja realistlikult, mistõttu meil on tänaseks edasiuurimiseks kasutada rikkalikule

faktilisele materjalile tuginev pärand rahvusliku liikumise mitmetes põhiküsimustes.

Eesti rahvuse kujunemist vaatles marksistliku metodoloogia alusel esimesena laiemas plaanis Gustav Naan 1946. aastal. Kuid edasi kujunes ka Nõukogude Eesti uurijate peamiseks tähelepanuobjektiks ikkagi rahvuslik liikumine 1860 — 80-ndatel aastatel, nimelt selle sotsiaalne kandepind ja selle erinevate suundade tekkimise põhjused. Neid küsimusi käsitles näiteks H. Kruus oma 1948. a. Teaduste Akadeemia üldkogu ettekandes. Üksikasjalikumad uurimised on leidnud eeskätt rahvusliku liikumise ideoloogia — Leida Loone näiteks on jälginud selle perioodi tegelaste majanduslikke vaateid. Allakirjutanu praegu käsikirjas olev töö C. R. Jakobsoni «Sakala» kohta on pühendatud ajakirjanduslikule võitlusele rahvusliku liikumise kulminatsioonialajal ja koos sellega rahvusliku liikumise ideoloogia klassiolemuse ja selle liikumise sotsiaalse baasi konkreetsemale analüüsimisele.

Nii on eesti rahvuse kujunemine laiemas plaanis ikkagi jäänud valgustamata. Eespool nimetatud uurimused pakuvad küll üsna ohtralt faktilist materjali eesti rahvuse esimese elufaasi kohta, kuid küsimuse täielikuks lahendamiseks on vajalik eesti rahva ja eesti rahvuse kompleksne uurimine keeleteadlaste, folkloristide, etnograafide, kunstiteadlaste, ajaloolaste ning kirjandusloolaste poolt. Eesti rahva etnilise ajaloo kompleksse uurimise algatas kadunud akadeemik Harri Moora. Tema töö viljana on meil kasutada 1955. aastal ilmunud väärtuslik koguteos «Eesti rahva etnilisest ajaloo», mis käsitleb eesti rahva kujunemise varasemaid faase. Kuid peamiselt raskuste tõttu koostöö organiseerimisel mitme eriala spetsialistide vahel jäi see nii tänuväärne algatus edasi arendamata. Harri Moora arvab, et eestlaste üldrahvalikust ühtsusest võimaldab etnograafiline aines kõnelda alles XVIII sajandi osas, kuid üksikasjalikumad uurimused selle kohta praegu veel puuduvad.

3. EESTI RAHVUSE KUJUNEMISE AJAST

Eesti rahvuse tekkimine XIX sajandi teisel poolel ei olnud erandlik nähtus. Kogu Ida- ja Kesk-Euroopas oli möödunud sajand rahvuste kujunemise ja rahvuslike vabadusliikumiste ajaks. Rahvuslik liikumine — see on kujuneva rahvuse püüe end tegelikkuses maksma panna, saavutada vajalikud tingimused enda täielikuks väljaarendamiseks. Võitlus majanduslik-sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise realiseerumise eest on seejuures lahutamatu seotud. Rahvusliku liikumise tekke-aeg ütleb järelikult nii mõndagi rahvuse üldise arengufaasi kohta.

Eesti rahvuslik liikumine ja seega ka eesti rahvus olid teiste Euroopa maadega võrreldes hilise tekkega. Mis puutub muudesse tsaari-Venemaa rahvustesse, siis isegi näiteks eestlastele kõige lähedasema ajaloolise saatusega rahva — lätlaste — puhul näeme rahvusliku liikumise ja seega ka rahvuse enda varasemat sündi. Olgu vaid näiteks toodud see fakt, et esimene läti poliitiline, rahvusliku liikumise huve väljendav ajaleht asutati 15 aastat varem kui eesti esimene vastav ajaleht — Jakobsoni «Sakala». Huvitav on ka probleem, missugust mõju avaldasid teiste tsaari-Venemaa ja üldse Euroopa rahvuslikud liikumised Eestis. Läti puhul on mõju muidugi ilmselt ja hästi tuntud. Eesti rahvuslikult mõtlevatel haritlastel, eriti just Johann Köleril ja Carl Robert Jakobsonil Peterburis, kujunes juba 1860-ndate aastate keskpaiku kontakt läti rahvusliku liikumise tegelastega, mis neid omalt poolt õhutas kultuurilistes ja poliitilistes ettevõtmistes. Tugevat mõju avaldas ka keelelt lähedase naaberrahva — soomlaste — hoopis varasema tekkega rahvuslik liikumine. Soome tuntud ajaloolane Pentti Renvall ütleb, et soomlased olid juba 1808.—1809. aastal küpsed lahku lööma Rootsi riigist ning nende

esimeseks ärkamisajaks oli XIX sajandi esimese kümnendi lõpp ja teise algus. Seejärel hakkas arenema soome ajakirjandus, sündis «Kalevala», levis Runebergi luule. Teised uurijad (näiteks Matti Klinge) asetavad soome rahvuse kujunemise siiski hilisemasse aega — XIX sajandi teise poole. Soomel oli teatavasti eriline seisund tsaari-Venemaal — nimelt autonoomia, seega mingi rahvusriikluse vorm, mis soodustas soome rahvuse kiiret arenemist. Selle maa enamarenenud kultuur, aga samuti arenenud kapitalistlik põllumajandus ja poliitilised olud said eesti rahvusliku liikumise tegelaste üheks ideaaliks, ehkki mõlema rahva saatuses on paralleelset vähe.

Kui võrrelda eesti rahvuslikku liikumist mõningate teiste rõhutatud rahvuste liikumistega, siis näeme, et eestlased olid 1860—70-ndatel aastatel umbes samas staadiumis kui näiteks tšehhid ja slovakiid enne 1848.—49. a. kodanlike revolutsioone. See tähendab, eesti rahvuslik liikumine hakkas alles kujunema poliitiliseks liikumiseks. Agraarküsimuse tähtsa osa poolest oli Eestile mõneti lähedane Iirimaa tollal uuesti ägenev rahvuslik liikumine. Kuid siingi oli poliitiline elu tunduvalt arenenum, rahvuslik kodanlus tugevam kui Eestis.

On huvitav, et eesti rahvuslikule liikumisele avaldas 1860—70-ndatel aastatel olulist mõju geograafiliselt suhteliselt kaugete Balkani rahvaste, eriti bulgaarlaste vabadusvõitlus. Sellel olid muidugi oma päris lihtsad põhjused. Vene-Türgi sõja läbi vabanesid bulgaarlased Türgi ikkest ja sealsed sündmused olid — kas või juba eestlastest soldatite osavõtu tõttu sellest sõjast — Eestis hästi tuntud, tekitades omamoodi mõtteid ning lootusi. Carl Robert Jakobson kirjutab 1878. a. «Sakalas»: «Terve Veneriik on selle eest oma verd ära valanud, et Bulgaarialased ja muud seismaale maharusunud rahvad oma õigusele saaksivad; kuidas peaks seal Eestirahvas üksi kaduvaks «rahvakilluks» jääma...» «Rahvakillud» oli balti sakslaste väljendus eestlaste ja lätlaste kohta, kelle tulevikku omaette rahvustena eitati.

Mõjuta ei saanud Eestis jääda ka Saksamaa ühendamise. See õhutas Vene tsaare truult teeninud balti-saksa aadli hulgas saksa nationalismi; hakati Bismarcki poolt raudse käega valitsetava «emamaa» poole piiluma salajase lootusega: ehk garanteeriks see veelgi paremini balti rüütelkondade privileege ning võimu eesti ja läti rahva üle. Ja kui balti sakslased hakkasid rääkima sellest, et Baltimaade pärisrahvaste kultuuriline progress on mõeldav vaid ühtesulamise teel sakslastega, siis ärkas eestlaste seas äge vastureaktsioon.

Selliseid mõjutusi on huvitav jälgida seetõttu, et nad aitavad eesti rahvuslikku liikumist asetada tema ajaloolisele kohale. Eesti rahvuse tekke ja eestlaste rahvusliku ärkamise tegelikuks põhjuseks oli muidugi see tormiline areng, mis XIX sajandi teisel poolel algas kogu Venemaal, sealhulgas ka tema Läänemere provintsid, peale talurahva vabastamist pärisorjusest XIX sajandi teisel poolel. Kiiresti pöördus hiiglaslik tsaaririik samale tööstuslik-kaubalise arengu teele, millel ammugi sammusid teised Euroopa maad. Eri aladel toimus aga areng erinevalt. Kiire oli uue, kapitalistliku korra areng impeeriumi Läänemere provintsid. Nõnda töigi XIX sajandi teine poolt tohutult palju uut ka eestlaste majanduslikku, ühiskondlikku, poliitilisse ja kultuurilisse ellu. Seda uut on vaja uurida ja üldistada ka eesti rahvuse kujunemise aspektist.

4. EESTI RAHVUSE KUJUNEMISE MAJANDUSLIK-SOTSIAALSEST BAASIST

Rahvuse puhul ei tohi alahinnata demograafilist faktorit, mis on aluseks kõigele muule. Raske on muidugi öelda, kui suur peab olema inimeste grupp, et moodustada rahvast. Aga on selge, et liiga väikese grupi puhul ei saa inimeste vahel kujuneda neid keerulisi seoseid ja seoste kombinatsioone, mis on aluseks rahvus-

likule ühtekuuluvusele. Eesti suhtes on iseloomulik, et siin tõusis rahvaarv XIX sajandi teise poole jooksul tasemele, millele ta on jäänud umbkaudu püsima ka XX sajandil. Kui XIX sajandi algul oli Eestis umbes pool miljonit elanikku, siis 1863. aastaks kasvas rahvaarv 723 000-le ja 1897. aastaks 985 850-le.

Igale etnilisele ühtekuuluvusele on omane ühine majanduselu või vähemasti tugevad ühised jooned majanduselusel, mis inimesi omavahel seovad. Rahvuse puhul omandab ühise majanduselu mõiste kvalitatiivselt uue sisu ja on nii selle määravaks faktoriks kui ka põhiliseks tunnuseks. Siiski leidis eespool nimetatud diskussioonist osavõtjate seas autoreid, kes majandusliku ühtekuuluvuse või ühise majanduselu mõistes kui rahvuse tunnuses kahtlesid; nii väitis näiteks J. Kozlov, et ühine majanduselu on omane pigem riigile ja mõjutab rahvuslikku ühtekuuluvust üksnes selle kaudu. Vaevalt saab sellise seisukohaga nõustuda. Kuid vaielda võib selle üle, kuidas ühist majanduselu rahvuse puhul mõista tuleb ja kuidas see mõjutab etnilisi seoseid inimeste vahel. Oige on ka diskussiooni vältel esitatud väide, et rahvuslike seoseid ei saa samastada inimeste seostega tootmisprotsessis. Aga ometi muudab tootmisprotsessi muutumine ka etnilisi seoseid.

V. I. Lenin on sidunud rahvuse tekke eeskätt kapitalistliku suurtööstuse ja siseturu laienemisega. On täiesti selge, et suurtööstuse areng, aga ka kapitalistliku põllumajanduse areng, sisekaubanduse, siseturu ja transpordi arenemine, vaba tööjõu turu tekkimine, linnade arenemine ja ühiskondliku tööjaotuse muutumine on need tegurid, mis täiesti ümber muudavad ühiskonna struktuuri ning üldse kogu tema palge. Seni on monograafiliselt uuritud (Otto Karma poolt) tööstusliku pööret Eestis ja kapitalistliku suurtööstuse arenemist XIX sajandi teisel poolel. Põllumajanduse osas pakub ka rahvuse kujunemise seisukohalt huvi Juhan Kahki saksakeelne monograafia kapitalismi geneesist Eestis. Meil on kasutada hea ülevaade põllumajandusest XIX sajandi teisel poolel Artur Vassari sulest «Eesti NSV ajaloo» teise köite (ilmus 1963) teise peatüki näol. Kuid mitmed majanduselu arengu probleemid alles ootavad monograafilist uurimist. Vähe on uuritud kaubanduse arenemist; siiski annab selles küsimuses XIX sajandi teise veerandi ja keskpaiga kohta lisa J. Kahki mainitud töö, sajandi teise poole kohta aga Otu Ibiuse käsikirjas valminud ja trükki soovitatud uurimus alkoholikaubandusest Eestis.

Rahvust kujundavaks faktoriks on kapitalistlik majanduselu küll vist eeskätt seetõttu, et ta loob — esiteks — rahva seninägematu mehaanilise liikuvuse ja toob kaasa ammugi ühist keelt kõnelnud inimeste senisest hoopis tihedama suhtlemise. Teiseks: kapitalism toob kaasa ka sotsiaalse dünaamika, uute klasside kujunemise. Uued klassiseosed mõjutavad tunduvalt vanu, etnilisi seoseid. Ei saa kujutleda kodanlikku rahvust ilma antagonistlike klasside dialektilise ühtsusega ja rahvusliku intelligentsita, kes väljendab rahvuse erinevate pooluste ideoloogiat ja samal ajal ka rahvuse kui omaette sotsiaalse organismiti huve.

Eesti ühiskonnas oli XIX sajandi teine pool rahvusliku kodanluse, proletariaadi ja intelligentsi väljakujunemise ajaks. Nii kasvas tööliste arv Eestis näiteks 633-lt 1860. aastal 14 400-ni 1894. aastal. Mis puutub eesti kodanluse ja haritlaskonna kujunemisse, siis täpseid arve oleks siin raske tuua. Lähemalt on uuritud vaid Tallinna sotsiaalset struktuuri (Raimo Pullati poolt). Muide, ka linnade kui rahvuslike, majanduslike ja kultuuriliste keskuste areng väärakis erilist tähelepanu rahvuse kujunemise seisukohalt.

Teiselt poolt oli aga klasside väljakujunemine Eestis XIX sajandi teisel poolel ikkagi veel tugevasti pidurdatud. Majanduslikud komandopunktid olid veel saksa aadli ja kodanluse käes. Rahvuslik rõhumine omalt poolt varjutas kujunevaid klassivastuolusid eesti ühiskonnas endas. Eesti kodanlus ei suutnud sellal veel kujuneda ühiskondlik-poliitiliseks jõuks, ehkki ta end oma valla või küla mikro-maailmas püüdis igati maksuma panna.

Seetõttu võis 1860-ndatel aastatel rahvusliku liikumise kandvaks jõuks olla veel talurahvas kui klass, kelle võitlus aadli vastu oli ühtlasi võitluseks kapitalismi vaba arenemise ja eesti rahvuse väljakujundamise eest. Võtame talurahva osa mõistmiseks eesti rahvuslikus liikumises annab V. I. Lenini õpetus talurahva dialektilisest olemusest. 1939. a. ilmunud monograafias «Eesti Aleksandrikool» jälgis Hans Kruus selle — kõrgemat tüüpi emakeelse rahvakooli — asutamiseks loodud organisatsiooni aktiivse tegelaskonna sotsiaalset ja kutsetist jagunemist. Oma töös Jakobsoni «Sakala» kohta püüdis allakirjutanu konkreetsest uurida eesti rahvusliku liikumise kandepinda. Hea võimaluse selleks andis «Sakala» arhiiv — tuhandete tellijate ja sadade kaastööliste kirjad ajalehe toimetusele. Püüdsin määrata eriti aktiivselt ajalehele reageerinud inimeste, nimelt kirjasaatjate-kaastööliste sotsiaalset kuuluvust või vähemasti nende elukutset. See õnnestus 62 protsendi suhtes nimeliselt kindlakstehtud kaastööliste-kirjasaatjate üldarvust (see oli 921). Nagu võib küll oodata, kuulus enamik kaastöölisi (49%) intelligentsi hulka. Kuid vägagi suur oli talupoegade hulk (34 protsenti). Enamikus olid need muidugi peremehed. Nagu näitab kirjade sisu analüüs, olid nad veel aga enamasti sellised peremehed, kelle peavaenlane oli kogu talurahva ühine vaenlane — mõis. Haritlastest kaastöölistest oli suurim osa, nimelt 32%, kooliõpetajad; need olid peamiselt vallakoolmeistrid, väheharitud ja oma elulaadilt talurahvale lähedane haritlaskiht. Kuulus ju vallakooliõpetaja palga sisse tavaliselt tükk kasutada antud maad, mida ta ise pidi harima. Ta põlvnes talurahva hulgast ja oli ise veel tugevasti seotud maaga, teda ümbritsesid lapsevanemad-talupojad. Kõrgema haridusega isikuid ja üliõpilasi oli Eestis veel 1881. aastal umbes 100 ümber. Sellise struktuuriga intelligents ei olnud veel rahvast eraldunud nagu arenenumatel maadel; ta oli veel rahvas ise.

Talurahva väga aktiivne reageerimine rahvuslikule ajalehele, seega suur osavõtt rahvuslikust liikumisest on õieti omapärane seik. Euroopa rahvuslikest liikumistest ja XIX sajandi ühiskondlikest liikumistest üldse jäi maaelanikkond tavaliselt puudutamata. Nende kandjaks olid enamasti linnakodanlus ja intelligents. M. Hrochi uurimisandmetel olid Eestile analoogilised maad ses suhtes Leedu ja Valgevene. Rahva kaasatõmbamine ühiskondlikku liikumisse oli teravaks probleemiks mitte üksnes Venemaa narodnikutele, vaid kogu Euroopa demokraatiale.

Millega siis eesti talurahva nii ulatuslikku kaasaminekut seletada? Osalt võib seda seletada eesti talurahva kirjaoskusega. Kirjaoskajana oli ta aldis ajakirjanduse ja muu trükisõna mõjule. Põhiline tegur oli aga eesti rahvuse toleaegne struktuur. 1860—80-ndatel aastatel ei olnud Eestis kodanliku rahvuse klassikaline struktuur veel välja kujunenud. Kunagi pidas Lenin võimalikuks rääkida iirlas-test kui «talupojarahvusest»; tinglikult võib seda nimetust kasutada ka eestlaste kohta sellal. Eesti rahvuse struktuuri edasise kujunemise uurimine on äärmiselt oluline ülesanne, sest see seletab paljusidki nähtusi meie ühiskonnas. Igatahes toimusid XIX sajandi lõpukümnendel rahvuse struktuuris juba tunduval nihek. Kui 1890-ndate aastate teisel poolel rahvusliku liikumise juhtimisele hakkas «Tartu renessansi» esindajana pretendeerima Jaan Tõnisson, siis olid eesti kodanluse, proletariaadi ja talurahva suhted ärkamisajaga võrreldes juba muutunud.

5. TERRITORIUMIST JA RIIGI KÜSIMUSEST

Oluline etniline tunnus, aga ühtlasi rahvuse kujunemise faktor on ühine territoorium. Geograafiline territoorium, kus üks rahvas elab, mõjutab oluliselt tema majanduselu, tema materiaalsel ja vaimset kultuuri. A. Agajev rõhutab, et territoorium muutub rahvuse tunnuseks sel juhul, kui seal elavatel inimestel

tekib tunne, et neil on ajalooline õigus oma maa-alale, kui inimesed ise hakkavad teatud territooriumi pidama oma rahvuse tunnuseks.

Tundub, et eesti rahva suhtumine oma vanasse territooriumi XIX sajandi teisel poolel tõestab Agajevi väiteid. See suhtumine avaldus kas või Lydia Koidula, aga ka teiste isamaalaulikute tolele ajale nii tüüpilises patriootilises luules, mille üheks põhimotiiviks oli kodumaa looduse ülistamine. Mõiste «isamaa» või «kodu-maa» on muidugi üpris lai, ebamäärane ega kattu geograafilise territooriumiga. Kuid geograafilisel territooriumil on selles mõistes ikkagi küllalt tähtis koht. Mihkel Veske näiteks määrab kindlaks eestlaste territooriumi piirid igale eestlasele tuntud värssides «Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt / käib Läänemere rannale / ja Munamäe metsalt, murult / käib lahke Soome lahele?».

Kuid kapitalismiaja rahvuse puhul on vist veelgi olulisem see, et territooriumis nähakse ka uut laadi poliitiliste sidemete, rahvusele vastava riigisorganisatsiooni alust.

Riik, ütleb V. I. Lenin, on rahvuse soodsaim eksisteerimisvorm; rahvuslike liikumiste eesmärgiks on kapitalismi nõudeid rahuldavate rahvusriikide loomine. Eesti rahvusliku liikumise ideoloogias XIX sajandi teisel poolel rahvusriigi küsimus küll veel ei kerkinud. See näitab omakorda rahvuse ebaküpsust. Aadli keskaegne võim oli Baltimaadel niivõrd tugev, et C. R. Jakobsoni ja teiste 1860—70-ndate aastate demokraatlike tegelaste eesmärgiks oli — vähemasti esialgu — meile täiesti mõistetavalt vaid balti sakslaste senise rüütelkondlik-korporatiivse omavalitsussüsteemi likvideerimine. Ühiskondlikus võitluses veendus Jakobson peatselt, et eesti talurahva vastas seisev balti aadel kui sügavalt reaktiooniline jõud ja tema poliitiline võimuorganisatsioon tuleb purustada mingisuguse temast tugevama jõu abil. Jakobsonis tekkis lootus, et selliseks jõuks võiks olla Vene tsaarivalitsus. Seetõttu sai «Sakala» üheks nõudmiseks Baltimaade omavalitsusliku korra ühtlustamine muudes Venemaa osades kehtiva korraga, s. o. semstvosüsteemi sisseseadmine. Jakobsoni lootusi õhutas vene keskajakirjandus, eeskätt Peterburi liberaalne ajaleht «Golos», «Novoje Vremja», I. Aksakovi «Russ» jt. ajalehed, mis sellal olid opositsioonis balti aadliga ja pöörasid erilist tähelepanu «Balti küsimusele», eriti «Eesti küsimusele». Reform oli ka tsaarivalitsusel tegelikult kavas. Kuid klassiliidu tõttu balti aadliga ei läinud tsaarivalitsus kogu oma olemasolu kestel nii kaugele, et ta oleks tõepoolest murdnud aadlivõimu selgroo Baltimaadel.

Ometi võime oletada, et Jakobsoni poliitilised plaanid ei piirdunud Balti erikorra likvideerimisega, vaid et tema kaugemaks unistuseks oli siiski territoriaalne autonoomia. Sellest kõneleb näiteks Jakobsoni vaimustus soomlaste poliitilisest autonoomiast. Ta ütles, et ta ei tea «kaunimat ega priimeelelisemat» valitsuskorda «Euroopa monarhiides». Korduvalt kirjutas ja kõneles Jakobson kiitvalt Soome oludest. Kuid peatselt hakkasid balti sakslased nii oma salakaebustes tsaarivõimudele kui ka avalikult, ajakirjanduse veergudel, süüdistama Jakobsoni selles, et ta tahtvat rajada separatistlikku Suur-Soome riiki. Seetõttu ei saanud Jakobson «Sakala» hilisemates aastakäikudes enam Soome oludest kirjutada, ja autonoomia nõudmine trükisõnas ei tulnud seega üldse kõne alla. Jakobson oli ettevaatlik poliitik, kes püüdis koos oma ajalehega legaalselt püsima jääda.

«Sakala» veergudelt leiame siiski ühe nõude, mis on nagu ettevalmistuseks võimalikule autonoomiaaotlusele. Teatavasti oli eestlastega asustatud ala sellal jaotatud kahe kubermangu vahel — Põhja-Eesti moodustas Eestimaa kubermangu, Lõuna-Eesti kuulus koos Põhja-Lätiga Liivimaa kubermangu. «Sakala» nõudis ühise Eesti kubermangu loomist, mida põhjendati majanduslike ja keeleliste argumentidega. Selle nõudmise realiseerimine oleks olnud sammuks eestlaste etnilise territooriumi poliitilise sanktsioneerimise poole. Kapitalismi arene-

mine Venemaal, näitab V. I. Lenin, tõi kaasa ka seniste kroonulik-bürokraatlike administratiivsete jaotuste muutmise vajaduse, uute, majanduse arengule ja rahvuste konsolideerumisele vastavate jaotuste loomise vajaduse.

Eraldumine Venemaast ei tulnud eesti rahvusliku liikumise demokraatlikult meelestatud tegelaste jaoks kõne alla. C. R. Jakobson näiteks oli teatavasti tõgevasti mõjutatud vene demokraadi Bervi-Flerovski teosest «Töölisklassi olukord Venemaal», mille autori tulevikuideaaliks oli slaavi ja soome-ugri rahvaste vaba ühendus. See oli ka Jakobsoni tulevikumõte.

6. RAHVUSKEELEST

Iga etnilise ühtekuuluvuse kõige ilmsem väline tunnus on keel. Veel XIX sajandi keskpaikugi ilmus Eestis ligi veerand trükistest Lõuna-Eesti murdes. XIX sajandi 60—70-ndatel aastatel pääses aga võidule ühine kirjakeel Põhja-Eesti keskmurde baasil. Võidule pääses ka uus rahvapärane kirjaviis, mille üheks agaramaks eestvõitlejaks ja kasutajaks oli rahvusliku kultuuri patriarhe Fr. R. Kreutzwald. Eesti keel täienes nii grammatiliselt kui ka leksikaalselt; iga XIX sajandi teise poole eesti kirjamees püüdis ühtlasi ka keelt rikastada ja täiendada, et seda muuta suhtlemise ning originaalse rahvusliku kultuuri paindlikuks instrumendiks.

Kuid ühise kirjakeele kujunemine ei ole veel kõik. Rahvuse tunnuseks muutub emakeel ühtlasi inimestele eriliseks väärtuseks ja — nagu territooriumgi — omandab kindla koha rahvuslikus teadvuses. Selline teadlikuks saamine, teadlik olemine emakeelest kui oma rahvuse tunnusest on üheks rahvuse omapäraseks jooneks. Rõhutatud rahvuse puhul on selline tunnetus eriti terav; ühtlasi algab sel juhul — keele kui kultuuriinstrumendi täiustamise kõrval — võitlus keele õiguste eest koolis ning avalikus elus. Jakobsoni «Sakala» veergudel näiteks oli küllalt olulisel kohal võitlus emakeelse alg hariduse eest. Rohkemat ei julgetud siis veel nõuda. Hans Kruus näitab oma uurimuses «Eesti Aleksandri-kool», kuidas juba 1860-ndail aastail tekkinud emakeelse kõrgemat tüüpi rahvakooli asutamise idee haaras laiu rahvahulki. Ka Eestis — nagu teistegi rõhutatud rahvaste puhul — arenes XIX sajandi teiseks pooleks välja oma keele kultus. Selle algatajaks olid, nii vastuoluline kui see ka ei kõla, juba balti sakslastest kirjamehed-estofiilid J. W. Luce ja J. H. Rosenplänter möödunud sajandi künnisel. Rahvusliku kirjanduse tekkimise ettekuulutajaks oli teatavasti Kr. J. Peterson sajandi teise kümnendi lõpul, kes ühtlasi oma kaunites värssides ennustas eesti keelele täieõiguslikku tulevikku: «kas siis selle maa keel / laulutules ei või / taevani tõustes üles / igavust omale otsida?» O. W. Masingu ja Fr. R. Faehlmanni kaudu võttis emakeele-kultuse üle XIX sajandi teise poole mõjukaim publitsist Carl Robert Jakobson; tuntud on emakeele-motiivid Lydia Koidula luules. Nii-moodi, ajakirjanduse ja ilukirjanduse kaudu propageerituna, muutus emakeel ehk rahvuskeel teguriks, mis inimesi omavahel ikka enam sidus, mis oli nii nende ühtekuuluvuse praktiliseks instrumendiks kui ka sümboliks ja seega ka rahvuse edasise konsolideerumise faktoriks.

7. RAHVUSLIKUST KULTUURIST

Silmanähtavad on need muutused, mis XIX sajandi teisel poolel toimusid eestlaste kultuurilises elus. Mõned sõnavõtjad toimunud rahvusediskussioonis ei tahtnud küll üldse tunnistada ühise rahvusliku kultuuri kui rahvuse tunnuse mõistet, rõhutades kultuuri klassilisust. On muidugi õige, et kultuur on klassiline nähtus. Kuid õigus on ka A. Agajevil meenutada: rääkides

kahest kultuurist igas rahvuslikus kultuuris, tunnistas V. I. Lenin ikkagi kõigepealt rahvusliku kultuuri kui niisuguse olemasolu. On selge, et rahvuslik kultuur on rahvuse materiaalse olemise peegeldusena sama heterogeenne ja polaarne nagu rahvus üldse. Tegelikult astus Lenin kahe kultuuri kontseptsiooniga välja mitte rahvusliku kultuuri mõiste kui sellise vastu, vaid kodanliku arusaamise vastu mitteklassilise rahvusliku kultuuri olemasolust.

Eestlaste rikkalik tarbekunst, tavad ning kombestik, folkloor ja rahvamuusika kõnelevad tugevast ning omanäolisest rahvakultuurist eestlaste kui rahva kokku kuuluvuse tunnistajana. Professionaalne kirjandus, muusika, kujutav kunst ja üksikud teadusharud (filoloogia, etnograafia, folkloristika) hakkasid tekkima aga alles XIX sajandi teisel poolel, nüüdki pikkamisi rahva kultuurilistest isetegevusest välja kasvades. On selge, et eesti rahvusliku kultuuri arenemine oli äärmiselt vaevane. Vastaspoolel, eestlaste rõhujal — balti aadli ja kodanlusele — oli koos materiaalse ülekaaluga ka vaimne ülekaal, s. t. nende käes olid kesk- ja kõrgem haridus, ajalehed, kirjastused jms. Parema hariduse saamine oli eestlastel äärmiselt raske. Saksastumine polnud veel kaugeltki peatunud, ja balti-saksa mõisnikud ja pastorid püüdsid seda senisest aktiivsemalt soodustada.

Eri kunstiharud või kultuurialad arenesid selles olukorras ebaühtlaselt. Kõige kiiremini arenes rahvuslik kirjandus; hoogsalt arenes ka rahvuslik muusika isetegevusliku kooriliikumise alusel, mis kulmineeris esimestes üldlaulupidudes. Aeglaselt arenesid need kunstid, mis nõudsid rohkem raha. Professionaalse teatrit XIX sajandi teisel poolel näiteks ei jõutudki, ja kujutava kunsti osas võime nimetada vaid paari nime (Köler, Weizenberg).

XIX saj. teise poole eesti kirjamehed-kultuuritegelased pidasid väsimatut võitlust originaalse rahvusliku kultuuri loomise eest, mis toetuks oma rahva folkloorile ja rahvakunstile, teiselt poolt aga rikastaks end teiste rahvaste kultuuridest ning suudaks neile omalt poolt midagi anda. Asutati või püüti asutada — sageli ju põrgati balti aadli ja tsaaribürokraatia teravale vastuseisule — ajalehti-ajakirju ja kultuuriseltse. Ajalehtedel oli tollal äärmiselt oluline osa rahvuslikus liikumises ja rahvuse kujunemisel; ajakirjandus soodustas inimeste omavaheliste seoste tihenemist, äratas neid mõtlema, virgutab rahvuslikku tegevust.

Rahvusliku kultuuri loomine oli eesti rahvusliku liikumise üheks võitluseesmärgiks ja sellel oli — nagu kõigi teistegi rahvaste rahvuslikes liikumistes — oma kindel poliitiline sisu. Tuleb arvestada, et igasuguste otseselt poliitiliste nõudmistega esitamine oli aadli ning tsaaribürokraatia ränga surve tõttu isevalitsusliku Venemaa Balti provintssides äärmiselt raske. Aga võidi tõestada, et kui eestlased olid võimelised looma küllaldase tasemega omapäraselt kultuuri, siis olid nad järelikult ka võimelised astuma võrdõiguslikena teiste rahvaste kõrvale ja osa võtma poliitilisest elust. Näiteks pidi Jakobsoni «Sakala» — balti-saksa ajalehtedega polemiseerides — ikka ja jälle tõestama, et eestlane on tegelikult küps kodanikuõigusteks ega ole mingil määral halvem või alaväärtuslikum kui mõne teise rahva esindaja. Sest balti aadel, kelle mõisade põldudel eestlane sajandeid oli olnud vaid tööloomaks, polnud ka XIX sajandi teisel poolel veel võimeline eestlases inimest nägema. 1710. aasta kapitulatsioonidest lähtudes luges balti aadel end ikka veel — ja see olukord kestis kuni 1917. aastani — Eesti ja Läti elanikkonna ainsaks esinduseks. Ajastu tuuled ei jätnud küll balti saks-lasigi puudutamata ja radikaalsemad balti nn. aadlikest liberaalidest 1870—80-ndatel aastatel — näiteks Riia ajalehetoimetaja Edmund von Heyking — kirjutasid ka «rassiprivileegide» kaotamise vajadusest. Kuid samal ajal leidis Heyking, et võimatu on kujutleda «tooreid» eesti talupoegi osa võtmas vaidlustest maa-päevadel. Ikkagi ei tahetud eestlasi lubada maaomavalitsuse lähedalegi. Kõige selle tõttu omandas võitlus rahvusliku kultuuri eest eesti rahvuslikus liikumises erilisel terava poliitilise mõtte.

8. RAHVUSLIKUST TEADVUSEST

Eesti XIX sajandi teise poole ajakirjanduses, ilukirjanduses, rahvuslikes seltsides esitatud kõnedes ja sõnavõttudes purskus hoogsalt esile rahvuslik teadvus. Teadlikuks saamine oma rahvuslikust kuuluvusest, rahvuslik tunne — muidugi mitte üksnes tunne, vaid ka teatud uus mõttelaad, ideoloogia — haaras inimeste meeli ja mõtteid. Sellest räägivad tolle aja kirjavahetused, seejuures mitte üksnes tippharitlaste-kirjameeste, vaid paljude külakoolmeistrite ja lihtsate talupoegade kirjad. Neid sisaldab ohtralt Jakobsoni «Sakala» toimetuse arhiiv. Nagu juba märgitud, oli eesti talurahva kirjaoskus suhteliselt laialdane. 1881. a. rahvaloenduse andmeil oli Põhja-Eestis üksnes 6% elanikkonnast (üle 14 a. vanuse) täiesti kirjaoskamatu; ainult lugeda oskas 53,6%, lugeda ja kirjutada 40,4% elanikkonnast. Lõuna-Eestis oskas lugeda ja kirjutada 44,6% elanikkonnast. Seetõttu olid paljud talupojad mitte üksnes rahvuslike ajalehtede lugejateks, vaid ka kaastöelisteks ning tekkiva rahvusliku kirjanduse tarbijaiks. Olgu märgitud, et eesti talurahva kirjaoskuse tõttu kujunes rahvusliku kultuuri kandepind Eestis väga laiaks, ehk küll selle kultuuri tipud kuigi kõrgele ei küündinud. Sellega koos tungis ka rahvuslik teadvus hoopis laiemalt ja sügavamalt rahva hinge, kui see oli näiteks mitmete teiste rõhutatud rahvaste puhul, rahvuslikust rõhumisest vabadest rahvastest rääkimata. Euroopa rahvuslikes liikumistes XIX sajandil jäi talurahvas rahvuslikust teadvusest enamasti puutumata.

Eestlaste ärkav rahvustunne XIX sajandi kolmandal veerandil oli aktiivne, demokraatlik ja tugevasti sotsiaal-poliitiliselt motiveeritud. Kuidas «eestlane-olemise» aru saadi, sellest ehk vaid üks näide. Üks elava vaimuga Tallinna noormees, rändraamatukaupmees Thomas Jaanvärk, kirjutab C. R. Jakobsonile nii: Saksa vallutajad röövisid meilt kõik, peale eestlase nime. Selle nime all on eestlasel nüüd õigus endale «tagasi pärida röövitud maa» ja saada võrdsed õigused balti sakslastega. Niisiis näeme (ja seda ei tõesta mitte üksnes Jaanvärgi näide), et rahvuslik teadvus oli kõige tihedamalt seotud aadlit vihkava talupoja mentaliteediga, et eesti rahvuse huvid samastati — nagu ilmekalt näitab «Sakala» — talurahva huvidega. Talurahva rõhumine aadli poolt samastati eestlase rõhumisega balti sakslaste poolt, ja rahvusliku teadvuse ärkamine tähendas ühtlasi tunnetust, et eesti rahvas resp. talurahvas ei taha niisugust olukorda enam taluda. See «olek» on meile, eestlastele, teotav, märkis C. R. Jakobson korduvalt oma «Sakala» veergudel.

Rahvusediskussioonist osavõtjad vaidlesid üsna laialt selle üle, mis on üldse rahvuslik teadvus ja kas seda peab lugema rahvuse tunnuseks. Tuleks siiski ühineda M. Džunussovi ja A. Agajevi arvamusega, et rahvuslik teadvus peaks kindlasti kuuluma rahvuse tunnuste hulka. Muidugi ei saa nõustuda kodanlike uurijatega, kes rahvuslikku teadvust või üldse rahvuslikku psüühikat absoluutiseerivad ja peavad rahvuse peamiseks, ainumääravaks tunnuseks. Koos selliste laiemate mõistetega, nagu rahvuslik psüühika, millele Lenin omistas rahvuse puhul väga suure tähenduse, või rahvuse psüühiline laad, on rahvuslik teadvus muidugi sekundaarne nähtus, mille tekkimisele peavad eelnema olulised majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised protsessid. Kuid pole õige rahvuslikku teadvust kui nende protsesside resultaati ignoreerida või nimetada teda subjektiivseks kategooriaks (nagu A. Tsamerjan), mida rahvuse defineerimisel ei saavat arvastada. Rahvuslik teadvus on inimestevaheliste uute objektiivsete seoste peegeldus. On selge, et sellel mõistel on nii klassiline kui ka üldrahvuslik sisu. Sõltuvalt konkreetsest olukorrast ja rahvuse arenemisfaasist võib üks või teine külg domineerida; nagu eestlaste juures XIX sajandi teisel poolel, nii etendab rahvuslik teadvus rahvuslike vabadusliikumiste ajal progressiivset ning mobiiliseerivat osa. Igatahes tuleks rahvusliku teadvuse struktuuri uurida, et selgitada

ühelt poolt selle klassilisi ja üldrahvuslikke jooni, või natuke teisest aspektist selle ideoloogilisi ja sotsiaalpsühholoogilisi elemente.

Meil ei ole ka selge, missugune suhe on rahvustunde ja rahvusliku teadvuse mõistetel sääraste mõistetega, nagu rahvuse psüühika, psüühiline laad või rahvuslik karakter. Diskussiooni vältel käis vaidlus tegelikult kõigi nende mõistete ja nende omavahelise suhte üle. M. Rossenko väidab vist õigusega, et ükski mõiste pole esile kutsunud nii palju vastakaid arvamusi kui rahvuse psüühiline laad. Mõned autorid, näiteks diskussioonist osavõtnud Rogatšov ja Sverdlin, avaldasid arvamust, et sellise mõiste (nagu ka rahvusliku kultuuri mõiste) võtmine rahvusedefinitsiooni tähendaks vastandlike klasside vaimse ühtsuse üle rõhutamist. Mitmed teised autorid, sealhulgas Rossenko, peavad aga võimalikuks kasutada rahvusedefinitsioonis mõistet ühine psüühiline laad, rõhutades, et see on nii üldrahvuslik kui ka klassiline kategooria. Nii nagu tegelikkuses põimuvad eri klasside ja rahvuse huvid, nii põimub ka inimeste teadvuse klassipsüühika rahvusliku psüühilise laadiga. Mõned uurijad eristavad mõisteid rahvuslik psüühiline laad ja rahvuslik karakter ning peavad võimalikuks võtta rahvuse definitsiooni just viimane mõiste. Tundub, et vaidlus on eeskätt terminoloogiline ja nende mõistete vahel on raske näha erilist vahet.

Eesti XIX sajandi teise poole ajaloos oleks huvitavaks ülesandeks talurahva vaadete ja psühholoogia, klassiideoloogia ja rahvusliku teadvuse tekkimise monograafiline uurimine massiliste allikate põhjal; peale juba märgitud «Sakala» kaastöö võiksid kõne alla tulla talurahva palvekirjad, võib-olla vallakohtute protokollid, mälestused ja isegi rahvaluule.

* * *

Eelnevas on käsitletud mõningaid aspekte eesti rahvuse kujunemises XIX sajandi teisel poolel. Näeme, et siin on uurija ees veel küllalt lai tööpõld. Kuid muidugi ei saa piirduda selle perioodiga. Uus faas eesti rahva ja eestlaste kui rahvuse elus algas imperialismiaja saabumisega. Just sellesse perioodi kuuluvad eesti kodanliku rahvuse klassikalise struktuuri väljakujunemine, tööliklassi võitluse jõudmine uuele, kõrgemale astmele, rahvusliku kodanluse aktiivne astumine ajaloo areenile, kodanliku natsionalismi teke, proletariaadi ja kodanluse radikaalselt erinevate arusaamade tekkimine eestlaste kui rahvuse huvidest. Marksismi ja töölisliikumise ühendamisega algas ka Eestis — kui H. Pöögelmanni mõtet kasutada — proletariaadi ärkamisaeg. Muude küsimuste hulgas tuli eesti proletariaadil võtta seisukoht ka rahvusküsimuses. Seni on aga läbi uurimata rahvusküsimuse «seisund» Eestis imperialismi ajal. Konkreetsemalt ei ole avatud rahvusküsimuse osa esimeses kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis ega ka tööliklassi edasises võitluses. Ometi pööras V. I. Lenin just sellel perioodil oma töödes rahvusküsimusele Venemaal väga suurt tähelepanu, ometi nimetavad paljud uurijad rahvusküsimust üheks sotsialistliku revolutsiooni põhiliseks küsimuseks. Eesti bolševike rahvuspoliitika on teema, mis vajaks omaette monograafilist uurimist. Seni on ilmunud vaid mõningaid üksikuid uurimusi (näiteks E. Silgu artikkel eesti bolševike rahvuspoliitika küsimustest Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajajärgul jmt.). Seoses Eesti Tööraha Kommuuni juubeliga pöörasid J. Saat, P. Vihalem ja J. Kulitšenko oma ettekannetes ja artiklites tähelepanu ka eesti bolševike rahvuspoliitikale ning tõstsid esile fakti, et Tööraha Kommuun oli esimene tegelikult eksisteeriv Eesti rahvusriik. Kuid sellest kõigest on veel vähe. Ka eesti sotsialistliku rahvuse ja kaasaja rahvussuhete uurimisel on meie vabariigis veel palju ära teha.

Teaduslik turism

oolametliku terminina tähendab teaduslik turism välisreisi kongressist või sümposionist osavõtuks (ja enamasti ka teaduslikku ettekannet seal). Selline teaduslik turism on asjaomasele õige kallis lõbu. Kuid termini selline püramine ei ole vajalik: nagu turismi üldse, nii võib ka teaduslikku turismi liigitada sise- ja väliturismiks, kusjuures mõlemad tähendavad sisuliselt kongressile või konverentsile sõitu. Siiski on erinevus nende kahe turismiliigi vahel suur: üks on kulukam ja harvem, teine odavam ja huvilistele hõlpsamini kättesaadav; üks tähendab enamasti ainult sõiduluba välismaisele kongressile, teine ka komandeerimisrahasid — seda kõike aga üldiselt siiski ainult sel juhul, kui teaduse- ja reisihümulisel on ette näidata konverentsikutse ja sihtpunktis esitatav teaduslik ettekanne.

Täpsemalt. Jutt on teaduslikes asutustes iga aastaga üha enam süvenevast kombest komandeerida üleliidulistele ja regionaalsetele konverentsidele ainult ettekandega esinejaid. Teadusliku väliturismi täpse sisemaise vastena lubatakse konverentsidele sõita ka ilma ettekandeta, aga siis juba enamasti ka ilma komandeerimisinguta.

See põhimõte võib esimesel pilgul paista põhjendatud kokkuhoiuna, tasuta (riigi kulul) turismi tõkestamisena, teadusliku töö stimuleerimisena või veel millegi hea ja ilusana või range ja ökonoomsena.

Paraku on aga ikka nii, et kui nõelasilm läheb liiga kitsaks, siis leitakse moodused ka kitsast pilust läbipugemiseks. Selleks libedaks mooduseks on teaduslik ettekanne iga hinna eest — tasemega või ilma, ühe inimese nime all või kahasse, kas asja kohta või kergelt mööda. Peaasi, et oleks ettekanne, sest siis saab sõita, inimesi ja maailma näha ning kuulda. Tarkust endale ja linnuke oma instituudile või ülikoolile. Väikesed häbi kesise ettekande eest elab ikkagi üle, seda kergemini, et kesiseid ettekandeid on nagunii palju.

Tagajärjed on, nagu nad sellisel juhul olema peavad: konverentsi või kongressi ei pea võtma eriti tõsiselt, sest päevakord on üle koormatud korduvatest jalgrattaleiutamisest, tõsiselt sisukad ettekanded ei pääse õieti mõjule, nende jaoks ei jää vajalikult aega — ei põhjalikuks esitamiseks ega mõttevahetuseks. Kõik see kordub paljudatut teeside kujul kord juba enne sündmust ennast ja hiljem veel kord ettekannete ja materjalide trükkist ilmutamisel. Kohe mitu teaduslikku kogupauku kümnetest hernepüssidest.

Asjal on ka teine külg. Ettekandekriteerium on juba nii kindlalt juurdunud, et ettekanne tagab peaaegu igal juhul koos komandeerimisinguga ka esinemisõiguse. Ettekannete väljaselekteerimiseks ei sõandata sisulisi põhjendusi kasutada, ainult teeside hiline esitamine, ebakohane vorm vms. võib põhjendada ettekande tagasilükkamist.

Nõnda siis liiguvadki üleliiduliste ja regionaalsete konverentside orbiidis poolelukulised turistid, kellel teadusliku produktiivsuse ersats-ürip üll. Kahjuks reisivad eduga nii pidurdamatud lobamokad, kes peavad oma häält võimalikult tihti kuulda laskma neiski probleemiringides, millest neil eriti ettekujutust polegi, kui ka tõsised teadlased, kes igaks võimalikuks konverentsiks ei jõua uut kõrgetasemelist ettekannet teha (pealegi kui teaduseinimestel on hädavajalik tutvuda ka inimestega, kelle teaduslikud probleemid ja temaatika kõige otsesemalt ei puuduta nende eneste uurimistööd, vaid ainult riivavad seda). Ainult et lobamokad peavad enda esinemist enesestmõistetavaks, tõsised asjasthuvitatud aga mõnigi kord piinlikuks paratamatuseks. Väljapääsu parem variant on ühe ja sama hea ettekande kerge varieerimine järjekordse esitamise puhuks.

Võib lisada veel, et ettekandekriteeriumi ja ettekannete arvu peetakse küllalt tihti tähtsaks ka kalli teadusliku väliturismi puhul. Suure hulgaga saab muidugi lüüa, aga kongresse ja konverentse peetakse peale esinemise ikka ka kuulamiseks, vaidlemiseks, valgustamiseks, kohtumisteks, tutvumisteks ja sõprumisteks. See on midagi muud kui teatemaraton keskpäraste meeskondadega.

Nagu mõnegi õige põhimõtte, nii ka ettekandepõhimõtte liiga järjekindel rakendamine ei anna parimaid tulemusi. Esinemisõigus peaks olema eelkõige ja peaaegu ainult nendel, kellel on midagi olulist ja uut öelda, kuulamisõigus (koos komandeeringuga) aga nendel, kellel on võime kuuldust targemaks saada (kuulamisõiguse kriteeriumina võib kasutada näiteks varem tõestatud või aeg-ajalt tõestatavat suutlikkust ka ise teema kohta sisukalt kirjutada või sõna võtta).

Vähem kära ja rohkem villa. Nii oleks lihtsam ja odavam kõigile — lõppkokkuvõttes kindlasti ka teaduse finantseerimisele. See ongi selle mõlgutuse moraal.

Kolme küla kroonika

H. Kiik: «Tondiõomaja».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 600 lk.

Meile on hästi teada V. I. Lenini korduva pöördumised talurahva küsimuse juurde. On teada ka põhjused, miks Lenin ühel või teisel ajajärgul oli sunnitud valgustama talurahva osa revolutsioonis.

Uuele majanduspoliitikale ülemineku raskel, keerukal perioodil kerkis suhtumine talurahvasse taas esiplaanile. Isegi transporditöölise ülevenemaalisel kongressil peetud lühikeses kõnes 27. märtsil 1921. aastal peatub Lenin ühiskondlikke jõudusid analüüsides pikevalt talurahval, väikeperemehe-väikemaapidaja küsimusel. Saame selge pildi tolelaegsel Venemaal rahvastiku rõhuva enamuse moodustanud klassist ja tema osast üldarengus. Lenin märgib, et just see jõud tegi tänu proletariaadi diktaatori revolutsioonilisele energiale ja enesesalgavusele enneolematult kiire lõpu mõisnikeklassile, õiendas arved väikese vähemusega — kulaklusega ja muutus ise seda kiiremini pisiperemeesteks. Mida nad endast kujutavad, seda kirjeldab Lenin ülalmainitud kõnes järgmiselt: «Kapitali ja töö ägedast võitlusest nad iga päev osa ei võta, kooli nad läbi teinud ei ole, majanduslikud ja poliitilised elutingimused ei lähenda, vaid lahutavad neid, tõukavad neid üksteisest eemale, muudavad nad miljoneiks omaette väikeperemeesteks.» Edasi annab Lenin väga tähtsa poliitilise hinnangu: «See on iseseisev klass, see klass, kes pärast mõisnike ja kapi-

talistide hävitamist ja minemakihutamist jääb ainsaks klassiks, kes suudab vastu seista proletariaadile.» (Teosed, 32. kd., lk. 253—254.)

Rõhutagem korraks sõnu «kes suudab vastu seista proletariaadile» — ja me saame hoopis selgema pilguga vaadelda ning hinnata murrangulisi sündmusi meie talurahva elus. Loosung tööliste ja talupoegade liidust on sisuliselt keeruline ja sügavat mõistmist nõudev loosung. Sest sõnal «liit» on ju sõpruse soe tähendus ja selle alla ei näi kuidagi mahtuvat vastuoluliselt kõlav «vastu seista suutmise». Ometi on mõlemad mõisted dialektilises ühenduses. Liit kui eesmärgile liikumise ainsuke võimalus, vastu seista suutmise kui erinevate elatusallikate kaine arvestamine ning sellel baasil tööliste ja talupoegade riigi poliitika kujundamine.

Sotsialistliku realismi kirjandus on laialdaselt haaranud oma kujutamiseobjektiks selle ühiskondliku kõikuva jõu esindajaid, on avastanud siin pingsa töö paatost ja omandikire grimasse otse ühte kujusse sulanuna. Eriti palju ilukirjandust näib olevat väärinud aeg, mil kerkis möödapääsmatu vajadus suurendada järsult tööviljakust põllumajanduses ning talumajapidamiste ühendamine suurtootmise eesmärgil sai ainukeseks väljapääsuks olukorrast. Võit individualismi üle talupoja hinges kujunes nõukogude kirjanduse üheks peateemaks.

Eesti nõukogude luule, proosa ja draama ei olnud selles mõttes mingiks erandiks. Partei kolhoosi organiseerimas, ühistamisega seotud hingevaevad, peremees ja hobune, perenaine ja kariloomad, kolhoosi esimees kui keskne kuju maal, kulakute varjatud ja varjamata vastupanu murdmine — kõik need ja paljud sellesarnased teemad võtsid kümme-kakskümmend aastat tagasi meie kirjanduses enda alla palju lehekülgi, andsid ka püsiva väärtusega teoseid.

Tundus nii, et selle perioodi kujutamisele vaevalt enam tähelepanu pööratakse. Läbitud etapp nii elus kui ka kirjanduses.

Asunud aga 1967. aasta romaanivõistluse kõige paksemat käsikirja lugema, selgus kohe, et ühele professionaalsete võimetega autorile ei anna ikka veel rahu kolhooside algperiood ja et ta soovib kirjanduse poolt juba varem küllaltki põhjalikult kujutatud pilti täiendada mitte üksnes laiuti, vaid ka sügavuti.

Niisuguse eesmärgi autor üldjoontes ka saavutas. Meil on nüüd olemas romaan «Tondiõomaja», milles suure avameelsusega pajatatakse eesti küla olustikust aastatel 1949–1954.

Vahepealne põhjaminek Heino Kiige poolt kujutatud külas võis olla ümbruskonnaga võrreldes drastilisem, kuid kunsti seisukohalt pole sellel kuigi olulist tähtsust. Ajajärgu üldiseloostust on tabatud, kuigi materjali kuhjamine tundub olevat silmatorkavalt palju konkreetset, ainult ühele paikkonnale iseloomulikku.

Praegu, kus meie «hambuni» mehhaniseeritud ühismajandites tehakse viljakat tööd ja teenitakse korralikku tasu, paistab «Tondiõomaja» lausa tundmatu maa kirjeldusena.

Aga nii see vist ongi mõeldud. Esimese kõite kirjutas autor mineviku vormis, väites, et ka nii oli ja elati. Teist kõidet kirjutab praegu oleviku vormis elu ise, kirjutavad karjatalitajad, mehhanisaatorid, põllumajanduse juhtijad.

Juba käsikirja lugedes tundsin soovi

teost pärast trükkimist arvustada. Kujutlesin ennast arvustuse esimeses osas põhjalikumalt vaatlemas meie praeguste ühismajandite kõrgeid saake, siukat majandamist, ehitustegevust ja inimeste huvi teha tasuvat tööd mitte üksnes karjafarmides ja karusloomakasvandustes, vaid ka põldudel.

Selle elu enda poolt praegu kirjutatava romaani retsenseerimist ei paista aga siinkohal eriti vajavatki, sest EKP Harju Rajoonikomitee esimese sekretäri, sotsialistliku töö kangelase Harald Ilvese järelsõnas raamatule on seda kõike asjatundlikult ja koguni romaanis äratuntava paikkonna taustal väga huvitavalt tehtud.

Ja siiski oleks tähelepanuväärne kuulda, mida arvavad, millise mulje saavad sellest raamatust praegused kolhoosinoored, kes sündisid viisteistkümme aastat tagasi. Kas ei tundu neile kogu jutt pildina, mille autor mõtles välja huumori ja köitvuse saavutamiseks? Miks ei võigi see nii viisi näida nende, kellele tänane tegelikkus ei paku kusagil enam pidet võimetust esimeestest, peaaegu tasuta töötamisest ja seetõttu ühis põllult kõrvalahiilimisest, toore vilja peksmisest ja loomade jaluletõstmisest, «oma» hobuse söötmiseks öösel vargana talli hiilivast talupojast ja diivanil külitades mööda põldu sõitvast haakijast.

Tänapäevaga võrreldes näib see kõik võõrana, olematuna. Ainult viinajoomise pilte pakub maa ka tänapäeval, kuigi siis oleks nagu joodud suurest puudusest, endistest elu- ja taluperspektiividest loobumise pärast, nüüd aga paistavad selle taga olevat hoopis rafineeritumad ajendid, sealhulgas isegi säärased põhjused nagu igavus ja harjumus.

Nüüd elab ja areneb küla sootuks teist laadi vastuoludes. Kõhumuredele neis uutes ja kindlasti omal viisil vaerarikastes vastuoludes küll enam kohta pole. Heino Kiige romaan käsitleb aga seda perioodi, mil maadeldi inimese esmaste tarviduste nimel, maadeldi küll enamasti ausa energiaga, kuid rikuti oskamatuse või julgusepuuduse tõttu

mõnes kohas rohkemgi, kui klassivaenlane seda teha suutis.

Romaani kandvaks tegelaskonnaks valis autor töötavad talupojad, selle suurearvulise klassi esindajad, keda poliitilised ja majanduslikud elutingimused ei lähenda, vaid lahutavad, kellele talu ja vara ühistamine tähendas astumist tundmatusse, astumist üle väga suurte tõkete. Mitte asjata ei võrrelda kolhooside loomist revolutsiooniga külas, revolutsiooniga talupoja hinges.

Klassivaenlast hallparunliku küla-kurnaja näol romaani otseselt pole toodud, mis ühe olulise puudusena vähendab tunduvalt ajajärgu üldiseloostuse jõudu. On ju teada, et aastatel, mida teoses kujutatakse, tegutses see ühiskondlik jõud vabariigis veel vägagi veriste võtetega, tappes kolhoosiaktiviste ja nõukogude võimu teostajaid maal, propageerides kavalalt uue korra vastu, külvates hirmu tuleviku ees ja perspektiivitust.

Kirjelatud jõu näitamiseks pole loodud terviklikku koondkuju, kuid selle järelejäänud jõu riismeid, jõuväljade ääri annab autor selgesti tunda Härbert Junnovi kuju kaudu.

Kes on siis see Härbert Junnov, mahukat romaani avav ja läbiv tegelane? Saame teada, et ta on keskmistes eluaastates mees, keskmise suurusega talu omanik, pisut erilaadne selles mõttes, et on keskhariduse saanud, mis meie talukohtades päris loomulik ei tundu, sest haridust anti neile, kes talu pidama ei jäänud. Niisugused on pinnapealsed andmed. Kuid autor tegeleb üsna põhjalikult ka tema sisemaailmaga, laseb pilku heita ka tema tulevikuunistustesse. Junnov ihkas edasi jõuda kauplese abil. Ta tahtis saada kodanlaseks. Iha jõuda kodanlaste hulka ongi juba kodanluse üks varjatud esinemisvorm. Junnov pole rumal inimene, kes tema unistuste mahalõhkujaid metsateedel tulistamas käib. Temal pole julgust õieti saboteeridagi. Ta peab kolhoosi raamatut nii hästi-halvasti, nagu seda tol ajal peeti, ja hindab iga esimeest seda paremaks,

mida rängemalt see kolhoosi põhja jõudis vedada. Ta on olukorra kodanlik sõnatu kommentaator.

Härbert Junnovi kuju antakse väga tabavate joontega ja meeldejäädvalt. See on kapitalismi taastamist varitsev rott urus, on laia levikuvõimalusega mentaliteedi kehastaja. Heino Kiik tõi kunstivahenditega meie ette selle vastiku mentaliteedi kandja ning andis sellele moraalselt hävitava löögi. Võime «Tondiõomaja» alapealkirjastada ka nii: «Junnovluse olemine ja häving «Oleviku» maadel». Sest raskete esimeeste järel tuli lõpuks koos riigiressurssidega neid kasutada oskav majandusmees Ernesakk, kellele mõni teine, julge ja otsustusvõimeline Junnov oleks kuuligi saanud, sest Ernesakk osutus Junnovi vaenlaseks.

Kõige huvitavam tegelane romaanis on ilmselt Oadu Panso, kelle vastupanu kolhoosikorrale kujuneb otse paarulikuks vägikaikavedamiseks, visaks ja kavalaks heitluseks oma individualistliku vabaduse eest, kus põrsaste kasvatamise-müümise pingsatele päevadele järgnevad ohjeldamatud lödvakslaskmise ja praalimise päevad.

Oadu suhtumine oma naisesse Minna Pansosse kuulub vanasse heasse realistliku kirjanduse kategooriasse. Me tabame välise koreduse alla peidetud vastastikuse kiindumuse, elame kaasa mitte üksnes tööka ja hella hingega Minna kannatustele mehe joomarluse pärast, vaid ka Oadule endale, kes väljas on mürakaru ja vembumees, kuid Minna ette purjus peaga sattumist väldib.

Autori võimeid selle kuju loomisel tahaks eriti alla kriipsutada selle pärast, et siin peituvad ohud sattuda üsna kergesti fõljetonistlikele lahendustele: Oadu hoiab oma Minnat; Minna on karjatalitajana vaata et terve kolhoosi kandetala; Minnast aga sõltub Oadu individuaalsektor — tema põrsakasvandus; ilma Minnata poleks ju Oadu ettevõtte mõeldav. Fõljetonistlik järeldus: Oadu hoiab oma Minnat kui isikliku heaolu vahendit. Nii viisi lastaksegi mõnel tegelasel, kes Oadu edu kadestab,

hinnata ja seletada selle omapärase abielupaari omavahelisi suhteid. See tõde on siiski ainult pindmine, kõigile nähtav külatänavana tõde. Autor ei võrdusta Oadu vastupanu uuele Junnovi omaga. Oadus elab teine mina, kes teotahelisena ja leidlikuna võib rakendada ühismajandiski hiljem, kui avanevad tema jaoks vajalikud tingimused. Tema vohav bravuuritsemine pole ju muud midagi kui märk sisemisest kindlusetusest, elu kaugema perspektiivi puudumisest. Et ta elamine-olemine, joomingutele õhutamine kolhoosile suurt kahju tegi, see on iseküsimus. Ta lihtsalt ei hooli viletsast sissetulekust, mida ähvardas talle pakkuda elu kolhoosis, ja ta püüab seda energiliselt välja naerda. Aga juba esimesed märgid kolhoosi võimalikust jalgetõusmisest ja edust viivad ta valiku ette: kas bravuurselt kuni mudapõhjani või ühinemine kogu küla saatusega. Huumor, millega Oadu ja Minna vahekorra kirjeldamine katkestatakse, lubab eeldada optimistlikku valikut.

Ehitusmees Bernhard Lõõbe kuju käib Oadu halva varjuna läbi romaani. Kuri hing, kes naudib tema poolt purjoodetud juhatuseliikmete viljatuid vaidlemisi muidugi jälle omakasupüüdelikel ja ühismajandit lagastavatel eesmärkidel.

Nendele üksikutele aktiivsematele «vastupanijatele» lisandub terve hulk passiivseid, uue suhtes umbusaldusega täidetud taluinimesi, kes üksteise järel taanduvad oma viimasele kaitsepositsioonile — õueaiamaale. Just niiviisi avalduski selle ühiskondliku jõu vastupanu massilisus, mida õnnestus võita ainult majandamisoskusega.

Aga teada on, et viimasest jäi tol ajal mitmetel põhjustel tublisti puudu, kusjuures romaan püüab vastata ka küsimusele, miks see nõnda oli.

Vadi küla talupoeg Jaan Laide pole tavalise saatusega mees. Hariduselt agronoom ja kodanlikul ajal põllutöönisteeriumi valitsusejuhataja, ostis ta enne sõda talu ja asus seda viiekümne mehana pidama. Temal oli ümbuskonna talumeeste hulgas teatud au-

toriteet, tema algatusel toimus ka Vadi küla tõsiselt järelekaalutud vabatahtlik ühinemine. Kolhoosipõllud andsid juba esimesel aastal rohkem kui rahuldavat saaki. Kolhoosikorral olid siin külas omad nähtavad eelised. Näiteks niisugune töökas mees nagu Lukas Liiv rabas varem oma uusmaakohal varvalgest hilisõhtuni tööd teha, aga tema ettevõtmistel polnud õnnistust. Sellest jutustades kommenteerib autor: põld tunneb võhiku kaugelt ära. Kolhoosis on Lukas Liivi töökusele liidetud Jaan Laite põllumehetarkus.

Esimese sügise täis salved annavad Jaan Laitele kindlustunde kergel jalal naabri juurde astuda ja teda kolhoosi tööst osa võtma kutsuda. Kuid Oadu ei tee kuulmagi, vaid lõõbib oma tummunud sugulase Kosta Jansi kallal niikaua, kuni asjaliku esimehe kannatus katkeb. Oadut ei veena esimese töötusrikka aasta tulemused väikeses ühismajandis. Oadu on ikka veel ettevaatlik, ja peab tunnistama, ta oskas üsna mitmeks ja mitmeks aastaks ettenägelik olla.

Väikesest majandist saab juba järgmisel aastal suur. Asjalikult juhitud, kuid üldplaanis oma väiksuse tõttu siiski ebamajanduslik Vadi ühendatakse omavahelistest riidudest hakitud Kriilevälja ning naljakatest inimestest õnnistatud Jändja külaga. Nii saab küll suure majandi, aga selle juhtimiseks ei leidu enam võimetega inimest. Ka Jaan Laite oskus ütleb üles.

Sellega algab «Oleviku» kolhoosi kroonika, milles on nii nuttu kui naeru — nagu igas tähelepanuväärsemas kroonikas. Huumoriga jälgitakse esimeeste «dünastia» rajamist Priidu Suure poolt, sedasama jätkub ka naismaadleja Prõlla teatraalse tegevuse kirjeldamiseks. Kuid endise partorgi Veljo-Kara Luhtala mandumises on juba midagi traagilist, see on mingil määral kohutavgi. Just siin ilmutab autor kõige kujukamalt, missugust õnnetust tähendab inimesele ja majandile asjaolu, kui juhiks pandu võimed ja oskused ei vasta majandi juhi nõuetele.

Saame raske nõiaringi. Võimetu esimees ei vii kolhoosi laostumisest välja. Võimekas inimene ei lase ennast esimeheks valida. Partei katsed lahendada küsimust volinike saatmisega ei anna positiivseid tulemusi, sest volinik on ajutine, voliniku perspektiivis on ainult käimasolev kampaania — külv, koristus, varumine.

Mis siis teha?

Autor teab selgesti olukorra lahendust, sest kujutatava aja ja tänapäeva vahel on terve rida kardinaalseid reforme, millega partei ja valitsus töid põhjaliku pöörde kolhoosimajandusse. Kuid kohusetundliku kroonikuna ei kisu autor ennast kunstlikult ajajärgust lahti, ei kiirenda arengut, millel on oma tempo.

Distantsilt vaatlemine kindlustas kirjanikule ilmselt just selle loomingulise rahu, millela muidu vaevalt saaks luua nii üksikasjalikku ajajärgumaalingut.

Ühes lõigus aga tajume selgesti vastupidist: perspektiivi silmaspidamine põhjustanuks justkui hoolimatu lihtsustamise. See on traktorijaama kujutamise romaanis. Nende likvideerimine elus oleks nagu andnud autorilegi mingi rabaduse kunstilises tööluses. Me teame, et MTJ-i tootmishuvisid oli väga raske ühtlustada kolhooside tootmishuvidega ning peamiselt selle tõttu müüdi traktorid kolhoosidele. Kuid inimesed, kes neis ettevõtetes töötasid, ei pea mingil juhul esile kutsuma niisugust üldistust, nagu romaanist võib välja lugeda. Siin on tegu üheülbalise negatiiviga, mis võib ju olla kohalik elutõde, kuid mis kunstitõe ülesannet sellisena edukalt täita ei saa. Me näeme siin üksikuid varikujusid, kellele an-

tud ülesanded ei peegelda kuigi täpselt selle ettevõttega seotud probleemide hulka. See on huvitav, kuigi nukker näide sellest, et vahel just elu poolt juba lahendatud probleemi uuesti kirjandusse toomine annab kunsti asemel lihtsustamise.

Romaanis leidub kindlasti teisigi puudusi, mis suure arvu lehekülgede peale laiali on poetunud. Aga kindlasti on selles ka rohkesti voorusi, mida lühikirjutuses pole võimalik kuigi üksikasjalikult välja märkida.

Tuletagem vaid meelde kas või neid vapraid naisi Maali Rinnet ja Minna Pansot, kes töötavad kolhoosis edasi ka siis, kui Priidu Suur oma teistkordsel «valitsemisel» otsustab tööpäeva tasu üldse kinni külmutada. Tuletagem meelde liigutavaid stseene ja rohkeid koomilisi pilte. Mõtleme sellele maa-ilmakärast nii muhedasti eemaletõmbunud volmripopsutajale Kostale, kes on mahuka romaani üks heledamaid värvilaidke.

Märgiksin ära ka vormivaliku. Natuurilähedane realism. Kuidagi raske oleks kujutada seda ainet ette mõnes kaasaegsemas või kunstlikult kaasaegseks tehtud stiilis. Heino Kiik kündis vahepeal söötijäetud põllulahmaka küllaldase sotsiaalse sügavusega läbi, jutustas justkui elutarga vanurina noortele sellest, mis oli, ning tuletas seda aega nii või teisiti läbielanutele meelde mõndagi, mis tõtlikud aastad nii karmesti mägede taha peidavad. Probleemide nägemise selgus ja avameelsuse aste neist rääkimisel annavad küllaldase värskuse tuttavas vormis kujutatud tuttavale ainele.

V. Gross

Maa, inimene ja jänesekapsa õis

Ellen Niit: «Linnuvoolija».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 96 lk.

Ellen Niit, tookord Ellen Hiob, astus eesti luulesse muhu rahvariietes, silmad säravas, häällätavalt soe ja kumisev, aastaid seljataga 18. See oli 1946. aasta

suvel Tallinnas kooliõpilaste kunstilise isetegevuse olümpiaadil. Ning ta luges suure lava pealt: «Õnn on inimese enda teha, / sünnib tema mõtetest ja teost...»

Luuletaja ja meie, tema kuulajad, olime noored ja tahtsime uskuda, k o h e uskuda, et «õnn on inimese käterammus —/ raskusteski kätkeb õnne eos.»

Ellen Niit tuli «Õnnega» ja selle usuga luulesse, olles ise nii verinoor, et poleks nagu veel passinudki tulla. Tol ajal nimelt ei olnud debüteerimist kuigi sageli ja hoopiski mitte nii varaealist. Kuigi Ellen Niidu esimene luuletuskogu ilmus alles 1960. a., oli ta 1947. a. TRÜ ajaloo-keeleteaduskonda astudes juba luuletajana tuntud.

Eelnevast poleks ehk põhjust olnud rääkida, sest käesolev kirjapanek pole ju juubelijutt, vaid arutlemine uue luuletuskogu teemal, ent mulle näib, et just sellest päris algusest toob otsetee autori tänase loomingu juurde.

Ellen Niit on jäänud õnne ja selle leidmise laulikuks. Kui Marie Under ütleb «Ema laulus»: «Vastust ei suuda sul enam siis anda su ema: / on ta ju ise niisama üks küsija, otsija elus», siis Ellen Niit kuulutab: «Maa on täis kummalist leidmist» (kogust «Maa on täis leidmist») ja «Linnuvoorija» võtmeluu-letuses:

Kui juhtub siis, et äkki õige määr sul kivisse on pandud hingeõhku ja midagi ei ole enam vää,

siis tõuseb savilind su pihust õhku.
Ja endal ka sul tiibades on lend,
sest valmis oled voolinud ka
end.

(Sõrendus minu — H. J.)

Luuletaja otsib kõiges ja kõikjal inimlikule olemisele tuge ja kinnitust. Ta ei rahuldu pooliku vastusega, mis ju omakorda sisaldaks küsimusi, vaid otsib suurt, looduse harmoonilisse täiusesse suubuvat lahendust. Elu on suur ülesleidmine, aegade hämus kaotsiläänud seoste taasavastamine («Paekivi laul», «Otsida iseend», «Mälestustuli vana tare asemel»). Maa, inimene ja kõik inimese poolt loodu on lahutamatu seotud. Minevik voolab ühtlase laia jõena olevikku, uhtudes piire olnu ja oleva vahel:

Kuulen: aastaring valmis saab põlises puus,
põlv põlvkonna kõrvale sigib,
laulu kõrvale virvana võrs sub uus,
sõna koltub, uus pungana puhkeb suus:
udukauged ja ometi ligi.

(«Surnumäe nukal»)

Olgu kõrvalepõikena märgitud, et Ellen Niidu täiskasvanuile määratud loomingu vähesus võib osalt johtuda sellest samast teema lõpuni äraluuletamisest. Ühest küsimusest ei hargne teist. Vahel kantakse probleem uuele ja kõrgemale tasapinnale, kus ta nagu muutub mõttetuks, lakkab olemast. Peab tekkima täiesti uus elamus-küsimus, et luuletajat looma meelitada.

Võrreldes D. Vaarandi targa nukruse, P.-E. Rummo hingepehjatuse avastava ja V. Luige taevatuultesse hajuva luulega, astume Ellen Niidu luulemaailma kui tuppa, «kus kolde ees ootamas kolmjalgne järi».

On muidugi oht, et tänapäeva inimene, kes on omaks võtnud universumi plahvatava ja katastroofivalmi olemuse, kelle silme all vahetuvad üksteise järel troonil looduseeasused justkui mõne kääriva väkeriigi valitsejad, et see inimene, keda veel pealegi on peibutatud «lahtiste otste» luulega, ei võta omaks pakutavat maailmapilti, milles kõik hälbed leiavad taas tee suurde kokkukõlasse. Sellele inimesele lihtsalt ei meeldi Ellen Niidu luule, ja sinna pole midagi parata.

Kõigi inimlike tarkuste läteks on autorile maa oma sajandeid settinud mälestuste lademetega. Maa seest kõnelevad küsijaga «mullased moorid» («Hingede rändamine»), juhata des nõu ja abi saama ikka ja jälle maalt eneselt, sest sinna on talletatud kõik, mis kunagi on olnud. See maa pole rikas, ei paku midagi niisama, aga ta on oma: «See porine maa / võtmata kartulitega / on minu. / Need paakeveest põdu rad niidud / paari viletsa kuhjaga / on minu. [— — —] Mina vastutan nende / ja nemad minu eest.» («See maa».)

Autori «südame juured» (kujund, mis

liiga tihti kipub korduma) on kindlalt sügava mul'apõues, nii kindlalt ja nii sügaval, et maapealsete asjade tähtsus hakkab nagu kahanema. E. Niidu loomingu on juba toimunud, sellel, millest tajutavad jäljed järele jäänud, märksa suurem kaal kui alles aimataval, igatsetaval, tulevikus virvleva. Ja see asjaolu loob nagu tõkkes autori luulemaailma ümber, laskmata tuleviku tuuleõhul sisse pühuda.

Juba esikkogus «Maa on täis leidmist» tuli ilmsiks Ellen Niidu luule kahe süngune laad: ühelt poolt lüürilise põhitooniga «südamelaulud» ja teisalt mõttekonstruktsioonidele ehitatud, rohke sümboolikaga «tähendamissõna»-tüüpi laulud. Esikkogus oli viimase laadi tüüpiliseks näiteks allkirjutanu arvates ülesümboliseeritud poeem «Laulu algus». «Linnuvoolijas» on selleski laadis edasi mindud, kuid allajäämine lüürilisele poolusele on ilmne. Kohati on täheldatav libastumine proosa piirimaile, luulekujudid nagu pageksid autori käest, kes nende puudumist püüab korvata värvika kirjeldamisega («Seisatus Tõnismäe künkal», «Kurb-rõõmus lugu mu isa punase tutiga müstist»):

Nende koitude mälestusmärgiks,
 udupunaste,
 päevakuldsete,
 järvesiniste
 koitude mälestusmärgiks,
 [— — —]

tuli ta varsti
 siiasamasse

ehitama kahe torniga kirikut
 [— — —].

(«Seisatus Tõnismäe künkal»)

Ent luuleelamust ei teki.

Rabedaks ja üldsõnaliseks jääb ka luuletus «Mõttega kõigist su linnadest». Linn on autori luulemaailmale võõras ja mitte kuidagi ei saa uskuda ridu: «... ja su tehaste võimsad punased pasunad / puhuvad vägevast viisi / mu südame rütmis.»

«Jõulusaar» on kogu ainuke otseselt sõjavastane luuletus, mis aga tänu nii-

dulikule pisut muinasjutulisele ja maalähedasele vaatenurgale pole siiski üldansamblist välja langenud. Kuid sealjuures ei saa salata, et jõulutähe valgusel mõjub aatomipomm vaid ühena inimkonda iidseist aegadest saanud pahedest ja mitte kui aatomisajandile iseloomulik surmarelv.

On huvitav tõdeda, et Ellen Niit on vist ainuke eesti luuletaja, kes kordagi pole inspiratsiooni ammutanud kosmosavarustest. Ta on jäänud puutumata nii «kosmosevaimustuse lastehaigusest» kui ka «kosmilisest spliinist». Kui ta lendabki, siis maise ja mõistetava linnuna. Meelde jääb ja tõepoolest lenduviiv on luuletus «Tuulerattad, ostetud Tallinna turult a. 1934» («Mu varbad ei riivagi enam teed. / Ülal okstes / päikesetäppidest keed, / pesasulgede valge uni. / Mu sulistiivad kannavad mind. / Tuulerattaga laps on sama mis lind. / Sulispilvede valge lumi»).

«Linnuvoolija» üheks tugevamaks luuletuseks pean «Lepa laulu». Siin on terviklikult kokku sulanud autori mõlemad loomepoolused. Sümboolika on paindlik, allub luuletuse sisemisele arenguliinile. Kujudid kasvavad välja sügavast poeetilisest tundeist, lisades igaüks kordumatuse pinget (mida aga paraku päris lõpuni ei jätku). Suurte vastuolude ja suurte muutuste aja lapsel on raske heaks kiita (mõista on palju kergem!) kodulepiku väljajuurimist, kuigi «suur ehk kord on uudismaa saak». Kaunid on valutava südame kujundid:

Suletud nokaga suvelind,
 odraokkaga käod.

Jänese kapsa kaame õis,
 sinilillede kahvatud näod.

Ent siiski jääb autori pärismaaks eriliselt, kordumatult laulev, riiminõtker ja puhas lüürika, luuletused, millel on «muusika põues». Neis oleks nagu täielikult murtud «materjali vastupanu» — valitseb lihtsus ja enesestmõistetavus, just nagu polekski ühe elamuse või mõtte sõnastamiseks sadat võimalust («Otsida iseend», «Tali», «Magav maa-

ilm», «Aastatel on tiivad, mu armas», «Ma tean, mis hoog on mere vahutuses» jt.). Siinkohal on põhjust kõnelda ka Ellen Niidust kui lastekirjanikust, kes juba hulk aastaid on lasteluules «ilma teinud». Mulle tundub, et Niidu lastelaulude riimirõõm, loomulikkusega rabav sõnastus ja eriline soojus on suguluses just selle osaga täiskasvanuile määratud lüürikast.

Ellen Niidu luule leksikaalsed rikkused vääriskid omaette analüüsi. Kahtlemata on tema hoolikas (vahel ka ülihoollikas) sõnavalik mõjutanud meie praeguse luule keeleteadlikkuse kujunemist. Siiski tasuks autoril mõelda niisugusele raskelt defineeritavale kvaliteedile, nagu seda on «sõnadevaheline õhuruum».

Pisut veel kõnesolevast luuletuskogust kui raamatust. Jättes kõrvale kujundusliku külje (maailmaklass!),

nurisen selle üle, et juba esimesel lugemisel eraldus sisu kaantest ja praeguseks momendiks on ka kõik lehed iseseisvat elu alustanud. Kas raamatuköitjad planeerisid selle teose tõesti ainult väljastpoolt vaatamiseks?

Lõpetada tahaksin siiski millegi meeldivaga. Olgu selleks käesoleva teose ja kogu meie lüürika kaunimaid lembelaule «Üks väike laul»:

Üks väike laul oli rannas maas
kesk merikarpe ja adru.

Üks väike laul oli rannas maas
täna hommikul peale sadu.

Ja oli sel laulul üksainuke
meremaigune värsinarmas:
sina, sina oled mu ainuke
surmatunnini armas.

H. Jürisson

RINGVAADE

Kroonikat

ENSV Kirjanike Liidu vene sektsiooni ettepanekul võttis juhatuse presiidium 13. mail uute liikmetena vastu mitme sõjateemalise raamatuga esinenud Anton Stšerbakovi ja viljaka tõlgi Jelena Pozdnjakova.

*

Seoses Tšehhoslovakkia SV kultuuri-päevadega NSV Liidus viibisid eesti kirjanikel külas slovakkia kirjanikud Jan

Korenko, Vladimir Reisel, Jozef Horák ja Viktor Kochol.

Külalisi võeti vastu Kirjanike Majas, kus toimus kasulik vestlus. Järgnevatel päevadel tutvusid nad Tallinna ja Tartu vaatamisväärsustega. Nendele demonstreeriti eesti kontsertfilmi «Uksed», samuti viibisid nad RAT «Estonia» etendusel «Muinaslugu muusikas». Slovakkia kirjanikud jäid saadud muljetega rahule ja siirdusid edasi Lenini-gradini.

Nelly Sachs surnud

12. mail suri Stokholmis 78 aasta vanuses luuletaja, 1966. a. Nobeli kirjanduspreemia laureaat Nelly Sachs.

Luuletaja on pärit Berliinist ja tegelles algul tantsuga. Luuletusi kirjutama hakkas ta juba noores eas. Tema lüürika, mida on alati mõjutanud Rilke kõnekujundus, kõlas kui hüüd inimväärikuse järele ja muutus üha tugeva-

maks fašismi võimutsemisaja elamuste põhjal. Nelly Sachs — rahvuselt juut — pidi aastal 1940 oma kodumaalt lahkuma.

Nelly Sachs on avaldanud luuletuskogud «Surma elamutes», «Tähtede kustumine» ning «Pögenemine ja muutus» ja kogumiku «Sõit sinna, kus pole tolmu». (Vt. ka «Looming» 1966, nr. 11, lk. 1791.)

Novelliarutlusi lugejatega ja teoreetikute vahel

Möödunud aasta lõpul ilmus Soomes mõndapidi omalaadne ja järeletegemist vääriv raamat — pealkirjaks «Novell ja tõlgitsus», koostajateks kirjandusteadlased Mirjam Polkunen ja Pekka Tarkka, sisuks 15 novelli maailma ja soome klassikalisest ning oma uuemast kirjandusest. Igat novelli saatmas asjakohane kirjandusteoreetiline tõlgitsus ühelt üheksast kogumiku tegemisest osavõtnud kirjandusteadlaselt või kirjanikult. Ühe, nimelt Eila Pennase novelli «Kahekesi» analüüs on seejuures muide kirjanikult endalt. Kuidas see raamat sündis, milleks ja kellele, seda selgitab pikemas eessõnas Pekka Tarkka, kelle tutvustamiseks lisaks niipalju, et ta on varem koostanud muuhulgas soome 60-ndate aastate novelli esindava antoloogia «Uue proosa parimad» (1965, uuendatud väljaanne 1969).

«Novell ja tõlgitsus» on kasvanud välja vastavasisuliste raadiosaadete sarjast ning mõeldud eelkõige kirjanduse

tarbijatele — lugemiskultuuri täiendamiseks ja arendamiseks. Miks niisuguse lugejat suunava koguteose aluseks on võetud novelližanr, põhjendab P. Tarkka sellega, et novell nõuab süvenenumat lugemist ja juba seetõttu on heaks koollis kogu ilukirjanduse, niihästi proosa kui ka luule olulisemate väljendusvahenditega tutvumiseks. Novelli liigitunnusteks on tal seejuures kõigepealt lühidus ja kokkusurutus. Ta peab novelli pikkuseks üht kuni kaheksat tuhat sõna. Siit järeldus: novellis ei saa käsitleda romaanile tüüpilisi aineid, näiteks ulatuslikke ühiskondlikke liikumisi, arvuka tegelaskonna vahelisi suhteid ja pikka aega kestvat sündmusteahelat. Aga lisab: tegu pole kivistunud vormiga ning seetõttu on uuemas kirjanduses leidunud nendestki žanrivõimalustest üleastujaid.

Viieteistkümnest esitatud novellist on viis maailma klassikalisest kirjandusest (Guy de Maupassant, Anton Tšeh-

hov, James Joyce, Franz Kafka ja Ernest Hemingway), viis soome vanemast (Teuvo Pakkala, Maria Jotuni, F. E. Siljanpää, Joel Lehtonen ja Pentti Haanpää) ning viis soome uemast kirjandusest (Veijo Meri, Antti Hyry, Eila Penanen, Paavo Haavikko ja Hannu Salama). Nii saab lugeja sellest žanrist ka mõnesuguse arenguloolise pildi. Kai Laitinen, Guy de Maupassant'i «Minu oma Jules» tõlgitsuse esitaja, peab novelli eelkäijateks muinasjuttu ja anekdooti ning varasemaid novelliklassikuid Bocccaciot ja Maupassant'i vastavalt süžee-novelli meesteks; hoopis uut kompositsioonitehnikat esindavaks novellitüübiks aga Anton Tšehhovi loomingut. Ta võrdleb: Maupassant on analüüsija ja tema taotluseks sulguv vorm. Tšehhov on sünteesija ning avatuks jääva vormi meister; Maupassant'i novellide inimesed on staatilised, nad tegutsevad tihti ainult ühe mõtte, eesmärgi või tunde tõukel. Tšehhov ei kujuta inimeste omadusi püsivate, vaid muutuvate suurus-tena. (Tšehhovi novellistikat esindab kogumikus «Hingetusk» ja selle esitlus on Pekka Suhoselt, keda huvitab põhiliselt novelli ajalooline taust: Venemaa 1880-ndad aastad, kus ja mille tõukel «Hingetusk» sündis.) Samasuguse novelli kujunemise üldskeemi näib olevat omaks võtnud P. Tarkka, kes küll raamatu eessõnas lisab: nüüdisnovell näib arenevat Tšehhovi ja anglosaksi *short story* liini pidi.

Peaaegu üheaegselt kogumiku «Novell ja tõlgitsus» ilmumisega nägi trükivalgust Soomes Emakeele Seltsi ajakirja «Virittäjä» mulluse aastakäigu viimases numbris Pekka Mattilalt uurimus pealkirjaga «Vana klassikaline novell ja uus». Kui esimeses on esiplaanil lõppkokkuvõttes sisulised aspektid, ennekõike novelli tõlgitsemisvõimalused, siis siin on põhilised terminoloogiaküsimused. Avaneb vastuolu, mis ikka ja jälle sünnib süsteemi taotleva teooria ja loova kirjandusprotsessi vahel. Kirjanikud ei taha igakord eriti meeleldi kasutada üldiselt heakskiidetud žanrinime-

tusi sellepärast, nagu Veijo Meri ühes siin tsiteeritud artiklis on öelnud, et rõhutada iga oma teose ainukordsust. Juba see sünnitab segadust. Meenutatagu näiteks, et romaani «Manillaköis» ei ole seesama V. Meri nimetanud ise sugugi romaaniks, vaid, kui kasutada H. Lepiku ümberpanekut, pajatuseks. Mis aga veelgi olulisem — iga elav kirjandusliik areneb, teiseleb pidevalt; tekiavad uued kirjandusliigid. Ka žanride vahelised piirid pole muutumatud. See-tõttu, nagu P. Mattila uurimuses tõde-takse, tuleb teadlastel teha selles vald-konnas pidevalt uusi täpsustamisi. Lisaraskuseks on erinevatel aegadel ja eri-nevates kirjandustes käbele tulnud ligi-lähedaselt sedasama märkivate sugulas-like žanrimäärangute paljus ja kirevus.

Ka P. Mattila järgi on klassikalise no-veli praeguseks jätkuks *short story*, *Kurzgeschichte*, mis on end paljus vabastanud varasema novellivormi tra-ditsioonidest, muuhulgas teost sulgevast lõpust. Samas on tähendatud Teise maailmasõja järgse novelli suurenenud huvi inimsuhete, samuti kaasaegsete poliitiliste ja sotsiaalsete olude ning argipäevase dialoogi vastu. Süžee on nüisuguses novellis oma osa minetanud, oluliseks saanud montaaž, dissonants, fragmentaarsus; sageli kasutatakse groteski ja satiiri, igapäevast kõnekeelt ja sisemonoloogit. Neid uunenud novelli iseloomustusi alla kriipsutades osutab autor eriti Sveitsi päritoluga ameerika uurija Ruth J. Kilchenmanni töödele. Soome kirjanduses on P. Mattila arva-tes sellelaadse proosa-väikevormi esin-dajateks Antti Hyry, Veijo Meri, Eeva-Liisa Manner.

Probleemiks peab uurimuse autor seda, et soome kirjandusteoorias puudub nüisugusel uunenud novellil oma nime-tus, aga jõuab lõpuks järeldusele, et ka senine selleks edasi kõlbab. Mis loomu-likult tähendab seda, et novelli mõiste on saanud veelgi avaramaks: lisaks va-rasematele arenguastmetele mahub sel-lesse nüüd ka uus novellitüüp.

Huvipakkuv esteetikaraamat

Hiljuti müügil olnud L. Stolovitši esteetikaraamat «Категория прекрасного и общественный идеал» («Искусство», Москва, 1969. 351 lk.) on tundu-duvalt põhjalikum ilu ja ühiskondlike ideaalide vahekorra käsitus kui sama autori eestikeelne «Ilu ja ühiskond», millest «Loomingus» nr. 2 pikalt kõnel-dud. Kauni probleemi seos ühiskondliku ideaaliga on L. Stolovitši raamatu kuue peatüki sisu. Käsitus hõlmab peaaegu

viit aastatuhandet — vanast Egiptusest tänapäevani välja. Esimene peatükk on pühendatud vanaaja «sotsiaalsete utoo-piate» uurimisele, olgu need siis reli-gioossed müüdid surmajärgsest elust «õndsuse väljadel» või minevikku suu-natud müüdid kuldsest ajastust, mis on ilmselt kantud mälestustest ürgkogu-konna sotsiaalsest võrdsusest. Autor tä-heldab kahe tendentsi olemasolu kõigis vanade rahvaste mütoloogiates — olgu

need tinglikult nimetatud materialistlikuks (elujaatav, maapealse olemise väärtusi hindav) ja idealistlikuks (loobumisele ja sõnakuulelikkusele kutsuv, surmajärgset tasu töötav). Sealjuures on huvitav märkida, et epiteet «kuldne» ei seostunud muinasaja inimeste kujutuses kulla kui metalliga; ta oli just nimelt esteetiline hinnanguline kategooria (vt. ka mõiste «ilu» etümoloogias «Ilus ja ühiskonnas», lk. 24).

Samas peatükis vaatleb autor ka Pythagorase harmooniaõpetust, Herakleiose harmooniaõpetust, Demokritose, Protagorase ja Sokratese «antropoloogiseerunud» esteetikat. Vana-kreeka filosoofilistes õpetustes on märgatav tendents — mida aeg edasi, seda enam koondub mõtlevate hellenide tähelepanu sfääride muusikalt ja «kosmose» korralduselt inimese ja ühiskonna probleemidele. Kui Demokritose õpetuses oli tähtis osa aatomitel (materialism, determinism), siis Sokrates ei tundnud matetria ehituse vastu enam mingit spetsiifilist huvi, tema oli täielikult haaratud kõlbeliste ja esteetiliste probleemide lahendamisest. Sokratese surm tõestab, et need probleemid polnud sugugi «süütud» poliitika seisukohast.

Antiikaja kahe suure mõtleja Platoni ja Aristotelese «dialoogi» tagapõhjaks on aga selgelt ühiskondlikud kataklüsmid, võitlus demokraatlike jõudude vahel, kusjuures orjapidamist peetakse loomulikuks nähtuseks. Aristotelese reaalsusenõue on seostatav progressiivsema ühiskondliku ideaaliga kui Platoni idealistlik ideedeõpetus ning ühekülgse kasvatuse nõue.

L. Stolovitš viitab selle probleemide ringi käsitlusele J. Davõdovi artiklis «Kuningas Oidipus, Platon ja Aristoteles». Olgu öeldud, et see artikkel on marksistliku meetodi viljaka kasutamise näiteks — vähe on nõukogude filosoofiakirjanduses sügavamaid ja huvitavamaid töid selle vastuolulise ajastu kohta, töid, mis haaraksid kultuuri-kompleksi kogu tema keerukuses.

Platoni objektiiv-idealistlikule teooriale toetusid neoplatonismi esindajad (Plotinos jt.), kes omakorda ehitasis vundamendi keskaegsele ristiuse esteetikale. Viimase värvirohkeks väljenduseks on kristliku kirjanduse esimene ilming — Johannese Ilmutamiseraamat. Püha Jeruusalemm, taevaliku ja jumaliku päritoluga linn, on «otsekui pruut, ehitud oma mehele», tema müür on jaspisekivist, aga linn ise on kui selge kuld, puhta klaasi sarnane... Tõeline esteetiline väärtus on ainult jumalikul — sealjuures jumalik ilu eksisteerib objektiivselt.

Autor vaatleb mitmete keskaegse kirjanduse mälestusmärkide idealkäsitlust. «Laul Rolandist» ülistas maapealset kodumaad (ateism), koraan aga näeb maapealse elus vaid kaduvust ja viirastuslikkust, kogu ilu on koondunud paradiisi, kuhu on pääs üksnes jumalakarlikeel.

Edasi jälgitakse humanismi ilumõiste teket ja arengut renessansi kirjandusteostes — Dante ja Petrarca loomingus, Alberti traktaatides, Shakespeare'i tragöödiates, Baconi filosoofias. Samuti kirjeldab ja analüüsib autor materialismi ja idealismi võitlust uusajal; vabaduse ilu asetust tähtsaks kohale valgustusajandi mõttemaailmas.

Utoopilise sotsialismi õpetuste tuum on edasi antud «Ilus ja ühiskonnas», huvipakkavam ja uudsem on seevastu raamatu VI peatükk «Kaasaegse maailma ühiskondlikud ideaalid ilu kohtu ees». Schopenhaueri irratsionaalse tahte filosoofia on veel seotud klassikalise filosoofia humanistlike traditsioonidega — ilu on maailmas olemas, kuid ta võib avaneda ainult aristokraatliku vaimueliidi esindaja kaemusele (kui see vaid suudab muutuda täiesti «tahtetuks» subjektiks, s. o. omakasupüüdmatuks vaatlejaks). Schopenhaueri ilu aitab tunnetada objekti ideed, see tähendab — ta pole tõevaenulik. Nietzsche on aga esteetiline juba oma olemuses illusoorne, petlik, vale. See ei tähenda, et Nietzsche täielikult eitaks ilu — ei, see tähendab tõe ja ilu kõige resoluutsemat eraldamist teineteisest, kunsti redutseerimist «eluvaleks». Stolovitš näitab ka, miks Nietzsche õpetus fašismile nii meelepärane oli.

Põhjalikult vaatleb autor Spengleri ühiskonnaideaali ja peatub teistelgi kapitalistliku ühiskonna apologetilistel õpetustel (Ortega y Gasset, eksistentsialism). Autor ei lähe mööda kirjanduslikest utopiast ja antiutoopiast, millest eriti «põnevana» jääb meelde J. Zamjatini antiutoopia «Meie» — pilt ühiskonnast, kus nimesid asendavad numbrid, hallus ja ühetaolisus on ilu sünonüümideks. See romaan peab kujutama kommunismi lohutut tulevikupilti, pole aga sealjuures midagi muud kui kaasaegse kapitalismi pahede (teilorism) projitseerimine kauges tulevikku. Autor tutvustab meid põgusalt kaasaegse esteetilise utopia looja, XX saj. ühe suurima arhitekti F. L. Wright'i ideedega. Oma raamatu viimastel lehekülgedel püüab L. Stolovitš anda teooria ilu ja ühiskondliku ideaali loomuliku koossekkimise kohta kommunistlikus ühiskonnas.

Index librorum

Nagu traditsiooniks saanud, saagu seekordki esimesena nimetatud üks teos filosoofia ajaloo vallast — nimelt NSVL TA Filosoofia Instituudi «Leninism ja filosoofia ajaloo teaduse kaasaegsed probleemid» (vast. toim. L. Suvorov, *Nauka*). Oma anarhistliku revolutsiooniteooria poolest («Riiklus ja anarhia», 1873, jt.) pakub nii filosoofia ajaloo kui ka tänapäeva uute revolutsiooniliste liikumiste uurijale huvi revolutsionääri ja anarhisti Mihhail Bakunini isik — *Molodaja Gvardija* tutvustab teda meile N. Pirumova teose «Bakunin» abil, mis tuli seerias «Kuulsate inimeste elu». Hea ülevaate meie sajandi prantsuse filosoofiast annab Vitali Kuznetsovi «XX sajandi prantsuse kodanlik filosoofia» (*Mõsl*). Moskva ülikooli publikatsioonina oli mõne aja eest müügil uurimus sama V. Kuznetsovi sulest — «Jean-Paul Sartre ja eksistentiaalsus», esimene kompaktne Sartre'i kui filosoofi käsitus Nõukogude Liidus. Selle oma mõjult noorsoole Voltaire'iga võrreldud mõtleja ühe peateose kohta oli saadaval ka viimati Bratislavas toimunud šveitsi uurija Theodor Schwarzzi saksakeelne teos «Jean-Paul Sartre's «Kritik der dialektischen Vernunft»» («Jean-Paul Sartre'i «Dialektilise mõistuse kriitika»). Samalt Th. Schwarzilt ilmutati 1964 Moskvas raamat «Schoopenhauerist Heideggerini», mis oli tõlgitud otse käsikirjast. Tänapäeva bulgaaria filosoofia on kuulus selle poolest, et ta eriti järjekindlalt tahab Lenini peegeldusteooriat rahvahulkadele üha arusaadavamaks ja lähedasemaks muuta. Koostöös nõukogude õpetlastega andis Sofia kirjastus «Teadus ja Kunst» nii bulgaaria kui ka vene keeles välja kapitaalse kokkuvõtliku teose «Leninlik peegeldusteooria ja kaasaeg», selle peatoimetajaks on aasta algul 80. sünnipäeva pidanud Todor Pavlov. Viimase eessõnaga andis *Progress* välja ka S. Vasilevi teose «Peegeldusteooria ja kunstiloome» (tõlge bulgaaria keelest).

Tänapäeva filosoofilisi ja ideoloogilisi võitlusi ühiskonnateadlase seisukohalt kajastab kogumik «Leninism ja võitlus kodanliku ideoloogia ning antikommunismi vastu kaasaegsel etapil» (peatoimetaja akadeemik Mark Mitin, *Nauka*), mis koondab Leningradi (jaanuar 1969) samateemalise sessiooni põhiettekanded; NSVL TA Rahvusvahelise Töölisliikumise Instituudi artiklikogumik «Klasside võitlus ja kaasaegne maailm» (*Nauka*) võtab vaatluse alla töölisliikumise aktuaalsed probleemid arenenud kapitalimaades. V. Smoljanski arvustab oma

teoses «Ökonoomilised «sünteesi»-kontseptsioonid» (*Mõsl*) sotsialismi kapitalistliku evolutsiooni teooriaid. NSVL TA Filosoofia Instituut avaldas artiklikogumiku «Rahvusvaheliste suhete sotsioloogilised probleemid» (*Nauka*), kus tehakse kättesaadavaks nõukogude filosoofide ja sotsioloogide poolt peetud ettekanded sotsioloogia VI maailmakongressil (Evian, 1966). Kõne all on rahvuste ja klasside rahumeelne kooskõll, konflikt, kultuuriprobleemid, rahvusküsimus, militariseerimine. Rahvusvaheline töölis- ja kommunistlik kirjastus «Rahu ja Sotsialism» Prahas andis ka vene keeles välja kogumiku «Kapitalistlike maade töölisklass ja teaduslik-tehniline revolutsioon», mis koondab rahvusvahelises ajakirjas «Rahu ja Sotsialismi Probleemid» 1968—1969 leidunud samateemalisi materjale. Selle kogumikuga algab uus seeria «Marksistliku mõtte tribüün». Ent käesoleva aasta kõige aktuaalsem raamat näib olevat Juri Ivanovi «Ettevaatust: sionism!», mis tuli lühikese aja jooksul uustrükis. See ühiskonnateadusi puudutav lõik suletagu poolakas Aleksander Matejko teosega «Loomingulise töö tingimused» (*Mir*), mis muu hulgas kirjeldab ka neid elementaartingimusi, mis on ühiskonnateadlastele vajalikud edukaks mõtetööks.

Kunsti ajaloo seisukohalt on tähelepanuväärne itaalia ehitusmeistri, maali ja kunstiajaloolase Giorgio Vasari (1511—1574) teose «Kõige nimekamate maalikunstnike, kujurite ja ehitusmeestrite elulookirjeldused» kolmanda köite ilmutamine *Iskusstvo* poolt. Meie päevade itaalia kunsti aga kirjeldab *Iskusstvo* artiklikogumik «Kaasaegne kunst. Itaalia», mis võtab vaatluse alla filmi, teatri, maali, skulptuuri ja arhitektuuri. Sääraste sissevaatlite meie tunnetuskaardilt valgeid laike kõrvaldavate teoste üheks varasemaks näiteks võiks olla samaprintsiibiline «Kino, teater, muusika, maal Ameerika Ühendriikides» (*Znanije*, 1964). Mis filmikunstisse puutub, siis paistab sümpaatselt silma *Iskusstvo* järjekindel, süstemaatiline kava kaotada siingi veel jäänud valgeid laigud. Meil on juba võrdlemisi head pildid Poola, Itaalia, USA, Jaapani, Ungari jmt. maade kinematograafiast, nagu ka üksikutest korüfeedest (Bergman, Fellini jmt.). Viimati tegi head meelt artiklikogumik «Suurbritannia kino», mis sisaldab peale ajaloolise ülevaate veel artikleid filmidest ja režissööridest, samuti mitu artiklit inglise kriitikast oma filmikunsti pihta.

Sisukord

Ü. Teder		V. Vesipapp	
Sadamas (Öli)	801 ees	** (Kuidas elaksid)	867
M. Veetamm		Lumepall	867
** (Sügis)	803	Vaikus	868
** (Kirjadega kivid)	803	R. Kaugver	
Hajjami ja Navooi jälgedes	804	Kindad hauakaevajale	869
J. Kross		N. Kormašov	
Kolme katku vahel	807	Talu õu (Tempera)	897
M. Kernumees		V. Blože	
Puust vennas (Linoollõige)	841	Prelüüd nr. 14	913
A. Sang		S. Geda	
Viimaseid luuletusi		Savi uni	914
Unenägu	852	Aukštaitija	915
Leivateenistus	852	Tagisitulek Kaukaasiast	916
Õhtu	853	V. Beekman	
Laul kuust	854	Mõningatest kaasaja kirjan-	
Miserere	854	duprobleemidest	917
Koduigatsus	855	U. Laht	
** (Talv viipab, ukse ees on		Isenäolised isendid ja isekõe-	
taas ta)	856	tavad taimelavad	925
Uus hommik	857	E. Jansen	
S. Rannamaa		Eesti rahvuse kujunemise	
Etüüd	858	probleeme XIX sajandil	933
Onomatopoeetiline muinasjutt	860	M. Hint	
L. Hainsalu		Teaduslik turism	946
Neli sonetti	862	V. Gross	
H. Haberman		Kolme küla kroonika	948
Talvine tervitus	864	H. Jürisson	
Panta rhei	864	Maa, inimene ja jänese kapsa	
Looduskaitseeline eeleogia noo-		õis	952
rele haavale	865	Ringvaade	956

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. R Emmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. V 1970. Trükkimisele antud 4. VI 1970. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 13,69. MB-01737. Tellimise nr. 2086. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 6, juuni 1970. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 6, июнь 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLITILINE
AJAKIRI

Eesli NSV Kirjanihe Lõidu häälkandja

1970

Toimetuse kolleegium:

V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEEMID

ADAMS, V.:	Mälestus — muusade ema		
	Sümposion	nr. 5	715
	Aeg ketrab... ..	nr. 5	715
	Ma proovin elu... ..	nr. 5	715
	Mälestus — muusade ema	nr. 5	716
ALVER, B.:	Ninasilm	nr. 1	71
	Tüli	nr. 1	71
	Õhukivi	nr. 1	72
	Sõtse	nr. 1	72
	Häire	nr. 1	74
ANTOKOLSKI, P.:	Tuisu muinasjutt	nr. 4	494
	<i>(Tõlkinud V. Villandi)</i>		
BATURIN, N.:	Sõnad vihma viisidele	nr. 5	713
	Sadagu vihma või ärgu sadagu	nr. 5	713
	I Varjud	nr. 5	714
	II Varjutused	nr. 5	714
BEEKMAN, V.:	Tunnimees	nr. 4	483
	Ararati ees	nr. 4	484
	Sild üle soo	nr. 4	485
BLOZE, V.:	Prelüüd nr. 14	nr. 6	913
	<i>(Tõlkinud J. Kaplinski)</i>		
GEDA, S.:	Savi uni	nr. 6	914
	Aukštaitija	nr. 6	915
	Tagasitulek Kaukaasiast	nr. 6	916
	<i>(Tõlkinud J. Kaplinski)</i>		
HAAVAOKS, P.:	Lilled ruudul	nr. 3	323
	** (Kivid on kõrvuti. Kivid ei räägi)	nr. 3	323
	** (Kes maanteede tolmu ja pori)	nr. 3	324
	** (Mus rähkleb pagan paganaga...)	nr. 3	325
HABERMAN, H.:	Talvine tervitus	nr. 6	864
	Panta rhei	nr. 6	864
	Looduskaitsele eelegia noorele haavale	nr. 6	865
HAINSAHU, L.:	Neli sonetti	nr. 6	862
HIIR, E.:	Värsse Suure Isamaasõja päevilt		
	Tunneme seda ohtu!	nr. 5	723
	Suur Lukk	nr. 5	724
	Vanne	nr. 5	725
JÜRISSEAR, O.:	Issök-Kul	nr. 1	96
	Kalmõkimaa õo	nr. 1	96
	Tulekahju	nr. 1	97
KALLAS, A.:	Eesti orja laul	nr. 5	746
	Surmaluik	nr. 5	746
	Loomise vaim	nr. 5	746
	Autoportree	nr. 5	747
	Igatsus	nr. 5	747
	<i>(Tõlkinud A. Paikre)</i>		
	Suve hüvastijätt	nr. 5	748
	<i>(Tõlkinud E. Niit)</i>		
KESAMAA, M.:	Kevad. Kuramaa. Mai 1945	nr. 5	643
LAHT, U.:	Kahe Vladimiri poleemika jumalasalgamise		
	asjus ühel aprillihommikul	nr. 4	529
LEHTMETS, T.:	Kajakad kuival	nr. 3	376
	Kodumets	nr. 3	377

LVOV, M.:	Aprillis	nr. 4	584
	(Tõlkinud V. Villandi)		
MALÕSKO, A.:	Laul teest	nr. 2	260
	*** (Memm, miks sa seisad...)	nr. 2	261
	*** (On õõ ja päev)	nr. 2	261
	*** (Nii rahulik ja valgust täis on vesi)	nr. 2	262
	(Tõlkinud M. Veetamm)		
NURME, M.:	Sonetid	nr. 3	360
	Tankad	nr. 3	361
PAZ, O.:	Terve tuul	nr. 1	105
	(Tõlkinud J. Kaplinski)		
PROMET, L.:	Korvi punudes	nr. 3	345
	*** (sadas lund sadas lund)	nr. 3	346
	Laul valgusest	nr. 3	346
	Otsija	nr. 3	347
RIMMEL, R.:	Katkendeid poeemist	nr. 2	223
SANG, A.:	Viimaseid luuletusi		
	Unenägu	nr. 6	852
	Leivateenistus	nr. 6	852
	Õhtu	nr. 6	853
	Laul kuust	nr. 6	854
	Miserere	nr. 6	854
	Koduigatsus	nr. 6	855
	*** (Talv viipab, ukse ees on taas ta)	nr. 6	856
	Uus hommik	nr. 6	857
SIIG, A.:	Soo	nr. 1	98
	Che	nr. 1	98
	Kirst	nr. 1	99
SUISLEPP, H.:	Kohtumisi Leniniga	nr. 4	511
	Mida ütleks Lenin?	nr. 4	512
SUUMAN, A.:	Vanaeit Klaus	nr. 2	238
	Metsavahi jutustus	nr. 2	239
	Kaevumeister Juhkam	nr. 2	240
TUNGAL, L.:	* (Nõnda tuleme igal õhtul)	nr. 2	252
	* (Igal päeval on rohkem ilseid)	nr. 2	252
	* (Kuid üks ole kellelgi rõõmus päev)	nr. 2	253
	Tuuletallaja	nr. 2	253
UDAM, M.:	Elu	nr. 3	398
	Sõidan	nr. 3	398
	Kevad	nr. 3	399
VAARANDI, D.:	Aed	nr. 4	595
	Haige kunstnik	nr. 4	596
	Üminal	nr. 4	596
	Saar	nr. 4	597
VEETAMM, M.:	*** (Sügis)	nr. 6	803
	*** (Kirjadega kivid)	nr. 6	803
	Hajjami ja Navoi'i jälgedes	nr. 6	804
VEREV, V.:	Lenin unistas sellest	nr. 1	3
	*** (Ainult kivid)	nr. 1	3
VESIPAPP, V.:	(Kuidas elaksid)	nr. 6	867
	Lumepall	nr. 6	867
	Vaikus	nr. 6	368

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, NOVELLID, MINIATUURID

BEEKMAN, A.:	Väntorei (Romaan)	nr. nr. 1—6, 2—163
GROSS, V.:	Sündmus ratastel	nr. 3 348
KAAL, A.:	Sadat sorti okaspuid ehk Otsa Mihkli avastamine	nr. 3 378
KALDA, M.:	Teatriõhtu	nr. 1 75
KAUGVER, R.:	Kindad hauakaevajale	nr. 6 869
KROSS, J.:	Kolme katku vahel (Romaan)	nr. nr. 5—649, 6—807
KRUSTEN, E.:	Ühemunakaksikud	nr. 2 231
	Intiimseid memuaare	

	Kõvakaula	nr. 4	585
	Vana Eku	nr. 4	585
	Hull pääsuke	nr. 4	586
	Dändi	nr. 4	588
	Glaukoom	nr. 4	593
KUUSBERG, P.:	Naeratus	nr. 3	326
PARVE, R.:	Pimedus tähendab ööd (Lavaline dokumentaarium)	nr. 4	531
POOTS, L.:	Õivalves	nr. 5	717
RANNAMAA, S.:	Umnäsu	nr. 1	101
	Etüüd	nr. 6	858
	Onomatopoeetiline muinasjutt	nr. 6	860
TRAAAT, M.:	Ebakindlus	nr. 3	363
UNT, M.:	Lugusid Andersonist	nr. 2	254
VAHER, L.:	Leib	nr. 2	243

SÕNAVÕTUD, MÄLESTUSED, PUBLITSISTIKA

ANDRESEN, N.:	Sissejuhatus	nr. 4	507
EHIN, A.:	Mees, kes on paljuski süüdi	nr. 2	272
EHRlich, R.:	Metsasõda	nr. 5	728
FREY, T. ja TRASS, H.:	Pooleni saetud oksal	nr. 3	400
GROSS, V.:	Mõtteid leninlikkuse kujutamisest	nr. 4	487
Gustav Suitsu kirju	K. E. Söödile. Sissejuhatus: N. Andresen	nr. 2	295
HIIR, A.:	Manulistest	nr. 3	461
HINT, A.:	Tööraha kooperasiioon	nr. 4	509
HINT, M.:	Teaduslik turism	nr. 6	946
IRD, K.:	Pisut Leninist ja pisut enda teatrimuredest	nr. 4	513
KALDA, M. ja EELMÄE, A.:	Mõtteid ja märkmeid	nr. 5	784
KRAUT, E.:	Rahvalaulude antoloogiat lugedes	nr. 1	148
MAASIK, E.:	Tee Lenini juurde	nr. 4	522
MALLENE, E.:	Kultuursetest nõopidest ja kultuuritahtest	nr. 2	306
PARVE, R.:	Tagasipilke tulevikupilgulisele Jaan Krossile	nr. 2	265
SIRGE, R.:	Ühe pealkirja tekkest ja kaost	nr. 4	500
SMUUL, J.:	Aja tunnetus kirjanduses	nr. 4	497
VAARANDI, A.:	Tugev tõuge	nr. 4	599

ARTIKLID

BEEKMAN, V.:	Mõningatest kaasaja kirjandusprobleemidest	nr. 6	917
BLUM, R.:	Revolutsioon — rõhutute ja eksploateeritavate pidupäev	nr. 5	749
EELMÄE, A.:	Tagasivaateid kahekümnendate aastate proo- sale	nr. nr. 4—615, 5—778	
FELDBACH, J.:	Kultuurist ja kultuurirevolutsioonist	nr. 3	416
HALLIK, K.:	Rahvused tänapäeva sotsiaalses progressis	nr. 1	124
JANSEN, E.:	Eesti rahvuse kujunemise probleeme XIX sajandil	nr. 6	933
KURS, Ü.:	Erni Krusteni lühiproosa tunnusjooni	nr. 4	608
LAHT, U.:	Isenõulised isendid ja isekõetavad taimelavad	nr. 6	925
LEHT, K.:	Pilk Aadu Hindi varasematele romaanidele	nr. 1	138
MATJUS, Ü.:	Märkusi ühe esteetikaraamatu äärit	nr. 2	283
PEGEL, J.:	Leninlike põhimõtete mõnest tahust meie ajakirjanduses	nr. 2	276
RUNNEL, H.:	Üks maailm sisevaates	nr. 5	758
TOOMLA, J.:	Juubelijuttu Erni Hiirest	nr. 3	427
TSERNNOV, I.:	Lenin kui kirjamees kaasaegsete pilguga	nr. 1	109
VIIDING, I.:	Pilk 1989. aasta proosakirjandusse	nr. 3	441

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ANDRESEN, N.:	Osa Goethe suurest pärandist (Goethe luuletusi. Tõlkinud A. Sang)	nr. 3	465
GROSS, V.:	Kolme küla kroonika (H. Kiik: «Tondiõomaja»)	nr. 6	948
JÜRISSE, H.:	Enesetunnetus ja taustüsteemid (A. Siig: «Sinine ateljee»)	nr. 1	152
	Maa, inimene ja jänesekapsa õis (E. Niit: «Linnuvoolija»)	nr. 6	952
KABUR, V.:	Semper ajaloo üldpildis (E. Siirak: «Johannes Semper»)	nr. 2	308
KRUSTEN, R.:	Järjekordne tüdrukute-raamat (H. Mänd: «Miks sa vaikid?»)	nr. 5	792
KRUUS, O.:	Läbi kujunditeleskoobi... (R. Rimmel: «Arabeskid»)	nr. 5	789
KURS, Ü.:	Kodutunde nimel (V. Saar: «Ukuaru»)	nr. 1	150
LUKSEP, S.:	Uusi kalu vanas vees (A. Uustulnd: «Meri põleb»)	nr. 3	463
MALLENE, E.:	Neljakümne aasta tunde- ja mõttepäevik (I. Sikemäe: «Sada lugu»)	nr. 4	629
SARV, I.:	Esimesest vene-eesti vanasõnade võrdlevast publikatsioonist (A. Reitsak: «Valimik vene vanasõnu eesti vastetega»)	nr. 4	631
TOOMLA, J.:	Ideelisus on kunstiloomingu hing (O. Utt: «Aja kutse». Artikleid ja arvustusi)	nr. 2	311
UDAM, H.:	Mõnest probleemist nelikümmend aastat hiljem (J. Semper: Teosed VII. Mõttepäevikud I. Artikleid ja esseid)	nr. 5	786

RINGVAADE

Aleksei Sokolov — 60	nr. 2	314
Andres Särevit meenutades	nr. 4	637
Asutati kirjanduslikud aastapreemiad	nr. 2	314
Huvipakkuv esteetikaraamat	nr. 6	957
Index librorum	nr. nr. 1—158, 2—318, 3—475, 4—639, 5—798, 6—959	
Islandlased ja ilukirjandus	nr. 5	797
Kahest teosest Lenini kohta Soomes	nr. 3	470
Kirjanduslikke auhindu	nr. 4	638
Kirjandussõnumeid Leedumaalt	nr. 2	316
Kirjanike Liidus	nr. nr. 1—155, 3—468	
Kirjutage «Loomingu» novellivõistlusele	nr. 1	155
Kroonikat	nr. nr. 4—637, 5—795, 6—956	
Lenini preemiade määramine	nr. 5	796
Lenin kui kirjamees kaasaegsete pilguga	nr. 2	315
Loominguliste liitude juhataste ühine pleenum	nr. 1	155
«Mina» ja teised	nr. 3	474
Nelly Sachs surnud	nr. 6	956
Novelliarutusi lugejatega ja teoreetikute vahel	nr. 6	956
Näitekirjanduse Suur Auhind ja teised prantsuse <i>prix'd</i>	nr. 2	316
Paul Kilgas — 50	nr. 5	795
Raamatustatistikat	nr. 4	638
Semiootika eelkäijaist	nr. 2	317
Siit ja sealt	nr. 1	158
Sõnumeid Soomest	nr. 5	796
Tõlkemeistri tähtpäev	nr. 1	156
Veera Saar — kolhoosipreemia laureaati	nr. 4	638
Vene NFSV kirjanike III kongress	nr. 5	796
Väikeajakirjadest: kultuuriloolist ringirehitsemist	nr. 3	471
«Väikesed jäljed suurel teel» autorist	nr. 3	468

ILLUSTRATSIOONID

ARRAK, H.:	Kalur (<i>Linoollõige</i>)	nr. 3	369
EINMANN, E.:	Aadu Hint (<i>Süsi</i>)	nr. 1	1 ees
KERNUMEESE, M.:	Puust vennas (<i>Linoollõige</i>)	nr. 6	841
KITS, E.:	Lenin (<i>Õli</i>)	nr. 2	321 ees
KORMASOV, N.:	Talu õu (<i>Tempera</i>)	nr. 6	897
LARETEI, H.:	Varakevad (<i>Lito</i>)	nr. 2	161 ees
LUHTEIN, P.:	Lenin ja Gorki (<i>Tinalõige</i>)	nr. 4	517
MIKKO, L.:	Noored (<i>Õli</i>)	nr. 2	209
OHAKAS, V.:	Inimesed vajavad lilli (<i>Õli</i>)	nr. 5	689
OKAS, E.:	Lenin (<i>Kuivnõel, akvatinta</i>)	nr. 4	481 ees
PIRK, V.:	Mõisad põlevad (<i>Õli</i>)	nr. 3	433
PÖLDROOS, E.:	Sõna (<i>Õli</i>)	nr. 4	577
	Tagasitulek (<i>Õli</i>)	nr. 5	641 ees
TEDER, Ü.:	Sadamas (<i>Õli</i>)	nr. 6	801 ees
TIHEMETS, E.:	Biograafiline (<i>Lito</i>)	nr. 1	113
VALLIMÄE- MARK, L.:	Liuväli (<i>Õli</i>)	nr. 1	49
VINT, T.:	Tumedad majad (<i>Guašš, tušš</i>)	nr. 5	737
VÄLJAL, S.:	Valge öö (<i>Lito</i>)	nr. 2	263

NEKROLOOG

JOHANNES SEMPER	nr. 3	477
------------------------------	-------	-----

50 коп.

Индекс
78174